

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

FAYDACI BAKIŞ KARŞISINDA JOHN RAWLS'UN
ADALET ANLAYIŞI

Faruk TERCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM

Bingöl – 2024

T.C.
BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE ANABİLİM DALI

FAYDACI BAKIŞ KARŞISINDA JOHN RAWLS'UN
ADALET ANLAYIŞI

Faruk TERCAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM

Bingöl - 2024

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	I
TEZ KABUL VE ONAY	II
ÖNSÖZ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ADALET VE ADALETE İLİŞKİN KAVRAMLAR

1.1. Kavramsal Açıdan Adalet.....	7
1.2. Adaletle İlişkin Kavramlar.....	8
1.2.1. Adalet-Hak/Hukuk İlişkisi.....	9
1.2.2. Adalet-Eşitlik İlişkisi	10
1.2.3. Adalet-Özgürlük İlişkisi.....	12

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN RAWLS ÖNCESİ ADALET ANLAYIŞI

2.1. Toplum Sözleşmesi Geleneğinde Adalet Algısı	22
2.1.1. Thomas Hobbes	22
2.1.2. John Locke.....	26
2.1.3. Jean-Jacques Rousseau	30
2.2. Faydacılık Geleneğinde Adalet Algısı	32
2.2.1. Jeremy Bentham	35
2.2.2. John Stuart Mill	42

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN RAWLS'UN HAKKANİYET OLARAK ADALET ANLAYIŞI

3.1. John Rawls'un Amacı ve Adalet Anlayışı	52
3.1.1 Başlangıç Durumu/Orijinal Pozisyon	57
3.1.2 Bilgisizlik Peçesi/Cehalet Perdesi.....	59
3.2. Adaletin Temel İlkeleri.....	61
3.2.1 Adaletin İlk İlkesi: Eşit Temel Özgürlükler ve Özgürlüğün Önceliği	64
3.2.2 Adaletin İkinci İlkesi: Fark İlkesi ve Adil Fırsat Eşitliği.....	65
3.3. Adalet İlkelerinin Uygulanması.....	70

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAYDACI BAKIŞ KARŞISINDA JOHN RAWLS

4.1. John Rawls'un Faydacılığa Getirdiği Eleştiriler	72
4.1.1 Toplumun Bireye Önceliği Yaklaşımına Eleştirisi	72
4.1.2. İyinin Doğruya Önceliği Yaklaşımına Eleştirisi	77
4.1.3. Sonuççu Yaklaşım Eleştirisi	82
4.1.4. Doğal Haklar Yaklaşımına Eleştirisi	86
4.1.5. Nesiller Arası Adalet Yaklaşımına Eleştirisi	90
4.2. John Rawls'un Adalet Anlayışına Yapılan Eleştiriler	95
4.2.1. Birey Anlayışına Yapılan Eleştiriler	95
4.2.2. Başlangıç Durumu ve Bilgisizlik Peçesine Yapılan Eleştiriler	96
4.2.3. Fark İlkesine Yapılan Eleştiriler	98
4.2.4. Özgürlük Anlayışına Yapılan Eleştiriler	100
SONUÇ	103
KAYNAKÇA	109
ÖZGEÇMİŞ	112

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *Faydacı Bakış Karşında John Rawls'un Adalet Anlayışı* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

... / ... / 2024

İmza

Öğrencinin Adı Soyadı

Faruk TERCAN

TEZ KABUL VE ONAY

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Faruk TERCAN tarafından hazırlanan *Faydacı Bakış Karşında John Rawls'un Adalet Anlayışı* başlıklı bu çalışma, [Savunma Sınavı Tarihi] tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda [oybirliği/oy çokluğuyla] başarılı bulunarak jürimiz tarafından FELSEFE Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Başkan : İmza:

Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM İmza:

Üye : İmza:

ONAY

Bu Tez, Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun/...../2024 tarih ve sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖNSÖZ

Adalet üzerine tartışmalar dün olduğu gibi bugün de güncelliğini korumaktadır. Çünkü geçmişte olduğu gibi bugün de sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, yoksulluk, ayrımcılık ve özgürlükler ile ilgili sorunlar devam ederken toplumdaki bireylerin imkân ve fırsatlardan eşit şekilde yararlanabilmeleri, özgürlüklerinin korunabilmesi, sosyal, siyasal ve ekonomik eşitsizliklerin en aza indirilebilmesi için toplumun adil bir biçimde nasıl düzenlenebileceği tartışmaları da devam etmektedir. Bu bağlamda toplumsal adalet, gelir eşitsizliği, sosyal haklar ve fırsat eşitliği gibi konularda tartışmalara ışık tutan Rawls'un adalet teorisi 20.yy adalet üzerine tartışmalara yeni bir yön vermiştir. Rawls, adalet teorisinde özellikle özgürlük ve eşitlik olmak üzere adaletin farklı unsurlarına yer vermiş ve birlikte yaşamayı mümkün gören adil bir toplumsal düzeni her yönüyle ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu nedenle çalışmada modern dönemin sosyal ve siyasal meselelerine artık çözüm üretemeyen, sadece toplam faydayı maksimize etmeye odaklanan faydacılığın aksine çağdaş siyaset felsefesinde adalet, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların anlaşılmasına katkıda bulunan, bu kavramların modern toplumlarda uygulanmasına yönelik teorik bir çerçeve sunan Rawls'un adalet üzerine yaptığı çalışmalar, adalete ilişkin ortaya koyduğu ilkeler ve bu süreçte siyaset felsefesi literatürüne kazandırdığı kavramlar, özellikle faydacılığa getirdiği eleştiriler bağlamında ele alınarak açıklanmaya çalışılmıştır. Çünkü adalet ve eşitlik üzerine kurulu teorisi, hala birçok siyasetçi, filozof ve aktivist tarafından ciddi anlamda önemsenmekte gerek uluslararası ilişkilerde ve gerekse de küresel sorunlarda adaletin nasıl sağlanabileceği konusunda önemli bir referans noktası olarak görülmektedir.

Bu çalışmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM'a ve eğitim hayatım boyunca yetişmemde katkısı olan tüm hocalarıma teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamı tamamlamam konusunda moral ve motivasyonumu üst düzeyde tutmama yardımcı olan aileme şükranlarımı sunarım.

.../.../ 2024

Faruk TERCAN

ÖZET

Tezin Başlığı: Faydacı Bakış Karşısında John Rawls'un Adalet Anlayışı
Tezin Yazarı: Faruk TERCAN
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat BAYRAM
Anabilim Dalı: Felsefe
Bilim Dalı:
Kabul Tarihi:
Sayfa Sayısı : ... (ön kısım) + (tez) + (ekler)
<p>Adalet kavramı üzerine özellikle sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, yoksulluk, insanın doğuştan gelen hakları ve özgürlükleri üzerine tartışmalar ve bu tartışmalara çözüm arayışı geçmişte olduğu gibi bugün de devam etmektedir. Bu bağlamda Rawls'un toplumların sosyal, siyasal ve ekonomik meselelerine çözüm üretemeyen faydacılığa alternatif olarak 20. yüzyılda ortaya koyduğu "adalet teorisi" adil bir toplumun ne şekilde düzenleneceği arayışına önemli bir cevap niteliğindedir. Faydacılıktan farklı olarak Rawls, adalet teorisinde özellikle özgürlük ve eşitlik olmak üzere adaletin farklı unsurlarına yer vermiş ve birlikte yaşamayı mümkün gören adil bir toplumsal düzeni her yönüyle ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Geliştirdiği adalet teorisi ile siyaset felsefesi tartışmalarına ve politik alanda yapılan birçok reforma ilham kaynağı olan, eserleriyle toplumsal adalet, gelir eşitsizliği, sosyal haklar ve fırsat eşitliği gibi konulardaki tartışmalara halen ışık tutan Rawls'un adalet üzerine yaptığı çalışmalar, adalete ilişkin ortaya koyduğu ilkeler ve bu süreçte siyaset felsefesi literatürüne kazandırdığı kavramlar, faydacılığa getirdiği eleştiriler bağlamında ele alınarak açıklanmıştır. Böylelikle Rawls'un faydacılığa alternatif olarak nasıl bir adalet modeli sunduğu ve bu bağlamda faydacılığa hangi eleştirileri getirdiği gerekçeleriyle birlikte ortaya konulmuştur. Literatür taramasının yapıldığı, ilgili kütüphane kataloglarının incelendiği, makalelerin ve tezlerin araştırılarak değerlendirildiği bu çalışmada Rawls'un düşüncelerinin geniş kapsamlı olduğu dikkate alınarak ahlak, iktisat, psikoloji ve diğer alanlardaki görüşleri inceleme alanı dışında tutularak faydacılığa getirdiği eleştiriler bağlamında teorisinin faydacılığa neden alternatif bir teori olduğu ortaya konulmuştur.</p>
Anahtar Kelimeler: Rawls, Adalet, Faydacılık, Özgürlük, Hakkaniyet.

ABSTRACT

Title of the Thesis: John Rawls's Concept of Justice Against the Utilitarian View
Author: Faruk TERCAN
Advisor: Dr. Assist. Prof. Murat BAYRAM
Department: Philosophy
Branch of Science:
Acceptance Date:
Number of Pages : ... (front part) + (thesis) + (attachments)
<p>Discussions on the concept of justice, especially on social and economic inequalities, poverty, human rights and freedoms, and the search for solutions to these debates continue today as in the past. In this context, Rawls' "theory of justice", which he put forward in the 20th century as an alternative to utilitarianism, which could not produce solutions to the social, political and economic problems of societies, is an important answer to the search for how to organize a just society. Unlike utilitarianism, Rawls included different elements of justice, especially freedom and equality, in his theory of justice and presented a just social order that makes coexistence possible in detail in every aspect. Rawls's studies on justice, the principles he put forward regarding justice, and the concepts he introduced to the political philosophy literature in this process are discussed and explained in the context of his criticisms of utilitarianism, which still shed light on debates on issues such as social justice, income inequality, social rights and equal opportunity. Thus, what kind of a model of justice Rawls presents as an alternative to utilitarianism and what criticisms he brings to utilitarianism in this context are put forward together with his justifications. In this study, in which a literature review is conducted, relevant library catalogs are examined, articles and theses are searched and evaluated, Rawls's views on ethics, economics, psychology and other fields are excluded from the field of examination, taking into account that his thoughts are comprehensive, and it is tried to reveal why his theory is an alternative theory to utilitarianism in the context of his criticisms of utilitarianism.</p>
Key Words: Rawls, Justice, Utilitarianism, Freedom, Fairness.

KISALTMALAR

Böl.	Bölüm
Fak.	Fakülte
Mad.	Madde
s.	Sayfa
TC	Türkiye Cumhuriyeti
Çev.	Çeviren
a.g.e.	Adı geçen eser
y.y	Yüzyıl

GİRİŞ

Adalet, tarih boyunca tanımlanması güç olan ve üzerinde çok fazla düşünülen; farklı görüş ve teorilere konu olmuş bir kavramdır. Antik Yunan Dönemi'nden bu yana adaletin "ne olduğu" tartışmaları, yüzyıllardır devam etmektedir. Bu bağlamda "adalet" kavramı ve adalet üzerine tartışmalar Antik Yunan felsefesinde, toplum sözleşmesi teorisinde, faydacılık teorisinde ve 20. yüzyılda özellikle unutulmaya yüz tutmuş siyaset felsefesine yeniden can veren Rawls'un adalet teorisinde de kendisini göstermektedir. Tartışmalara konu olan ve tanımlanması oldukça güç olan adalet kavramı bu nedenle zengin bir tarihsel sürece sahiptir.

Adalet, farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda, farklı düşüncelere sahip düşünürlerin hep gündeminde olmuştur. Bu durum, aslında adaletin insanoğlu için ne kadar vazgeçilmez olduğu gerçeğini de ortaya koymaktadır. Adalet kavramına yüklenen anlamlar, her ne kadar zamanla değişmişse de insanoğlunun bir arada yaşamaya başladığı günden bugüne varlığına ihtiyaç duyduğu adalet, toplumdaki her birey için en temel ihtiyaçlar kadar vazgeçilmezdir. Bu bağlamda adalet, sadece toplumdaki dezavantajlıların değil, aynı zamanda avantajlıların da yaşamlarını devam ettirebilmeleri için ihtiyaç duydukları temel bir değer olarak görülmektedir.

Ortaya çıkışı oldukça eskiye dayanan ve toplumsal yaşamda insanların olmazsa olmazı olan adaletin çağrıştırdığı diğer kavramlar ise hak, hukuk, eşitlik ve özgürlüktür. Çünkü adalet, ancak hak temelinde anlam bulabilmektedir. Hak ise hukuk kavramının temel bir ögesidir. Hukuk da adaletin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynamaktadır. Adalet ise genellikle eşitlikle ilişkilendirilmektedir. Çünkü adalet, insanlar arasında kaynakların ve fırsatların adil bir şekilde dağıtılması olarak tanımlanmaktadır. Bu da eşitlik ilkesini doğurmaktadır. Ayrıca özgürlük de adaletin önemli bir unsuru olarak kabul edilir. Özgürlük, bireylerin kendi tercihlerini yapabilme, hayatlarını istedikleri gibi yaşayabilme ve potansiyellerini gerçekleştirebilme kapasitelerini ifade eder. Dolayısıyla, adalet sadece eşitlikle değil, aynı zamanda bireylerin özgürlüğünü koruyup teşvik ederek gerçekleştirilebilir. Bu bağlamda adaletle ilişkili bu kavramlar birbirlerini desteklemekte ve birbirlerini tamamlamaktadır.

Geçmişten bugüne adalet üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında, bu tartışmaların daha çok adil bir toplumun ne şekilde düzenleneceği üzerine olduğu

görülmektedir. Bu anlamda toplum sözleşmecî teorisyenlerinde ve özellikle faydacılık teorisyenleri ile Rawls'un adalet teorisinde de adil bir toplumun ne şekilde düzenleneceği tartışmalarına yer verildiği görülmektedir. Bunlardan toplum sözleşmecî teori, devletin meşruluğunu kişiler arasında karşılıklı bir uzlaşma ile yapıldığı varsayılan bir anlaşmaya dayandırmaktadır. Bu uzlaşma kişilerin karşılıklı anlaşmaları, birlikte yaşayacaklarına dair, birbirleriyle ya da devlet ile yaptıkları ve devletin otoritesini kabul ettikleri bir anlaşmaya dayanmaktadır. Adalet de bu sözleşmenin gereklerine uymadır (Hobbes, 2018, s.103-113).

Sözleşmeye uygun edimleri adalet olarak ele alan toplum sözleşmecî teorisinin aksine faydacılık ise bir eylemin ahlaki değerini o eylemin sonucunda arayan sonuççu bir teoridir. Bu teori, her şeyin temeline faydayı koyduğundan adaleti de en fazla sayıdaki insanın en yüksek düzeydeki mutluluğu olarak görmektedir (Bentham, 2017, s.23). Bu şekilde faydacılıkta iyi doğruya öncelikli olarak değerlendirilmekte, bireysel hak ve özgürlükler göz ardı edilmekte ve teorisinin sonuççu özeliği dolayısıyla sadece sonuçtan sağlanacak faydaya odaklanılmakta, uzun vadedeki etkiler ise dikkate alınmamaktadır. Oysa amacı adil ve istikrarlı bir toplum için gereken adalet ilkelerini belirlemek olan Rawls ise faydacılığa alternatif bir adalet teorisi ortaya koymaktadır.

Rawls'un adalet teorisi, 19. yüzyılda toplumların siyasi ve sosyal meselelerine çözüm üretemeyen, toplumsal faydayı kendisine ilke edinen faydacı görüşe karşı, faydacı ve teleolojik etkilerden arınmış deontolojik bir teoridir. Bu teorisinin toplumsal iş birliğine dayanması ve bireyin kendi çıkarlarından sıyrılarak her ne şekilde olursa olsun herkesin kabul edebileceği adalet ilkelerinin belirlenmesine dayanması dolayısıyla toplum sözleşmesi teorilerine benzetilmektedir. Ancak Rawls'un teorisi sözleşmecilerde olduğu gibi her ne kadar toplumsal iş birliğine dayanıyorsa da teorisinde yer verdiği "başlangıç durumu" ve "bilgisizlik peçesi" kavramları dolayısıyla onlardan ayrıştığı görülmektedir. Çünkü Rawls'un asıl amacı, bir toplumun adil bir şekilde nasıl düzenleneceğidir. Bunun için de tüm bireylerin eşit ve tarafsız bir şekilde kabul edebilecekleri bir temel prensip veya sözleşmeye ihtiyaç bulunduğuna vurgu yapmaktadır. Bu sözleşme, Rawls'a göre adil bir toplumsal düzenin belirlenmesi için kullanılan bir düşünce deneyimini ifade etmektedir. Bu düşünce deneyimi, sosyal sözleşme teorilerindeki doğa durumuna karşılık gelmekte ve Rawls tarafından "**Başlangıç Durumu**" olarak ifade edilmektedir (Rawls, 2021, s.40).

Böylece Rawls, Kantçı deontolojik ahlak anlayışı ile Locke, Hobbes ve Rousseau'nun toplum sözleşmesi düşüncelerinden esinlenerek yeni bir adalet teorisi ortaya koymuştur.

Rawls'un adalet teorisi "Başlangıç Durumu" ve "Bilgisizlik Peçesi" adını verdiği iki yeni kavram üzerine inşa edilmiştir. Başlangıç durumunu, bireylerin tarafsız, özgür ve rasyonel olarak hareket ettikleri bir düşünce deneyimini ifade etmektedir. Başlangıç durumunda hiç kimse toplumdaki yerini, sınıfını, sosyal statüsünü, kendi iyi anlayışları ve psikolojik eğilimlerini bilmediği gibi doğuştan sahip oldukları yeteneklere ve sosyal pozisyonlarına dair bilgiye de sahip değildir. Başlangıç durumundaki bu hali bilgisizlik peçesi olarak adlandıran Rawls'a göre taraflar adalet ilkelerini de bu bilgisizlik peçesi altında kendileri açısından her türlü avantajlı veya dezavantajlı durumdan bağımsız olarak belirleyeceklerdir (Rawls, 2021, s.38-41).

Rawls'a göre taraflar başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi altında toplumun temel yapısını düzene koymak üzere iki adalet ilkesi üzerinde uzlaşmalıdır. Bu ilkelere birincisi her kişinin, herkes için benzer bir eşitlik sistemiyle uyumlu olan bütün bir eşit temel özgürlükler sisteminde yer almak için eşit bir hakka sahip olduğu ilkesidir. İkinci ilke ise sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin daha az avantajlı olanların lehine düzenlenmesi ve adil fırsat eşitliği koşulları altında makamlar ve mevkilerin herkese açık olması gerektiği ilkesidir (Rawls, 2021, s.331). Birinci ilkenin temelinde eşitlik ile özgürlük arasında bir denge kurma çabası vardır. Bu ilke, ekonomik, sosyal ve siyasi eşitsizliklerin azaltılmasına odaklanırken temel özgürlüklerin de korunmasını gözetmektedir. İkinci ilke ise ilk ilkenin devamlılığını ve korunmasını sağlayan bir ilkedir. Bu ilkeyle de sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin o toplumda bulunan en az avantajlı kesimin yararına olacak şekilde düzenlenmesi ve toplumdaki her pozisyonun herkese açık ve herkes için erişilebilir olması amaçlanmaktadır (Rawls, 2021, s.112). Böylece Rawls bu ilkelere ilki ile temel hak ve özgürlükleri güvence altına almaya çalışırken ikincisi ile de aslında toplumun dezavantajlı grupların durumlarının iyileştirilmesini hedeflemektedir.

Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde ilk baskısının ikinci ve üçüncü paragrafında bu kitabı yazmadaki amacının Anglo-Sakson siyasi düşüncesini uzun süreden bu yana etkileyen faydacılık kuramına karşı sistemli ve kabul edilebilir bir alternatif adalet kuramı ortaya koymak olduğunu ifade etmiştir (Rawls, 2021, 14).

Amacının adil ve istikrarlı bir toplum yapısını oluşturacak temel adalet ilkelerini belirlemek olduğu ifade edilen Rawls'un adalet teorisi, bu nedenle faydacılığa karşı geliştirilen bir teoridir. Dolayısıyla Rawls'un adalet teorisinde faydacılığa bu bağlamda çok sayıda eleştiri getirilmiştir. Bu çalışmada bu eleştirilerden özellikle önemli görülenler belirlenerek bunlar beş başlık altında detaylı bir şekilde ele alınmaya çalışılacaktır. Bu eleştirilerden birincisi, faydacılığın birey anlayışına ilişkin getirilen eleştiridir. Bu eleştiriye göre toplumun genel yararı için bile olsa bireyin hak ve özgürlükleri kısıtlanamaz. Çünkü temel özgürlüklerin diğer ilkelere karşı mutlak üstünlüğü olup temel özgürlükler daha fazla sosyal ya da ekonomik çıkarlar için dahi gözden çıkarılamaz.

İkincisi ise faydacılığın iyinin doğruya öncel olduğu yaklaşımına yapılan eleştiridir. Bu eleştiriye göre insanların iyi anlayışları birbirinden farklılıklar göstermektedir ve bu nedenle "iyi" temelli bir ahlak teorisi geliştirmek mümkün değildir. Çünkü Rawls'un kuramında toplumda ortaya çıkacak bir ayrımcılık durumu ya da haksızlık toplumun genel faydasının aleyhine olduğu için değil, bu ayırım veya haksızlık kendi başına yanlış olduğu için kabul edilmezdir. Dolayısıyla geçerli bir ahlaki teori geliştirebilmek, ancak doğruya dair ilkeleri belirlemekle mümkündür.

Üçüncü eleştiri ise faydacılığa getirilen sonuççu teori eleştirisidir. Bu eleştiriye göre toplumun genel faydası ve mutluluğu için dahi olsa bazı grupların veya azınlıkların çıkarları görmezden gelinemez ve sadece sonuçtan sağlanacak faydaya odaklanılamaz. Bu nedenle adalet ve etik değerler, sadece sonuçlara dayalı bir anlayışla belirlenmemeli aksine bireylerin hakları ve özgürlükleri göz önünde bulundurularak belirlenmelidir.

Dördüncü eleştiri faydacılığın doğal haklar yaklaşımına ilişkin yapılan eleştirisidir. Bu eleştiriye göre faydacılık özgürlük, eşitlik, yaşam gibi doğal hakları mutlak olarak yok sayarak toplumun çoğunluğunun mutluluğuna odaklanmıştır. Oysa Rawls'un adalet teorisinde insanlar eşit temel özgürlüklerle donatılmış olarak doğarlar ve düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel insani haklara sahiptirler. Bu nedenle Rawls, geliri ve refahı, siyasal ve ekonomik gücü, eşitlik ve özgürlüğü başta olmak üzere birçok unsuru adaletle ilişkilendirmiştir. Eşitlik ile özgürlüğü en önemli değerler olarak görüp bunları ahlaki bir zeminde de uzlaştırmaya çalışmıştır.

Beşinci ve son eleştiri ise faydacılığın nesiller arası adalet anlayışına yapılan eleştiridir. Bu eleştiri ise adil tasarruf ilkesi gereği her neslin kendisinden sonrakilerin lehine tasarrufta bulunması gerektiği ancak birilerinin veya toplumun çoğunluğunun mutluluğu için başka birilerinin de gereğinden fazla fedakârlık yapmasına gerek olmadığına ilişkin yapılan eleştiridir. Rawls'un faydacılığa yönelttiği bu eleştiriler, aslında onun adalete ilişkin olarak nasıl bir teori ortaya koymaya çalıştığını da göstermektedir.

Bu çalışmada öncelikli olarak Rawls'un adalet üzerine yaptığı çalışmalar, adalete ilişkin ortaya koyduğu ilkeler ve bu süreçte siyaset felsefesi literatürüne kazandırdığı kavramlar, özellikle faydacılığa getirdiği eleştiriler bağlamında ele alınarak açıklanacaktır. Bu çerçevede çalışmada güdülen amaç Rawls'un faydacılığa nasıl alternatif bir adalet modeli sunduğu ve bu bağlamda faydacılığa hangi eleştirileri getirdiğini gerekçeleriyle ortaya koymaktır. Böylelikle bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması hedeflenmektedir.

Çalışma boyunca adalet kavramı ve bu kavramın tarihsel süreçte ne şekilde ele alındığı üzerinde durulacak, toplum sözleşmecileri ve faydacılıkta nasıl bir adalet algısı olduğuna ilişkin açıklamalara yer verilecektir. Ayrıca özellikle Rawls'un adalet teorisi detaylı bir şekilde ele alınarak bu teorinin neden faydacılığa alternatif bir teori olarak ortaya konulduğu, faydacılığa yapılan eleştiriler de dikkate alınarak açıklanacaktır. Bu yapılırken aynı zamanda Rawls'un kendi teorisine yöneltilen eleştirilere de kapsam bağlamında yer verilecektir.

Çalışmada temel kaynak olarak Rawls'un "*Bir Adalet Teorisi*" adlı eseri kullanılacaktır. Eserin geniş kapsamlı bir eser olduğu göz önünde bulundurularak çalışma özellikle faydacılığa getirilen eleştiriler bağlamında Rawls'un adalet anlayışı ile sınırlı tutulacaktır. Bu nedenle Rawls'un ahlak, iktisat, psikoloji ve diğer alanlardaki görüşleri ise inceleme alanı dışında tutulacaktır.

Bu çalışmada konuyla ilgili literatür taraması yapılmıştır. İlgili kütüphane katalogları incelenmiş, makale ve tezler de araştırılarak değerlendirmeler yapılmıştır. Elde edilen bilgiler fişlenip analiz edilerek genel çerçeve oluşturulmuştur. Tezde nitel araştırma yaklaşımına başvurulmuştur. Konu ile ilgili olarak yararlanılan temel kaynak, Rawls'un "*Bir Adalet Teorisi*" adlı eseridir. Ayrıca Rawls'un *Siyasi Liberalizm* adlı eserinden de yararlanılmıştır. Bunların yanında gerek Rawls ve adalet

teorisi üzerine yazılan makaleler, gerekse de adalet, faydacılık ve toplum sözleşmesini konu edinen eserlerden de faydalanılmıştır.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kavram olarak adalet ve adalete ilişkin kavramlar ele alınacaktır. Adalet üzerine yapılan tanımlamalara yer verilecek ve adaletin hak, hukuk, eşitlik ve özgürlükle ilişkisi üzerine durularak bunlara açıklık getirilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde tarihsel süreçte adalet kavramının ne şekilde ele alındığı üzerinde durulacak, Rawls'un toplum sözleşmecilerinden etkilenerek adalet teorisini ortaya koyduğu ve teorisinin de faydacılığa alternatif bir teori olduğu dikkate alındığında bu bölümde özellikle toplumsal sözleşme geleneğinde adalet ve faydacı gelenekte adalet anlayışına genişçe yer verilecektir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Rawls'un adalet üzerine yaptığı çalışmalar, adalet üzerine ortaya koyduğu ilkeler ve bu süreçte siyaset felsefesi literatürüne kazandırdığı kavramlar ile düşünce tarihinde önemli bir yer edinen Rawls ve onun adalet teorisine yer verilecektir. Teorisi ele alınırken teorisinin kuramsal çerçevesini ortaya koyan başlangıç durumu, bilgisizlik peçesi, adalet ilkeleri ve bu ilkelerin uygulanma süreçleri üzerinde detaylıca durulacaktır.

Çalışmanın dördüncü ve son bölümünde ise Rawls'un faydacılığa karşı getirdiği eleştiriler ile Rawls'un adalet teorisine yapılan eleştirilere yer verilecektir. Bölümde faydacılığın toplumu bireye önceleyen yaklaşımına, iyiyi doğruya önceleyen yaklaşımına, sonuç odaklı yaklaşımına, doğal hakları yok sayan yaklaşımına ve nesiller arası adalet yaklaşımına yapılan eleştiriler konu başlıkları altında verilecektir. Böylelikle Rawls'un faydacılığa alternatif olarak nasıl bir adalet teorisi geliştirdiği ve bu bağlamda faydacılığa hangi eleştirileri getirdiği gerekçeleriyle açıklanacaktır. Yine aynı bölüm altında Rawls'un adalet teorisindeki birey anlayışına, başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesi kavramlarına, fark ilkesine ve özgürlük anlayışına yapılan eleştirilere yer verilecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ADALET VE ADALETE İLİŞKİN KAVRAMLAR

1.1. Kavramsal Açıdan Adalet

Türkçeye Arapçadan geçen adalet hakka riayet etme, hakkını verme, kimseye zulmetmeme, dengeli ve hakkaniyetli davranma anlamında kullanılmaktadır. Adalet kavramı sözlük anlamı ile hak ve hukuka uygunluk, hakkı gözetme; herkese kendine uygun düşeni, kendi hakkı olanı verme olarak tanımlanmaktadır (TDK, 2024). Adalet, kavram bağlamında hukukun ve hakkın yerini bulması olarak değerlendirilirken; sosyal açıdan ise eşitlik, uyum, barış ve düzeni sağlama anlamında kullanılmaktadır (Çeçen, 2020, s.19). Bu bağlamda adalet sadece güçsüzün, yoksulun, kadının, siyahinin ve Doğulunun değil; güçlünün, zengin, erkeğin, beyazın, Batılının da yiyecek gibi, uyku gibi yaşamını devam ettirebilmesi için ihtiyaç duyduğu bir değerdir.

Adalet, bir toplumda değerlerin, ilkelerin, ideallerin ve erdemlerin somutlaşmış hayata geçirilmiş halidir. Bu nedenle adalet, toplumda önemli bir yer tutmaktadır. Bir toplumun temelini oluşturan değerlerden biridir ve birçok açıdan hayati öneme sahiptir. İnsanların birbirleriyle ilişkilerinde adil olmaları, herkesin hak ettiği değeri görmesi ve eşit muamele görmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Adalet, insan davranışlarını ve toplumsal düzeni incelemek için de önemli bir araçtır. Adalet; doğruluk, dürüstlük, tarafsızlık ve uygun muamele gibi erdemlerle yakından ilişkilidir (Cevizci, 2000, s.3). Adalet kavramı, haklının haksızdan ayrılması anlamına geldiği için ahlak kavramıyla da sıkı bir ilişki içindedir. Çünkü ahlaki değerler, insanların birbirleriyle olan ilişkilerinde adil olmalarını teşvik eder. Doğruluk, dürüstlük, vicdan, hoşgörü gibi ahlaki erdemler, adil davranışların temelini oluşturur. Dolayısıyla adalet kavramı insan davranışlarının ahlaki boyutunu belirlemekte önemli bir araçtır. Bu nedenle adalet, insan davranışlarının bir niteliğidir ve bu yüzden de sadece insan davranışlarının adil ya da gayri adilliklerinden söz edilebilmektedir. Bunun doğal bir sonucu olarak da yalnızca insan davranışlarına ve insanların belirledikleri kurallara uygulanabilmektedir (Hayek, 1995 s.57).

Adaletin farklı düşüncelere sahip düşünürlerin bu şekilde gündeminde olması, şüphesiz ki insanoğlunun bir arada yaşayabilmesi için acil ve sürekli olarak tüketmek durumunda olduğu evrensel bir besin olduğu gerçeğini ortaya koymaktadır. Bu

nedenle adalet, zengin bir tarihsel sürece sahiptir. Ortaya çıkışı oldukça geçmişe dayanan ve toplumsal yaşamda insanların olmazsa olmazı olan adalet denildiğinde ilk akla gelen şey hak arayışıdır. Çünkü adalet ancak ve ancak hak temellinde anlam bulabilmiş, tarihsel süreçte hak ve iyilerin dağıtımında öyle zorunlu bir araç haline gelmiştir ki insanlar dün olduğu gibi bugün de onun ne olduğu ve ne olması gerektiği üzerine bir fikir birliğine varamamışlardır (Topakkaya, 2006, s.97-111). Bu nedenle, adaletin sağlanması ve adaletle ilgili değerlendirmelerin yapılması, toplumların sürdürülebilirliği ve refahı için hayati öneme sahiptir. Adalet kavramının geçmişten bugüne süregelen önemi, bugün de toplumların temel endişelerinden biri olarak devam etmektedir.

Sonuç olarak adalet, tarih boyunca tanımlanması güç ancak üzerinde en çok durulan, farklı görüş ve teorilere konu olmuş bir kavramdır. Adalet kavramına yüklenen anlamlar zamanla değişse de insanoğlunun bir arada yaşamaya başladığı günden bugüne varlığına ihtiyaç duyduğu adalet, sadece yoksul, siyah ve zayıf için değil toplumdaki her birey için en temel ihtiyaçlar kadar vazgeçilmez olmuştur. Adaletin ne olduğu yönündeki tartışmalar Antik Yunan'dan bu yana varlığını korurken günümüz toplumlarındaki yoksulluğu, şiddeti, eşitsizliği, yolsuzluğu ve kültürel çatışmaları göz önünde bulundurduğumuzda bu tartışmaların bundan sonra da devam edeceği açıktır. Bu nedenle adil bir toplumun kurumlarının ne şekilde düzenleneceği sorusu dün olduğu gibi bugün de siyaset felsefesi ile uğraşanların temel sorunudur.

1.2. Adalete İlişkin Kavramlar

Adalet kavramının çok yönlü olması dolayısıyla bu kavram tek biçimde ortaya çıkmamaktadır. Adalet kavramı farklı anlamlarla olduğu kadar farklı durumlar için de kullanılabilir. Öyle ki bazı durumlarda sadece eşitliğin sağlanması adaleti gerçekleştirmeye yeterliyken bazı durumlarda da bu yeterli olmamakta ve başkaca şeylerin de yapılmasına ihtiyaç olabilmektedir (Çeçen, 2020, s.51). Bu yüzden de adalet kavramını açıklamaya çalışanlar kimi zaman adaleti tanımlamaya, değerlendirmeye çalışırken hak, hukuk, eşitlik ve özgürlük gibi kavramlara da dayanmak durumunda kalmışlardır.

Hak, hukuk, eşitlik ve özgürlük gibi kavramlar da adalet gibi felsefe tarihi boyunca çok sayıda düşünür tarafından ele alınmış ve her biri tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır. Bugün dâhi bu kavramların üzerinde uzlaşıldığı

söylenemez. Ancak buna rağmen “adalet” kavramının tanımının daha iyi yapılabilmesi ve sınırlarının doğru çizilmesi için hak, hukuk, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Çünkü adalet bir arada yaşamının ürünü olarak ortaya çıkmış, tarihsel süreçte yaşadığı değişim ve dönüşümlerle anlam kazanmıştır. Dolayısıyla insan yaşamının ürünü olan adalet, insan yaşamının diğer öğeleri olan hak, hukuk, eşitlik ve özgürlükten soyutlanamaz. Bu kavramları ve aralarındaki ilişkileri görmek, adalet kavramını tanımlamamızı kolaylaştıracak, adaletin ne olduğu veya ne olmadığını görmemizi daha iyi sağlayacaktır.

1.2.1. Adalet-Hak/Hukuk İlişkisi

Hukuk kavramı etimolojik köken olarak Arapçadaki “hak” kelimesinin çoğulu olarak Türkçeye geçmiştir. Hak, bir kimseye var olan yasalarla belli şekilde hareket etme özgürlüğü sağlayan, doğrudan doğruya insanın doğasından çıkan, her zaman ve her yerde geçerli olan, bir başkasına devredilemeyecek ve hiçbir şekilde vazgeçilemeyecek özgürlükler olarak tanımlanmaktadır (Cevizci, 2010, s.155). Hak, hukuk kavramının da temel ögesidir. Hak, bir şeye sahip olma, kullanma, yapma veya yapmama gibi anlamlarda da kullanılır. Hukuk ise, toplumsal kültürün bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Kültürel değişme ve gelişme ile birlikte hukukta da değişimler yaşanmıştır. Bu nedenle hukuk için de geçmişten bugüne farklı tanımlamalar yapılmıştır. Bugün bile hukukun “ne olduğu” veya “nasıl olması gerektiği” sorusuna doyurucu bir cevap verilememektedir.

Hukuk düzen demektir ve düzen adalet ile sağlanmaktadır. Bu nedenle adaletin aranması ve sağlanması hukukun en önemli görevidir (Çeçen, 2020, s.14). Adalet aynı zamanda hukukun varlık nedenidir. İnsanların adalet arayışları ve bunu sürekli kılma düşünceleri beraberinde toplumsal bir düzen doğurmuştur. Hukuk da bu toplumsal düzenin bir parçasıdır. Bu yüzden adalet deyince akla hukuk gelmektedir. Çünkü hukuk durumların adaletli olması için geliştirilen bir düzendir. Bu düzen haksızlığa karşı adalet sağlama çabasının bir ürünüdür. Baskı ve haksızlık adalet arayışına neden olunca hukuk düzenin ortaya çıkış süreci de hızlanmıştır. Hukuk düzenin yapı taşları olan yasalar da aslında adaleti sağlamak için çıkarılmışlardır (Çeçen, 2020, s.42). Bu nedenle tüm yasalar ve düzenlemeler de adalete uygun olmak durumundadır.

Hukuk diğer bir yönüyle toplumsal bir olgudur. Çünkü hukukun gerek doğuşunda ve uygulanışında gerekse yaptırımlarla koruma altına alınmasında

toplumsal paydaşların önemli bir rolü vardır. Bu nedenle hukuk, toplumsal yaşamın bir ürünüdür ve toplumun talebi olan adaletin gerçekleştirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Toplum, adaleti isterken ve adaleti hedeflerken hukuka ihtiyaç duymaktadır. Ancak hukuk da toplumsal yapı olmadan varlığını sürdüremez. Bu nedenle sosyal bir olgu olarak değerlendirilen hukuk, insanlık tarihi kadar eskidir. Tarihte ne kadar geçmişe gidilirse gidilsin, toplumlarda insanlar arası ilişkileri düzenleyen hukuk kuralları mutlaka olmuştur. Geçmişteki bu tecrübeye dayanılarak gelecekte de hukukun var olmaya devam edeceğini söylemek mümkündür.

1.2.2. Adalet-Eşitlik İlişkisi

Eşitlik, iki veya daha çok şeyin eşit olması durumu, denklik, müsavat, muadelet; kanunlar yönünden insanlar arasında ayırım bulunmaması durumu ve bedensel ile ruhsal başlıkları ne olursa olsun, insanlar arasında toplumsal ve siyasi haklar yönünden ayırım bulunmaması durumu olarak tanımlamaktadır (TDK, 2023). Cevizci ise eşitliği, insanların doğası gereği aynı değer ve konuma sahip olma hali olarak tanımlamıştır (Cevizci, 2000, s.120). Eşitlik kavramı her ne kadar özdeşlik ve aynılık anlamlarında kullanılıyor olsa da onun asıl anlamı herhangi bir şeyin bireyler arasında dengeli biçimde bölüştürülmesidir. Tarihsel süreçte hemen hemen tüm adalet teorileri şu veya bu şekilde eşitlik kavramına yer vermişlerdir.

Platon, doğaları gereği eşit olmayan bireylerin devlet yönetiminde de eşit haklara sahip olamayacağını savunmaktadır. Ayrıca erdemsiz ile erdemli bireyin bir tutulamayacağını ve onlara eşit hakların da verilemeyeceğini vurgulamaktadır. “Çünkü eşit olmayanlara eşit davranmak eşitsizlik anlamına gelecektir” (Platon, 2007, s.89).

Platon’a göre mutlak eşitlik ya da kendinde eşitlik fikri insanın aklındadır ve görünen şeylerin eşitliği bizdeki mutlak eşitliğe yaklaşımdan başka bir şey değildir. Bu nedenle iki nesne arasındaki eşitlik bireye gerçek eşitliğin kendisini verememektedir. Ancak birey, bu iki nesne arasındaki eşitlikten hareketle gerçek eşitliği düşünebilmektedir. Bu nedenle duyular yoluyla edinilen eşitlikler, mutlak eşitliğe yaklaşmaya çalışır olsa da ondan eksiktir (Platon, 2021, s.36-43). Başka bir deyişle eşit olan şeyler ile eşitin kendisi aynı değildir.

Platon’un *Devlet*’inde de eşitlik bir değer olarak kabul edilmemiştir. Çünkü o, toplumun çeşitli sınıfsal tabakalardan oluştuğunu ve her tabakadaki sınıfın da farklı

erdemlere sahip olduğunu ifade etmiştir. Platon'un bu hukuk ve adalet anlayışı, eşitliğe dayanmayan sınıfsal bir toplum anlayışına dayanmaktadır. Bu durumda herkesin yerini ve görevini bilmesi şeklinde özetlenebilecek bu anlayış Antik Yunan'daki eşitlikçi demokrasi anlayışına ters düşmektedir. Ancak onun bu anlayışı modern anlamda eşitsizlik gibi görünse de aslında herkesin hak ve sorumlulukları oranında değerlendirilmesi gerektiği şeklindeki başka tür bir eşitlik durumu olarak da değerlendirilebilmektedir.

Aristoteles'ten beri bu konuda ileri sürülen genel görüş “eşitlere eşit, eşit olamayanlara farklı muamele edilmesi” yönündedir. Aristoteles, özel anlamda adaleti dağıtıcı ve düzeltici olmak üzere ikiye ayırır ve adaletin temelini eşitliği koymaktadır. Ona göre bu iki adalet türünün amacı toplumda eşitliği sağlamaktır. Dağıtıcı adalet, orantılı bir eşitlik düşüncesine dayanmaktadır. Ancak onun eşitliği mutlak bir eşitlik ya da aynı payı alma anlamında eşitlik olmayıp kişilerin aldıkları payların oranlarının birbirine eşit olması anlamında bir eşitliktir. Bundan kasıt, kişilere dağıtılan paylar kişilerin durumlarına göre değişebilmekte, farklı pozisyonlardaki kişiler farklı paylar alabilmekte ancak alınan bu paylar hak ettiklerinden ne az ne de çok olup eşit bir bölüşmeye dayanmaktadır. Daha açık bir ifadeyle, bu insanlar makam, ekonomik düzey vb. durumlar bakımından eşitse dağıtım da eşit olacak, değilse dağıtım da eşit olmayacaktır (Aristoteles, 2020, s.97).

Aristoteles'te bir diğer adalet ise “düzeltici” adalettir. Bu adalette önemli olan orantı değil mutlak eşitliktir. Adaleti sağlayacak olan eşitlik, adaletsizliğe götürecek olan da eşitsizliktir. Bu adalet türünde yasa önünde eşit olan tarafların eylemleri değerlendirilmektedir. Düzeltici adalet, dağıtıcı adaletten farklı olarak eşitlerin eşitliğini değil, herkesin eşitliğini dikkate almaktadır. Düzeltici adalette kim bulunduğu, bireyin ne iş yaptığı, makam ve mevkiinin ne olduğunun bir önemi yoktur. Burada yasa yalnızca zararın farkına bakılmakta ve taraflara eşit muamele yapılmaktadır. Yani birinin adaletsizlik yapıp yapmadığına, diğerinin de haksızlığa uğrayıp uğramadığına; birinin zarar verip vermediğine, diğerinin zarar görüp görmediğine bakılmaktadır (Aristoteles, 2020, s.98).

Kant'a göre ise insanlar eşit değerdedir. Her insan ya da her akıl sahibi olan canlı kendinde bir amaç olarak var olur ve her insan mutlak değerdedir. Bunun sonucu olarak da tüm insanlar eşit değerdedir (Kant, 2007, s.140). Sözleşme kuramcılarında

Locke göre Tanrı insanları eşit yaratmıştır. Bu nedenle hiçbir birey diğerlerinden üstün değildir. Her birey eşit haklara sahiptir (Locke, 2018, s.29-30). Diğer bir sözleşmeci kuramcı Thomas Hobbes da doğa durumunda insanların eşitliğini varsaymıştır. İnsanların bedensel açıdan eşit yaratıldıklarını vurguladığı gibi zihinsel yetenekleri bakımından da eşit olduklarını ifade etmektedir. Hobbes'un bu eşitlik varsayımı, yani herkesin her şeye hakkının olmasını "herkesin herkese karşı savaşı" olarak tanımlanmaktadır. Çünkü doğa durumunda yasalar yoktur ve doğa durumunda herkes eşittir (Hobbes, 2018, s.99).

Rousseau ise insanların eşit doğduğunu ve var olan eşitsizliklerin doğaya aykırı olarak sonradan toplumsal hayattaki yaşam biçimleri ve alışkanlıklar dolayısıyla ortaya çıktığını savunmaktadır. Eşitsizliği mülkiyetin ortaya çıkışına dayandırmaktadır. Herkesin eşit olduğu bir durumda da kimsenin kimsenin efendisi olamayacağını savunmaktadır. Bir hak alverişine dayanması gerektiğini düşündüğü sözleşmeyi de şöyle ifade etmektedir: "Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada, genel istemin buyruğuna verir, her üyeyi bütünü bölünmez parçası kabul ederiz" (Rousseau, 2018, s.15). İnsanın bu sözleşme ile doğa durumunda elde edebileceği şeyler üzerindeki sınırsız hakkını yitirirken bu sözleşme sayesinde bugün sahip olduklarını da koruma altına aldığını belirtmektedir

Sözleşmeci kuramcılara göre insanlar doğal olarak eşittirler. Bu nedenle eşitsizlik durumu, doğal olmayıp sonradan ortaya çıkan siyasal ve sosyal bir durumdur. Doğal hukuk görüşüne karşı çıkan faydacı hukuk görüşüne göre ise toplumda eşitlik, refah ve güven hukukla sağlanmalıdır. Aksi takdirde adaletin varlığından söz etmek mümkün değildir. Bu anlayışa göre adaletin temelinde eşitlik yatmaktadır. Ancak insanlar doğuştan eşit olmadıklarından mutlak anlamda eşitlik söz konusu olamamaktadır. Yapılabilecek tek şey eşitsizliğin mümkün olduğunca azaltılmasıdır.

Adalet ve eşitlik kavramları arasındaki ilişkiler eşitliğin, adaletin en yaygın görünümü olması dolayısıyla çok yönlüdür. Bu nedenle tarihsel sürece baktığımızda hemen hemen eşitlik üzerine yapılan tüm kavgaların aslında adaletli bir düzen kurma düşüncesine dayandığı görülmektedir.

1.2.3. Adalet-Özgürlük İlişkisi

İnsanlık tarihinin en eski ve en önemli kavramlarından biri olan özgürlük, oldukça karmaşık ve tanımlanması güç bir kavramdır. Özgürlük, insanın varoluşu ile

birlikte varlığından söz edilebilecek en temel kavramlardan biridir. Aynı zamanda insanı diğer canlılardan ayıran en temel niteliktir. Özgürlük, otorite ve baskının olmadığı bir toplumsal yapıda insanın kişisel tercihler doğrultusunda serbestçe hareket edebilmesidir. Ancak özgürlük, başkalarına zarar verilmediği sürece anlam taşımaktadır. Çünkü başkalarına zarar verilerek kullanılacak özgürlük diğer insanların sahip olduğu rahatsız edilmeme özgürlüğünü ortadan kaldıracaktır (Butler, 2016, s.21-22).

Siyaset felsefesinin temel konuları arasında yer alan özgürlük, ilk defa felsefi bir eser olarak Platon'un *Devlet* adlı eserinde ele alınmıştır. Aslında bu eserde de doğrudan bir şekilde özgürlük kavramı kullanılmamış, mit aracılığıyla özgürlüğe atıfta bulunulmuştur. Mitte Platon, demokrasinin egemen olduğu bir devlet yönetiminde herkesin özgür olduğunu, her yerde bir özgürlük havasının estiğini, yurttaşların serbestçe konuştuğunu ve dilediklerini serbestçe yaptıklarını ifade etmektedir (Platon, 2021, s.285). Bir demokrasi devletinde özgürlüğün herkes tarafından güzel olarak değerlendirilen şey olduğu ve özgür doğan insanların sadece böyle bir devlette yaşayabileceklerini savunan anlayışı eleştiren Platon'a göre başka değerleri küçümseyen özgürlük isteği, demokrasinin değişerek zorbalığa evrilmesine neden olacaktır. Çünkü ona göre bu durumda özgürlüğe susamış devlet yöneticileri "içki sunmayı bilmeyen sakilere" benzeyecek, demokrasi hürriyet içip sarhoş olacaktır. Bir süre sonra yöneticiler her isteneni veremeyince de halk onları suçlayacak ve ortaya kargaşa çıkacaktır (Platon, 2021, s.292). Platon bu şekildeki abartılı ve düzensiz özgürlüğün toplumda kölelik düzenine sebebiyet vereceğini ifade etmekte ve gerçek özgürlüğü, zorba ruhlu bir insanın hiçbir zaman tadamayacağı bir mutluluk olarak ele almaktadır (Platon, 2021, s.302).

Aristoteles'te Platon'da olduğu gibi özgürlük meselesi doğrudan bir şekilde ele alınmamıştır. Aristoteles için özgürlük, en genel anlamıyla, insanın tercihte bulunma serbestliğine sahip olması olarak tanımlanmaktadır. Burada tercihte bulunmaktan kastedilen şey zorla ya da bilgisizlik dolayısıyla değil, bilerek ve isteyerek tercihte bulunmaktır. Tercihte bulunmak seçim yapabilme önceliğine sahip olmak, bir eylemi başlatmak veya başlatmamak özgürlüğüne sahip olmaktır. Bu durumda eylemde bulunan ne yaptığını ve ne yapacağını, yaptığının ya da yapacağını neyle ilgili olduğunu bilmektedir. Bu nedenle özgürlüğü, insanın yapıp etmelerini, kendi gücü ve

imkânları dâhilinde yapabildiği olarak tanımlamış, adaletle özgürlük arasında da birebir ilişki kurmuş ve adaletin ancak özgür bir devlette mümkün olabileceğini savunmuştur (Aristoteles, 2020).

Özgürlüğün Platon ve Aristoteles'ten farklı olarak daha doğrudan bir şekilde felsefi tartışmalara konu oluşu 17. yy.da modern felsefe ve aydınlanma felsefesi ile olmuştur. Bu dönemde ele alınan özgürlük tartışmalarında öne çıkan yaklaşımlardan biri Thomas Hobbes, John Locke ve Jean Jacques Rousseau gibi isimlerin savunduğu toplumsal sözleşme kuramı yaklaşımıdır. Toplumsal sözleşme kuramcılarının göre insan doğa durumundayken mutlak bir eşitlik ve özgürlük içerisinde yaşamaktadır. Ancak insanların sahip olduğu çatışma potansiyeli gerekçesiyle bu doğa durumu terk edilmiştir. Böylece insanlar güvenliklerini teminat altına almak için özgürlüklerinden taviz vermişlerdir.

Locke'a göre insanlar doğuştan eşit ve özgürdürler. Doğa durumundaki özgürlük sadece doğal hukuka bağlı olan bir özgürlük iken toplum içerisindeki özgürlükse insanların rızalarıyla kurulan devlete ve meşru otoriteye bağlı kalma şeklindeki özgürlüktür. Onun özgürlük kavramı daha çok mülkiyetle ilişkilidir. Mülkiyeti hak ve özgürlüklerin tamamı olarak görmektedir. Ona göre insanların doğa durumundan toplumsal duruma geçme ve devlet kurmadaki amacı da mülkiyeti korumak ve onun güvenliğini sağlamaktır (Locke, 2018, s.30-32).

Hobbes'a göre insanlar seçimlerini yapmada özgür olmasalar da eylemi gerçekleştirip gerçekleştirilmeme noktasında özgürdürler. Tüm doğa yasaları insanlar için bağlayıcıdır. Tüm yurttaşların devlette her türlü eylemi yapma ya da yapmama özgürlüğüne sahip olduğunu ancak yasalar dolayısıyla kimi eylemlerden uzak dururken kimi eylemleri de yerine getirdiklerini ifade etmektedir (Hobbes, 2018, s.163).

Rousseau'ya göre özgürlük arzuladığımız şeyleri yerine getirmek değildir. Çünkü arzuların peşinden gitmek, arzular tarafından yönetilmek anlamına gelmekte ve bu durumda arzuların kölesi olunmaktadır. Oysaki özgürlük insanın aklıyla kendi koyduğu kurallara uymasıdır. İşte bu nedenle toplum sözleşmesi bu anlamda insanlara özgürlüklerini vermektedir (Rousseau, 2018, s.19-22).

Özgürlük anlayışına yeni bir bakış açısı da toplumsal faydacı anlayıştan gelmiştir. Bu anlayışın temsilcilerinden Mill, adalet ile faydanın ortaklığını dile

getirirken *Özgürlük Üstüne* adlı eserinde özgürlüğün değerini fayda düşüncesi bağlamında ele almıştır. Ona göre gerek özgürlük gerekse de adalet gibi düşüncelerin değeri, sağladığı faydadadır. Mill, özgürlüğü her bireyin kendi aklınca belirlediği bir iyiye ulaşmada bir engel olmaması durumu olarak tanımlamaktadır. Çünkü “başkalarını mutluluklarından yoksun bırakmaya veya onların mutlu olma çabalarına engel olmaya kalkışmadığımız sürece, kendimiz için iyi olanı aramak özgürlüktür” (Mill, 2017, s.20).

Görülüyor ki adalet olmadan anlamlı bir özgürlükten söz etmek zordur. Özgürlüğün olmadığı yerde de baskı ve yasa dışı eğilimler artacağından burada adaletin zemini yavaş yavaş ortadan kalkacaktır. Bu bağlamda özgürlük bir bakıma adaletin de gerçekleşme koşuludur. Adalet insanlar için ne denli önemli ise özgürlük de o denli önemlidir. Özgürlük, bireylerin kendi tercihlerini yapabilme, hayatlarını istedikleri gibi yaşayabilme ve potansiyellerini gerçekleştirebilme kapasitelerini ifade eder. Adalet ise kaynakların ve fırsatların adil bir şekilde dağıtılması ve herkesin insan onuruna yakışır bir yaşam sürmesinin sağlanmasıdır. Özgürlük, adaletin gerçekleşmesi için önemli bir araç olabilir; çünkü bireylerin özgürlüğü kısıtlanmışsa, adaletin sağlanması zorlaşabilir. Dolayısıyla, özgürlük ve adalet arasında bir denge vardır.

İKİNCİ BÖLÜM

JOHN RAWLS ÖNCESİ ADALET ANLAYIŞI

Adalet, farklı dönemlerde, farklı coğrafyalarda, farklı düşüncelere sahip düşünürlerin hep gündeminde olmuştur. İnsanların yüzyıllar boyunca yaşamlarının bir parçası olan adalet, Antik Yunan'da önceleri bir tanrıya ya da tanrıçaya atfedilmiş, ilerleyen süreçlerde toplumsal düzenin bir parçası olan erdem olarak ele alınmaya başlanmış ve toplumdaki bireyler arası ilişkilerin düzenlenmesinde ve yasaların belirlenmesinde önemli yer tutmuştur. Adalet, adaletsizlik olgusuna dayanarak açıklanmaya çalışılmış, adaletsizlik olmasaydı insanların adaletin ne olduğu konusunda bilgi sahibi olamayacaklarına vurgu yapılmıştır (Güriz, 2001, s.7). Antik Yunanda adalet üzerine yazılı eserlerin yansımalarının ortaya çıkışı her ne kadar Homeros ve Hesiodos ile başlamışsa da doğa filozofları ve sofistlerle ivme kazanmış, Sokrates ve Platon ile en büyük etkiye ulaşmış ve Aristoteles ile birlikte de sistemli bir hale gelmiştir.

Doğa filozofları olarak bilinen düşünürler Miletos okuluna mensupturlar. İlk doğa filozofları olarak bilinen bu filozofların doğa filozofları olarak anılmasının temel sebebi evrenin oluşumu, nesnelere varlığı gibi soruların cevaplarını doğada aramış olmalarıdır. Thales, Anaksimandros, Anaksimenes, Diogenes ve Herakleitos gibi düşünürler; bu düşüncenin önemli temsilcileridir. Bu düşünürler Hesiodos ve Homeros'tan farklı olarak doğayı mitolojik yaklaşımlarla değil, akılcı ve bilimsel yaklaşımlarla ele almışlar ve "Evrenin ilk ilkesi nedir?" sorusuna cevap aramışlardır (Dürüşken, 2014, s.63-64). Bu şekilde doğa filozofları bütün maddelerin ilk ve tek ilkesini aramışlardır. Bu bağlamda Miletoslu Thales, evrenin ilkesi olarak her şeyin özünde "su" olduğunu, Anaksimandros her şeyin özünün "apeiron" yani "sonsuzluk" olduğunu, Anaksimenes ile Apollonialı Diogenes her şeyin özünün "hava" olduğunu, Herakleitos ise her şeyin kaynağının "ateş" olduğunu ileri sürmüştür (Tekin, 2008, s.60-61).

Doğa filozofları çalışmalarını doğa bilimleri üzerine yaparken siyaset, ahlak ve insanla ilgili konulara da değinmişlerdir. Ancak doğa filozoflarından sonra sofistlerle birlikte çalışmalar doğadan ziyade insana, insan ile ilişkili konulara, siyasete, dine ve kültüre yönelmiştir. Bu anlayış uzun bir dönem boyunca Yunan düşünce yapısını

etkilemiştir. Bu anlayışa göre “İnsan her şeyin ölçüsüdür.” (Çeçen, 2020, s.99). Bu nedenle insanın doğuştan var olan haklarına yönelerek salt hukuk ve haklara karşı çıkmışlardır. Sofistlerdeki bu görelilik anlayışı onların hukuk ve adalet düşüncelerini de şekillendirmiş, onlar toplumun tüm üyeleri için geçerli ve yararlı bir hukuk anlayışının olamayacağını savunmuşlardır. Hukuk ve ahlakın göreliliğini savunan Sofistlere göre adalet de görelidir.

Sofistler adalet problemini gerçekçi bir yaklaşımla ele almışlar, herkes için geçerli, evrensel bir hakikatin olamayacağı düşüncesinden hareketle pratik yaşam ilişkilerinde de mutlak bir doğrunun olamayacağını öne sürmüşlerdir (Çelik, 2010, s.38). Bu bağlamda adalet anlayışları bilgi anlayışları ile de uyum içerisindedir. Çünkü yasaları, hukuku, sosyal normları ve ahlâk kurallarını yok sayarak ve tümel olan hiçbir ölçüyü kabul etmeyerek mutlak bir adaletin de var olmayacağını savunmaktadırlar. Bu anlamda Sokrates, Platon ve Aristoteles’in mutlak adaletin var olduğu düşüncesine de karşı çıkmışlardır.

Sokrates’e göre erdem bilgidir, kötülük ve haksızlığın nedeni de bilgisizliktir. Erdem olarak ele alınan adalet de aslında bilgidir. Çünkü adalet denilen şey iyiyi kötüden ayırma bilgisidir. Kötülük bilgisizlikten geldiği için böyle bir bilgiye sahip kimse bilerek ve isteyerek kötülük de yapmayacaktır. Bu yüzden Sokrates adaletli davranmayı bir ödev olarak görmekte ve sofistler gibi adaletin görelî olmadığını ve herkesi bağladığını savunmaktadır (Çeçen, 2020, s.104).

Sokrates’in amacı hem hukukta hem de politikada adaleti sağlamaktır. Çünkü ancak bu şekilde hukuk ve politikadan yarar sağlanabileceğini düşünmektedir. Toplumun yararına olanın, toplumu mutlu edecek olanın erdemli ve ahlaklı davranışlarda bulunmak olduğunu ifade ederek bunun için insanın kendisini tanıması, hiçbir şeyde aşırıya kaçmaması, ölçülü olması, ahlaklı olması ve adil olması gerektiğini savunmaktadır. Böylece sofistler insanın pratik yaşamına özgü sorunlara faydacı bir yaklaşımla cevap vermeye çalışırken Sokrates bu sorunların kökenine ahlaki bir bakış açısıyla inmeyi hedeflemektedir.

Antik Yunan Dönemi’nin eserlerinde adalet farklı düşünürlerce ele alınmış olmasına rağmen bu kavramdaki esas dönüşüm ve değişim Yunan filozofları Platon ve Aristoteles’e dayanmaktadır. Çünkü adalet üzerine etkili ve sistemli değerlendirmeler, İlkçağda, Platon ve öğrencisi olan Aristoteles ile ortaya çıkmıştır. Platon, adaleti en

önemli erdem olarak ele almıştır. Kendisine göre bilgelik, cesaret, ölçülülük ve doğruluk gibi erdemler, adaletin doğal bir sonucudur ve onunla iç içedir. (Platon, 2021, s.133). Platon, adaleti hakka uygun olma durumu olarak ele alırken adaletsizliği ise hakka uygun olmayan bir durum olarak görmektedir. Platon, adaleti *Devlet* adlı eserinde hem siyasi hem de ahlaki bir amaç olarak ele almaktadır. Adil toplumu ise, her bireyin kendi üzerine düşeni iyi yaptığı, hiyerarşik ama bir uyum içinde işleyen ve her sosyal sınıfın üzerine düşen rolü en iyi şekilde oynadığı bir toplum olarak değerlendirmektedir (Platon, 2021, s.132).

Platon'un felsefi anlayışında yapıları birbirlerinden farklı olan insanlara yapılarına uygun olarak kendilerini geliştirme fırsatı vermiş olması, insan haklarına ve adalete yeni tanımlamalar getirmiş olması onun felsefi düşüncesinin ayırt edici taraflarıdır. Adalet ve hak konusunda da eşitliğe dayalı bir hak ve adalet anlayışını değil, insana yakışır ve erdemli bir yaşam sürebilme için gerekli olan şeylere sahip bir toplumsal adalet ve hak anlayışını savunmaktadır.

Aristoteles, adaleti geniş anlamda ele alarak ona anlam kazandıran ilk filozoftur. Onun adalet üzerine yorumları uzun dönemler etkili olmuş ve sosyal adalet anlayışına yön vermiştir. Aristoteles, adaleti *Nikomakhos'a Etik* adlı eserinin V. kitabında ele almıştır. Eserinde insanın adil olanı yapması, adil eylemlerde bulunması adalet; haksızlık yapması, haksız isteklerde bulunması da "adaletsizlik" olarak ele alınmıştır. Böylelikle adalet, yasaların gerekliliklerine uymakla ve eşitliği sağlamakla ilişkilendirilmiştir. Aristoteles, yasaya uyan ve eşitliği gözeten insanların adaletli olduğunu öne sürerken, yasaya uymayan ve çıkar odaklı olanların ise adaletsiz olduğuna vurgu yapmaktadır (Aristoteles, 2020, s.92). Bu nedenle Aristoteles'te adalet, eşitliği gözetmede ve yasaya uygun düşende; adaletsizlik ise eşitliği gözetmemede ve yasaya uygun düşmeyendedir.

Aristoteles'e göre adalet, en yüksek erdemdir. Bu tanımlama ile adaleti diğer erdemlerden farklı bir yere koymaktadır. Adaleti en yüksek erdem olarak görmesi onu toplumsal düzenin temeli olarak görmesinden kaynaklanmaktadır. Ona göre adalet toplumun harmonisi için gereklidir ve diğer erdemlerin gerçekleşmesi için zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle adalet sadece kişinin kendi iyiliği için değil, aynı zamanda toplumun refahı için de önemlidir. (Aristoteles, 2020, s.92). Ona göre birey, diğer erdemleri kendisiyle ilgili durumlarda kullanırken adalet erdemini bir başkasıyla

ilişkide kullanılmaktadır. İnsan kendi kendine adaletli ya da adaletsiz davranamaz, ancak bir başkasına karşı adaletli ya da adaletsiz davranabilmektedir. Nitekim Aristoteles de adaletin bu özelliğiyle alakalı olarak “Başkasıyla ilişkide söz konusu olduğunda adalettir; kendi başına böyle bir huy söz konusu olduğunda erdemdir.” demektedir (Aristoteles, 2020, s.93).

Aristoteles, adalet sorununu Platon’dan farklı olarak ele almıştır. Adaleti, adaletsizliğin ne olduğundan hareket ederek açıklamaya çalışan Aristoteles’e göre adaletsizliğin kaynağı her durumda herkese adil davranma çabasıdır. Adaletsiz bireyi, sürekli kendi payına düşenden çok daha fazlasını isteyen olarak ele almaktadır. İnsanları adil olanı yapmaya, adil eylemlerde bulunmaya ve haklı şeyler istemeye götüren huyun “adalet”; tersini yapmaya ve istemeye götüren huyun ise “adaletsizlik” olduğunu ifade etmektedir. Ona göre adalet, hukukun önemli bir unsuru olarak ahlaki erdeme dayanmaktadır. Adaletin sağlanması, toplumda adil bir ortamın oluşturulmasını ve bireylerin hak ettikleri değeri görmelerini sağlamaktadır. Adaletsizlik ise genellikle ahlaki erdeme aykırı davranışları ifade etmektedir (Aristoteles, 2020, s.92-94). Bu şekilde Aristoteles ile birlikte toplum düzeninin devamlılığı için gerekli görülen adalet, toplumsal düzenin bir parçası olarak görülmektedir. Bu bağlamda Aristoteles kendisinden sonra gelen birçok filozofun adalet bakış açısını etkileyerek adalet kavramının şekillenmesinde etkili olmuştur.

Aristoteles adalet konusunda genel ve özel adalet olmak üzere ikili bir ayırıma gitmiştir. Genel adaleti yasalara uymak açısından, özel adaleti ise eşitliği düşünmek anlamındaki adalet olarak ele almaktadır. Özel adaletin de iki türüne vurgu yapmaktadır: Dağıtıcı adalet ve denkleştirici/düzeltici adalet (Aristoteles, 2020, s.95).

Dağıtıcı adalet hakların eşit durumda olanlara aynı, eşit durumda olmayanlara ise farklı bir biçimde dağıtılmasıdır. Dağıtıcı adalet eşit olmayanlar arasında şeylerin dağıtımında eşitliğin nasıl sağlanacağı üzerinde durmaktadır. Dağıtıcı adalet insanın meziyetlerine veya değerine göre onur, siyasi mevki veya paranın paylaşılmasını gerekli görmektedir. Eğer eşit olmayan bireyler aynı ve eşit olan bireyler ise farklı haklar elde ediyorlarsa bu durumda ortada bir adaletsizlik olacaktır (Aristoteles, 2020, s.95-96). Ona göre paylaşımın liyakate göre yapılması gerekmektedir. Bu nedenle dağıtıcı adaletin görevi, dağıtılacak olanın kişilerin konumlarıyla uyumlu eşitlikte bir

orantı ile bölüştürülmesidir (Aristoteles, 2020, s.97). Ancak bu yolla eşitlik ve dolayısıyla adalet sağlanabilecektir.

Aristoteles'e göre düzeltici/denkleştirici adalet isteyerek ya da istemeyerek yapılan alışverişlerde ortaya çıkan adalettir. İsteğe bağlı ortaya çıkan alışverişlerden kasıt, alma, satma, borç verme, kiralama gibi işlemlerken; isteğe bağlı olmadan ortaya çıkan alışverişlerden kasıt ise şiddet görme, tuzak kurma, hırsızlık, gasp gibi işlemlerdir (Aristoteles, 2020, s.96). Bu gibi alışverişler sonrası adaletsizlikler ortaya çıkmakta ve adaletsizliklerden dolayı da eşitlik bozulmaktadır. Oysa Aristoteles'e göre adalet, daha fazla olan ile daha az olanın eşitlenmesidir.

Aristoteles; her ne kadar kişinin adil olabilmesi için Platon'da olduğu gibi bilgelik, yiğitlik ölçülülük gibi erdemlere sahip olması gerektiğini ifade etmiş olsa da adalet sorununu Platon'dan farklı olarak ele almıştır. Adaletti, doğrudan doğruya hak olarak ele almış, kişiye hak ettiğini vermeyi adil davranma, hak ettiğini vermemeyi ise adaletsizlik olarak ifade etmiştir. Adaleti cesaret, sağduyu ve diğer bazı erdemler gibi bireysel değil sosyal bir erdem olarak ele almış; bu yönüyle adalet kavramına yeni tarihsel bir bakış açısı getirmiştir.

Antik Yunan düşünürlerinin yanı sıra İslam düşünürlerinden Farabi, İbn Rüşd, İbn Sina, Gazali ve İbn Haldun ile Hristiyan düşünürlerinden Augustinus ve Thomas Aquinas gibi düşünürler de adalet kavramını ele almışlardır.

Öncelikle İslam düşünürlerinden Farabi, adaleti devletin kurucu unsurlarından biri ve devamlılığının teminatı olarak görmektedir. “Devlet bir insan vücudu ise bu vücudun kalbi devletin başkanıdır.” diyerek devlet başkanının adaletli yönetimiyle bu vücudun hayatta kalmasını sağlayacağına vurgu yapmaktadır (Farabi, 1955, s.42). İbn Sina ise adaleti devletin varlığı ve devamlılığı için vazgeçilemez olarak görmekte ve adalet kavramını peygamberlik kurumunun üzerinde temellendirmektedir. Diğer taraftan İmam Gazali de “akıl”, “adalet”, “sabır” ve “hayayı” devlet başkanının başvurması gereken vazgeçilmez dört kavram olarak görmekte ve adaleti güneşe benzetmektedir. Yaşamak için güneş ne kadar gerekli ise adaletin de o derece gerekli olduğunu ifade ederek Farabi gibi o da adaleti devlet başkanının adaletli yönetimine bağlamaktadır (Gazali, 2004, s.63-65).

Platon'un *Devlet* eserinden etkilenen İbn Rüşd *Siyasete Dair Temel Bilgiler* adlı eserinde adaleti, insana özgü en temel erdem olarak görmektedir. Platon'da olduğu

gibi İbn Rüşd de adaleti herkesin fitratı itibariyle yetenekli olduğu işi yapması ve yasalara saygılı olunması şeklinde tanımlamıştır (Rüşd, 2011, s.31-33); (Platon, 2021, s.111). İbni Haldun ise Farabi gibi adaleti devletin devamlılığı için vazgeçilmez bir unsur olarak görürken Gazali gibi devlet başkanının da adaletli olması gerektiğine vurgu yapmaktadır (İbn Haldun, 1989, s.36-37).

Hristiyanlık ise Tanrı'yı her şeyin kaynağı olarak gördüğünden adaleti de tanrısal bir değer olarak görmektedir. Bu dönemin önemli düşünürlerinden Augustinus'a göre adalet, her yönüyle eksik olmayan bir düzeni temsil etmektedir. Hristiyanlık prensiplerinin bütünüyle yaşatıldığı bir toplumda bütün bireyler de adil bir şekilde yaşayacaklardır. Çünkü ona göre kutsal kitapta Tanrı'nın sözleri adaletin anayasasıdır. Dönemin diğer önemli bir düşünürü olan Thomas Aquinas'a göre ise insan toplumsal bir varlıktır ve devlet de doğal bir zorunluluktur. Devleti Tanrı'nın yeryüzündeki aklın kusurlu bir yansıması olarak görmektedir. Bu nedenle devlet ona göre Tanrı'nın başlıca istemiş olduğu kurumdur ve bu nedenle devletin başındaki yöneticilerin buyruklarına uymak da başlıca görevdir. Toplumsal yaşamı adalete uygun olarak düzenlemek de ona göre devletin görevidir (Çeçen, 2020, s.118-119). Bu dönemde Antik felsefe iyice Hristiyanlaştırılmış ve dinamik yapısından uzaklaşarak durağan bir hale gelmiştir. Dinsel kuramlar ve inançlar felsefenin konusu olunca da felsefe Orta Çağ'da dinsel bir düşünce sistemine dönüşmüştür.

Geçmişten bugüne adalet üzerine yapılan tartışmalara bakıldığında, bu tartışmaların daha çok adil bir toplumun ne şekilde düzenleneceği üzerine olduğu görülmektedir. Amacının, örnekleri Locke, Rousseau ve Kant'da bulunan sosyal sözleşme teorisini genelleştirerek, benzer nitelikteki bu teorilerin yüksek düzeydeki soyutlamasına ulaşan bir adalet kavramı sunmak olduğunu savunan Rawls da Kantçı deontolojik ahlak anlayışı ile Locke, Hobbes ve Rousseau'nun toplum sözleşmesi düşüncelerinden esinlenerek yeni bir adalet teorisi geliştirmiştir. Ortaya koyduğu adalet anlayışı oldukça ilgi görmüş ve 20.yüzyıl adalet tartışmalarına büyük canlılık getirmiştir. Rawls'un toplum sözleşmesinden esinlenerek o güne kadar egemen olan faydacılık anlayışına karşı, adaleti temel alan alternatif bir teori oluşturmayı hedeflediğini dikkate aldığımızda Rawls'un adalet teorisine geçmeden önce toplumsal

sözleşme geleneğinde adalet ve faydacı gelenekte adalet anlayışlarına yer vermek gerekmektedir.

2.1. Toplum Sözleşmesi Geleneğinde Adalet Algısı

Doğal hukuk düşüncesinden doğan toplumsal sözleşme teorileri, 17. ve 18. yüzyıllarda devletin görev ve yetkilerinin neler olduğu üzerine yapılan tartışmalar sonucu Hobbes, Locke ve Rousseau'nun düşünceleriyle varlık bulmuş ve gelişmeye başlamıştır.

Toplumsal sözleşme teorisi, devletin meşruluğunu kişiler arasında karşılıklı bir uzlaşma ile yapıldığı varsayılan bir anlaşmaya dayandırmaktadır. Bu anlaşma kişilerin egemen gücün sağlayacağı yararlardan faydalanabilmek adına karşılıklı uzlaşmaları, bir arada yaşayacaklarına dair birbirleriyle ya da devlet ile yaptıkları ve devletin otoritesini kabullendikleri bir anlaşmadır. Bu anlayışa göre insanlar başlangıçta doğal durumdalar ve birtakım doğal haklara sahiptirler. Ancak başlangıçta yani doğa durumunda sahip oldukları birtakım haklarını birbirleriyle yaptıkları bir anlaşma ile egemen bir güç olan devlete devretmişlerdir. Burada karşılıklı bir sözleşme olduğundan aynı zamanda bireylerin sorumlulukları da vardır. Çünkü bir sözleşmenin tarafı olmak aynı zamanda bu sözleşmenin şartlarını da yerine getirmeyi gerektirmektedir. Bu yüzden kişiler yasalara uymak zorundadır. Adalet denilen şey de bu uzlaşımın sonucudur.

2.1.1. Thomas Hobbes

Hobbes'a göre insan, doğası gereği bencildir ve en önemli amacı hayatta kalmaktır. Diğer her şeyin temelinde bu iki unsur vardır. Çünkü birbirlerinden farklı özelliklere sahip olsalar da ve zaman zaman biri diğerine daha üstünmüş gibi görünse de fiziksel ve akli bütün özellikleriyle insanlar birbirine eşittir. Görünüşte bir başkasına göre yetersiz gibi görünen biri, akli melekelerini kullanarak diğerlerinden daha üstün hale gelebilmektedir (Hobbes, 2018, s.99). Bütün insanlar eşit olduğundan eşit olan ve aynı amaca yönelen insanlar arasında bir mücadele olmakta ve bu mücadele bir güvensizlik ortamı yaratmaktadır. Çünkü aynı amaca yönelen birkaç kişi hedeflerine ulaşmak üzere birbirleriyle mücadele edecek ve mücadele sonucunda biri diğerlerine üstün gelecektir. Ancak bu durumda bile mücadeleyi kazanan için güvensizlik durumu ortadan kalkmayacaktır. Bu sefer de mücadeleyi kazananın güvenliği diğer başkaları tarafından tehdit edilebileceğinden diğerleriyle de mücadele etmek onlar üzerinde

hâkimiyet kurmak durumunda kalacaktır. Böylelikle insanlar hayatta kalmak için sürekli birbirleriyle mücadele edeceklerdir. Bu durum da sürekli bir çatışmaya sebep olacaktır (Hobbes, 2018, s.100-101). Bu şekilde doğası gereği bencil olan ve en önemli amacı hayatta kalmak olan insanın herkesin eşit olduğu bir ortamda hiçbir zaman güvende olmayacağına vurgu yapmaktadır.

Hobbes'un felsefi anlayışında insan da doğanın bir parçası olduğundan diğer bütün varlıklar gibi doğa kanunlarına tabidir. Onu diğer varlıklardan ayıran tek şey akıldır. Doğa insana aklını kullanmak suretiyle kendisi için iyi ve yararlı olanı bulma konusunda özgürlük sağlamıştır. Bu özgürlük, insanın en doğal hakkıdır. Ancak her bireyin iyisi ve yararlı olanı, kendisine göre iyi ve yararlı olduğundan bu durum kişiler arasında çıkar çatışmalarına neden olmaktadır. İnsanlar yetenekleri bakımından tamamen eşit olduklarından ve bu yetenek eşitliğinden, amaçlara erişme umudunun eşitliği doğacağından birbirlerine de güvenmemektedirler. Bu yüzden, bireylerin mülkiyetlerini koruyabilmeleri, kendi iyilerine ve kendisi için yararlı olana yani hak olarak gördüğüne ulaşma amacını güvence altına alabilmeleri için bir devletin otoritesine ihtiyaç bulunmaktadır (Hobbes, 2018, s.100). Otoritesine girilen devlet, hukuk ve yasalarıyla bir açıdan bireylerin sınırsız özgürlüklerini sınırlarken diğer açıdan da bireylerin mülkiyet haklarını güvence altına alarak adaleti sağlamaktadır.

Hobbes, doğası gereği bencil olduğunu söylediği insanı aynı zamanda akıllı olan bir varlık olarak da görmektedir. Akıl sahibi insan rekabet ve güvensizlik durumu nedeniyle ortaya çıkan savaş durumunu sona erdirmek üzere kendisine zarar verilmeyeceği güvencesiyle başkasına da zarar vermemeye ilişkin bir sözleşme yapmaktadır. Ancak sadece bu şekilde bir sözleşmenin yapılması yeterli olmadığından insanların buna uymalarını sağlayacak bir güce de ihtiyaç duyulmaktadır. Bu güç de söz konusu sözleşmeye gerektiğine zor kullanarak uyulmasını sağlayacak olan devlettir (Hobbes, 2018, s.103-104). Devlet denilen yapı sayesinde insanların aralarından birilerini "egemen" olarak seçip onu her türlü yetki ile donattıklarına vurgu yapmaktadır. Devletin başında bulunan egemen güç neyin doğru neyin yanlış, neyin iyi neyin kötü, neyin adaletli neyin adaletsiz olduğuna karar vermektedir. Aynı zamanda özel arazilerin, ticaret mallarının kimlere ne kadar verileceğine de karar vermektedir. Bu haliyle Hobbes'te adalet Platon ve Aristoteles'te olduğu gibi en

yüksek erdem olarak değil, kişisel yararın ve siyasal gücün devamlılığını sağlayan bir araç olarak ele alınmaktadır.

Hobbes “Devlet olmadıkça, herkes herkese karşı daima savaş halindedir.” diyerek devlet denilen yapıya neden ihtiyaç duyulduğunu ifade etmektedir (Hobbes, 2018, s.101). Devletin olmaması durumunda hayatın olağan akışının sürmesini de mümkün görmemektedir. Çünkü güvensiz ve belirsiz bir ortamda karşılığını alacağından emin olmayan insanlar çalışmak istemeyecek, bu da ekonominin doğru işleyişini olumsuz etkileyecektir. Ekonominin düzgün işlemediği yerde refahtan bahsetmek de mümkün olmayacaktır. Bu durum toplumsal yapının sanat ve bilim gibi diğer yapılarının da gelişmesini engelleyecektir. Böylesi bir durumda sürekli güvensizlik ve belirsizlik ile tehdit altında olan ve bunun için mücadele eden insanların durumu bir savaş durumudur. Bu durum da insan yaşamını olumsuz etkileyebilecektir.

Hobbes’e göre doğal hukukla güvenliği sağlamak mümkün olmadığından devlet denilen yapı gereklidir. Çünkü insanlar arasında bir sözleşme ve bu sözleşmeye itaat edilmesini sağlayacak bir otoritenin olmaması durumda insanın doğası gereği bencilliği devreye girecektir. Bu durumda insanlar yasaları çiğneyecek, kargaşa yaşanacak ve savaş durumu ortaya çıkacaktır. Burada adaletten de bahsetmek mümkün olmayacaktır. Çünkü insan aklıyla ulaşılan doğa yasaları onları uygulayacak bir otorite olmadığında insanlar için bir anlam ifade etmeyecek ve insan sahip olduğu kendini koruma güdüsü dolayısıyla bu yasalara uymayacaktır (Hobbes, 2018, s.133). İnsanın doğası gereği onu korkutup sözleşmeye uymasını sağlayacak bir gücün yokluğunda yasaları çiğnemeye meyilli olacağından devlete ihtiyaç bulunduğu vurgu yapmaktadır.

Devleti bir zorunluluk olan gören Hobbes’a göre devleti oluşturmanın yolu da herkesin gücünü ve kudretini tek bir heyete veya kişiye devretmesidir. Bu durumda güç ve kudretini devredenler egemenin yaptıklarından da sorumludur. Çünkü güç ve kudreti bir egemene devretmek demek herkesin bütün eylemlerinde onu yetkili kılması ve kendi kendilerini yönetme hakkını da egemen olan bu kişi veya gruba devretmesidir. Bu şekilde herkesin herkesle bir sözleşme yaparak bir kişi veya bir heyet altında birleşmesi durumu ile devlet denilen yapının ortaya çıktığını belirtmektedir (Hobbes, 2018, s.134-136).

Sözleşmeyle kurulan devlet “siyasal devlet”tir ve bu devlet oy çokluğu ile kurulmaktadır. Oy çokluğu ile kurulan devlette muhalif olanlar da devlet kurulduktan sonra kendi güvenlikleri için diğerleri gibi o devletin birer vatandaşı gibi hareket etmektedirler. Zira devletin birer vatandaşı olan muhalifler de sözleşme gereği çoğunluğun iradesine rıza göstermek durumundadır. Çünkü egemene karşı gelmek sözleşmeyi çiğnemek olacağından bu durumda adaletsiz davranmış olacaklardır. Vatandaşlar aralarında yaptıkları sözleşmeyle her türlü hak ve yetkiyi egemene verdiklerinden egemeni eleştiremezler, onun yurttaşı olmaktan vazgeçemezler (Hobbes, 2018, s.138-142). Bu şekilde güçlü bir egemen karşısında vatandaşlar kimi zaman zarar görseler dâhi Hobbes’e göre bu durumda görecekleri zarar egemenin yokluğundaki zarara göre daha az olacağından buna katlanmak gerekmektedir (Hobbes, 2018, s.200-201). Her ne kadar doğa durumunda fitratında bencillik olduğu için insanın hayatta kalabilmek adına her şeyi yapabileceğini söylese de bunun her zaman öyle olmadığı, yeri geldiği zaman insanın sevdiği için fedakârlıklarda bulunabildiği ve yalnızca kendisi için yaşamadığı da ifade edilebilmektedir. Bu yönüyle bakıldığında Hobbes’un insanın fitratında bencillik olduğu yaklaşımının kısmen abartılı olduğu da değerlendirilmektedir.

Hobbes’un üzerinde önemle durduğu doğa yasalarından bir tanesi de “adalet”tir. Hobbes yasaları insanların aralarında yaptıkları sözleşmenin bir ürünü, bu yasalara uygun edimleri de adalet olarak ele almaktadır. Adalet; yapılan sözleşmeye uymak, onun gereklerini yerine getirmektir. Çünkü doğal durumda herkesin her şey üzerinde hakkı olmakla birlikte ortada haklardan feragat edilmiş bir sözleşme de yoktur. Bu nedenle doğa durumunda bir adaletsizlikten söz etmek mümkün değildir. Ne zaman ki insanlar bir sözleşme ve bu sözleşmeyi uygulayacak olan devlet denilen yapıyı kurdular işte o zaman adalet kavramı da ortaya çıkmıştır (Hobbes, 2018, s.103-113). Çünkü adalet topluma özgü bir erdemdir. Bu erdem yaradılıştan insanın özünde yoktur ve bu nedenle tek başına yaşayan bir insan için adaletten bahsetmek de mümkün değildir.

Adaletin akla dayandığını savunan Hobbes, kimi zaman sözleşmeye uymama karlı gibi görünse de sonuç itibarıyla kişinin bu eylemlerinin nihai sonuçlarından zararlı çıkacağını bildiği için akıllıca hareket edeceğini ve bu nedenle de adaletsiz davranmayacağını savunmaktadır (Hobbes, 2018, s.114-116). Çünkü akıllıca

davranmayan ve savaş durumuna bir son vermek üzere yapılan sözleşmeye uymayanlar bu durumda karşı tarafın güvenini de kaybedeceklerdir. Sözleşmeye uymadığı için adaletsiz davranan kişi toplum tarafından kabul görmeyecek ve kimse de kendisiyle müttefik olmak istemeyecektir. Güven ve huzur isteyen kişi bunun farkında olduğundan akla uygun olarak hareket edecek ve adaletsiz davranmayacaktır. Adil davranmamak gibi yönetimi zorla değiştirmeyi de akla aykırı görmektedir. Çünkü bizim zorla ele geçireceğimiz yönetimin başkaları tarafından bizden de zorla alınabileceğini belirterek bunun hem sözleşmeye hem de akla aykırı olduğuna vurgu yapmaktadır.

Hobbes, insanlar ve eylemler için adaletten bahsederek adaleti çeşitli ayrımlara tabi tutmaktadır (Hobbes, 2018, s.118). Çünkü günlük yaşantılarımızda insanlar için adil kavramından ziyade dürüstlük kavramını kullanmakta, adil davrananları da dürüst olarak tanımlamaktadır. Kimi zaman da eylemlerin akla uygun olup olmadığına bakarak akla uygun olanları adil, olmayanları ise adaletsiz olarak tanımlamaktadır. Akla uygunluğa dayanarak sözleşmeye taraf olanların sözleşme şartlarını yerine getirmeleri, hak edene de hak ettiğinin verilmesi beklenmekte olup bu da hakkaniyet olarak görülmektedir. Aksi takdirde adalet olmadığına insanlar şiddete yönelecek, güvensiz bir ortam oluşacak ve savaş durumuna geri dönecektir. Bu yüzden akla uygun hareket edilerek sözleşmeye uyulması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşımıyla Hobbes adalet tartışmaları içinde önemli bir yer edinmiştir.

2.1.2. John Locke

John Locke, İngiltere'nin Bristol yakınlarındaki Wrington'da 1632 yılında doğmuştur. Yaşamının büyük bir kısmını 17. yy. içinde geçirmiş olmasına rağmen akla göre belirlenen eylem görüşünü etkili bir şekilde yayan ilk düşünür olması nedeniyle, 18. yy aydınlanma düşüncesinin gerçek kurucularından sayılmaktadır (Gökberk, 2017, s.293).

Locke'e göre insanı hayvanlardan ayıran en belirgin özellik; ideleri birleştirme, karşılaştırma ve soyutlama gücü olan akıl yetisine sahip olmasıdır. Ancak o, deneyci bakış açısıyla insan zihninde doğuştan kendisiyle birlikte dünyaya gelen "doğuştan ilkeler" olmadığını savunmaktadır. İnsanın sadece "doğal yetilerini kullanarak" tüm idelerin ve ilkelerin bilgisine sahip olabileceğini düşünmektedir (Locke, 1992, s.61). Bu nedenle insan anlığının, tıpkı kelimelerin boş beyaz bir kâğıda basılması gibi,

duyuların deneyinden elde edilen ilkelerle, sonradan donatıldığını savunmaktadır (Locke, 1992, s.85). İlkelerin doğuştan olmadığına vurgu yaparak ahlakta da doğuştan ilkelerin olamayacağını belirtmektedir. Ona göre caniler veya hırsızlar bile doğruluk ve adalet ilkelerini “doğanın doğuştan yasaları” olduğuna inandıkları için değil, aralarında güveni sağlayarak, birlikte yaşayabilmek amacına kolaylık sağlasın diye uygularlar (Locke, 1992, s.72- 73). Böylece Locke de tıpkı Hobbes gibi bireylerin doğal durumdan çıkarak bir arada yaşamayı tercih ettiklerine vurgu yapmaktadır.

Locke’a göre insan doğada tek başına yaşarken; tüm hayvanlar ve bitkiler, su kaynakları, dağlar, kısacası her şey insanlar arasında ortaktır. Bu haliyle insan doğada tüm olanaklara erişebilme imkânı açısından eşittir. Çünkü doğa durumu, “hiç kimsenin diğerlerinden daha fazla iktidar ve yetkiye sahip olmadığı, bütün iktidar ve yetkinin karşılıklı olduğu” bir eşitlik ve özgürlük durumudur (Locke, 2018, s.13). Doğa durumunda insan özgürdür ama kesinlikle başıboş değildir. Bütün doğal haklardan yararlandığı gibi kimsenin emri altında da değildir. Doğa durumunda insanı yönlendiren tek şey akıl ve doğa yasalarıdır. Doğa durumunda insan, akli sayesinde kendisi gibi doğal haklara sahip olan diğer insanların yaşamlarına, özgürlüklerine ve mallarına zarar verilmemesi gerektiğini bilmektedir. Doğa durumunda ortak bir yargıç da yoktur. Herkes doğa yasasının yürütücüsü olma hakkını elinde bulundurmaktadır. Örneğin haksız yere birini öldüren kişi doğa yasası gereği öldürülmeyi ya da suç işleyen biri suçu oranında caydırıcı olacak şiddette bir cezayı hak etmektedir. Ortak bir yargıcın olmaması durumunda da bu cezalar bizzat haksızlığa uğrayanlar ya da diğer insanlar tarafından yerine getirilecek ve bu durumda adaletten uzaklaşılacaktır. İnsanların kendi davalarının yargıçları olamayacağını savunan Locke, “Tanrı, yönetimi kesinlikle insanların tarafsızlığını ve şiddetini sınırlamak için göndermiştir” diyerek yönetimin önemine vurgu yapmaktadır (Locke, 2018, s.18-22). Çünkü bu durumda kimi zaman haksızın menfaatine göre hareket edilecek kimi zaman da haksıza verilecek olan cezanın şiddetinde aşırılığa gidilecektir. İşte bu nedenle de haksızlığa uğrayanın hem davacı hem yargıç olması adalete aykırı olarak görülmektedir.

Doğa durumunda sahip olunan hakların kullanımı belirsiz olduğundan başkalarının müdahalesine açıktır. Herkesin diğerleri kadar kral olduğu bir durumda sahip olunan hakların ve mülkiyetin güvenliğinden söz etmek de mümkün

olmayacaktır. Bu nedenle Locke; doğa durumunda özgür ve eşit olan insanın hayatını, özgürlüğünü ve mülkiyetini koruma amacıyla diğer insanlarla bir topluma katılmayı ve bir yönetimin boyunduruğu altına girmeyi tercih ettiğini ifade etmektedir (Locke, 2018, s.131-132). Ancak mutlak monarşide bu anlamda bir sivil toplumdaki bahsedilemeyeceğini belirtmektedir. Çünkü burada mutlak gücü elinde bulunduran kral her kimse yasama ve yürütme güçlerin her ikisini de elinde bulundurduğundan adaletli ve tarafsız bir karar vermeyecektir. Bu durum da tekrardan insanı doğa durumuna sokacaktır (Locke, 2018, s.97). Burada Locke, Hobbes'ten farklı olarak "doğa durumu" ve "savaş durumu" ayrımını yapmaktadır. Doğa durumunu insanların sadece eşit ve özgür değil aynı zamanda akla dayalı olarak bir arada yaşadıkları ama birilerini diğerlerine karşı koruyacak bir yapının olmadığı durum olarak ele almaktadır. Doğa durumundaki insanın bir başka insanın kişiliğine zarar vermeye çalışması durumunu da "savaş durumu" olarak ifade etmektedir (Locke, 2018, s.29-31). Çünkü savaş durumunda saldırı ve zarar verme, saldırıya uğrayana ve zarar görene misliyle zarar verme ve savaşma hakkını vermektedir. Bu şekilde kimi zaman en küçük anlaşmazlıklar bile telafisi mümkün olmayan sonuçlara yol açmaktadır. İşe doğa durumundaki güvensizlik, kaygı ve korku dolayısıyla insan doğa durumundan uzaklaşmış ve sivil topluma katılmaya yönelmiştir.

Locke'a göre sözleşme sonucu oluşturulan siyasal toplumun işleyişinde de çoğunluğun kararı yeterlidir. Çünkü böyle bir toplumda çoğunluk diğerlerinin adına karar verebilir ve eylemlerde bulunabilir. Locke bunu şu şekilde açıklar:

"Çünkü çoğunluğun onayı mantıksal olarak bütünün eylemi olarak kabul edilmezse ve her birey adına belirleyici olmazsa, her bireyin onayı dışındaki hiçbir şey, herhangi bir şeyin bütünün eylemi olmasını sağlayamaz. Ancak çoğu kişiyi zorunlu olarak kamusal meclisten uzak tutacak olan sağlıktaki hastalıkları ve devletteki uğraşlardan sayıca hiç de az olmayan mesleki uğraşları düşünecek olursak, bu tür bir onayın elde edilmesi imkânsıza yakındır... Çünkü çoğunluğun geride kalanlar adına karar veremediği bir yerde, buradakiler tek vücut olarak hareket edemez ve dolayısıyla yeniden derhal dağılırlar" (Locke, 2018, s.107-108).

Bütün kararlara toplumun tamamının katılmasının ve bunlara onay vermesinin imkânsız, herkesin onayının arandığı bir durumda bir topluluk olarak hareket etmenin de olanaksız olduğuna vurgu yapan Locke, bu yüzden çoğunluğun toplum adına karar verebilmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Locke'a göre dünya ve üzerindeki her şey herkesin ortak malıdır. Mülkiyetin belli bir amacı vardır ve mülk üzerinde sahibinin sınırsız bir yetkisi yoktur. Mülkiyet, hayatta kalmak ve hayatı kolaylaştırmak için sahip olunanı kullanma hakkıdır (Gardner, 1992, s.355). Bu hak sadece kişinin bizzat kendisine aittir. Mülkiyet üzerinde bizzat kişinin kendisinden başka kimsenin bir hakkının olmadığı gibi bunun bir parçası olan emek sonucu ortaya çıkan şeyin mülkiyeti de yine o kişiye aittir. Çünkü kişi emeğiyle meydana getirdiği her şeyin mülkiyetine de sahiptir (Locke, 2018, s.40-41). Locke sözleşmenin temelinde özgürlüğü koyarken özgürlük ile özel mülkiyeti birbirinden ayırmamıştır. Böylece yaşamı, mülkiyeti ve özgürlüğü birbirinin yerine kullanılabilir ama birbirinden ayrılmayacak bir bütün olarak görmektedir. Özgürlük ile mülkiyet hakkını özdeş görürken siyasal iktidarı da bu çerçevede değerlendirmektedir. Siyasi iktidarın yetki ve sorumluluğunu de şu şekilde ifade etmektedir:

“Mülkiyeti düzenlemek ve korumak için ölüm cezası ve dolayısıyla diğer bütün daha hafif cezaları da içeren yasalar yapma; topluluğun gücünü bu yasaların uygulanmasında ve devletin dış zararlara karşı savunulmasında kullanma ve bütün bunları kamu yararı için yapma hakkı...” (Locke, 2018, s.11).

Locke'un adalet kavramı onun politik düşüncesinin en önemli kavramlarından biridir. Adalet anlayışı; doğa yasasına dayanması ve evrensel nitelikte olması yönüyle aşkın, pozitif hukuka dayanması ve belirli topluma özel olması yönüyle de geleneksel bir yapıdadır. Adaleti toplumu bir arada tutan erdemlerden biri olarak görmektedir. Adalet denilen şeyin öncelikle malların paylaşımıyla ilgili olduğuna vurgu yapmaktadır. Adaletin sağlanmasını da herkesin sahip olduğu mülkiyetin korunması olarak görmektedir (Gardner, 1992, s.360-361). Böylelikle adaletin gayesinin de diğer insanların hayatına, özgürlüğüne ve mülküne zarar vermemek olduğunu ifade etmektedir.

Locke 'ta görevi çatışma ve güvensizlik ortamına düzen getirmek olan devletin kuruluş amacı; doğal özgürlüğünden vazgeçerek bir araya gelmiş olan bireylerin yaşamını, özgürlüklerini ve mülkiyelerini korumaktır (Locke, 2018, s.143). Bu nedenle devlet, vatandaşlarının canları ve malları üzerinde bir serbestliğe sahip değildir ve bireylerden izin almadıkça, bireyin mülkiyetleri üzerinde de istediği şekilde bir tasarrufta bulunamaz. İşte bu nedenle devleti yönetme ile görevli olanlar, adaleti sağlama adına bireylerin haklarını kesin çizgilerle tanımlayan yasalar koymalıdır. Bu

yasalar sayesinde bireyler yaşadıkları toplum içinde sahiplendikleri mülkiyetleri üzerinde bir hakka sahip olacaklardır (Locke, 2018, s.147). Yaşamlarını, özgürlüklerini ve mallarını koruma, barış ve huzurlarını güvenceye almak üzere doğa durumundaki özgürlüğünden vazgeçerek devlet denilen yapının yönetime giren bireylerin yöneticilerden beklentileri, doğa durumunda sahip oldukları haklarını keyfi olmayan kanunlarla güvence altına alarak adaleti sağlamaktır.

Sonuç olarak Locke'a göre akıl sahibi her bireyin yaşamdaki amacı, varlığını devam ettirmek ve bunun sonucunda mümkün olduğunca mutlu olabilmektir. Bu bağlamda Locke bütün insanlar için ortak olan mutlak anlamda bir iyi anlayışını reddetmektedir. Böylece Locke'ta da Aristoteles'in felsefi anlayışında olduğu gibi nihai bir mutluluk kavramı yerine, kişisel yarara, kişisel çıkara göre sürekli değişen bir mutluluk anlayışı benimsenmektedir. Bu durum bireyler arasında yarar, iyi ve hak konusunda bir çatışma ortamı oluşturmaktadır. Bu durumda insan kendi mutluluğunu gerçekleştirebilmek, hayatını güvence altına alabilmek ve diğer insanların çıkarlarının kendi çıkarını ve mutluluğunu kapsayacak şekilde ilerlemesini engellemek için devletin varlığına ihtiyaç duymaktadır. Locke'a göre adalet de devletin vatandaşlarının özgürlüklerini olabildiğince geniş tutarak; bireysel iyilerine, mutluluklarına ulaşmalarını sağlamaktır.

2.1.3. Jean-Jacques Rousseau

Rousseau'nun adalet düşüncesinin temelinde onun toplum sözleşmesi düşüncesi yatmaktadır. Zaten eserlerinde de adaleti ayrı bir başlık altında ele almamış ve *Toplum Sözleşmesi* adlı eserindeki başlıklar altında buna göndermelerde bulunmuştur. Onda toplum sözleşmesinin amacı toplumdaki herkesin can ve mal güvenliğinin korunması, kişinin bir topluma girdiği halde kimsenin boyunduruğu altına girmemesi ve toplum sözleşmesi öncesi durumundaki özgür olduğu bir yapının oluşturulmasıdır. Bu yapıdan gayesi ise meşru ve güvenilir bir yönetimin oluşturulmasının mümkün olup olmadığıdır. Rousseau toplumda sözleşmeye neden ihtiyaç duyulduğunu şu şekilde açıklar:

“İnsanlar, doğal durumdan uygar toplum düzenine geçerken oluşan keşmekeş duruma bir çözüm bulmak ve mücadeleye birbirini alt etmeye dayanmayan huzurlu bir ortam oluşturmak için bir sosyal sözleşme imzalamaya karar verdiler. Bu kararı veren insanların iki niyeti vardır: Birincisi ilkel yaşamdaki gibi bir hürriyete sahip olmak; ikincisi ilkel yaşamdaki mücadele ve kargaşa ortamını bir araya gelerek huzur ortamına çevirecek bir yönetim oluşturmak. Bu yolla

insanlar dağınık olan güçlerini toplar ve baskı unsurlarını alt edebilecek bir güç elde ederler (Rousseau, 2018, s.67).

Rousseau'ya göre sözleşmenin kaynağı eşitsizliktir. Aristo'nun insanların yaratılışta eşit olmadıkları görüşünü ele alarak bazı insanların köle bazılarının ise efendi olarak doğduğu düşüncesine hak vermektedir. Fakat ondan farklı olarak köle olarak doğanın elbette köle olacağını ama Aristo'nun burada sonuçla sebebi karıştırdığına vurgu yapmaktadır. Kölelik gibi insanlık dışı bir şeyin var olması onun doğaya aykırı olarak ortaya çıkarılmış olmasından kaynaklanır. İnsanın birbiri üzerinde doğadan kaynaklanan bir hâkimiyet kurma hakkı olmadığına göre de böyle bir hakkın kaynağının olsa olsa sözleşmeye dayanabileceğini belirtmektedir (Rousseau, 2018, s.6-7). Sözleşmeye dayanan köleliği meşru görmemektedir. Çünkü kölelik insan yaratılışına terstir ve bir menfaati, hakkı elde etme amacı taşıyan sözleşmeye de aykırıdır.

Rousseau'ya göre insan eşit doğar ancak doğaya aykırı olarak sonradan eşitsizlikler ortaya çıkar. Herkesin eşit olduğu bir durumda da kimse kimsenin üzerinde bir hak iddia edemez. Birileri diğerleri üzerinde hak iddia edecekse de bu hakkın temeli olsa olsa sözleşmeye dayanmaktadır. Sözleşme ise karşılıklı bir hak alışverişi üzerine kurulu olmalıdır. Bu sözleşmeyi de şu şekilde ifade etmektedir: “Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada genel istemin buyruğuna verir, her üyeyi bütünün bölünmez parçası kabul ederiz”. İnsan bu sözleşme ile doğa durumunda elde edebileceği şeyler üzerindeki sınırsız hakkını yitirirken bugün sahip olduklarını da koruma altına almıştır (Rousseau, 2018, s.15).

Toplum sözleşmesinin üyelerinden her biri bütün haklarıyla topluma bağlıdır ki bu durumda da herkes eşittir. Herkesin eşit olduğu bir durumda birilerinin sözleşmeye aykırı hareket etmesi onlara yarar sağlamaz. Toplumun kurulmasından sonra oylamalarda çoğunluğun kararının geçerli olması da sözleşmeye dayanmaktadır. Sözleşme oy birliği ile kabul edildiğinden aslında kararlarda çoğunluğun kararının geçerli olacağı da toplum tarafından önceden onaylanan bir durumdur (Rousseau, 2018, s.13-14). Bu açıdan bakıldığında Rousseau'da da Locke'ta olduğu gibi toplumda kararların alımında çoğunluğun onayına önem vermektedir. Ancak ondan farklı olarak alınan bu kararların toplumsal bir sözleşmeye dayanması durumunda meşru olacaklarına vurgu yapmaktadır.

Rousseau'ya göre sözleşme gereği çoğunluğun kararına uymak bir zorunluluktur. Bu zorunluluk çoğunluğun kararına uyanlar için bir zayıflık, tutsaklık değil aslında özgürlüktür. Çünkü burada bu kişilerin bazı haklarından vazgeçmeleri yerine sözleşmeyle daha fazla fayda sağlayacakları bir takas yaptıkları unutulmamalıdır. Nitekim yapılan sözleşmeyle de toplum ve bireyler de sözleşme öncesi durumlarına göre daha iyi bir konuma gelmişlerdir. Ama her şeye rağmen sözleşme gereği çoğunluğun kararını kabul etmeyenler devleti terk ederek sözleşme öncesi doğal özgürlüklerine geri dönebilmektedirler (Rousseau, 2018, s.31). Ancak her şeye rağmen toplum sözleşmesiyle kurulan devlete kişinin hayatında karışılacağı riskler sözleşme öncesine göre daha düşüktür. Sözleşme öncesi sürekli kendi için mücadele etmek zorunda olan insan, sözleşme sonrası sadece bir vatandaş olarak gerektiği zaman, güvenliğinin teminatı olan devleti için mücadele edecektir.

Rousseau'ya göre adaletin kaynağını Tanrı'dır. Ancak adalet doğrudan Tanrı'dan alınıp uygulanamayacağına göre akla dayanmalı ve evrensel olmalıdır. Bu da adaletin genel eğilime dayandığını göstermektedir. Genel eğilimde özel istekler değil, kamu yararı gözetilmekte ve bu da adaletle uyumludur. Genel eğilim doğru ve haklı olduğundan bunun sonucu ortaya çıkan ve sözleşmeye dayanan toplum da adil bir toplumdur. Çünkü bu adil toplumun yasaları da genel eğilime göre belirlenmektedir (Rousseau, 2018, s.34-35). Bu haliyle adalet toplum sözleşmesinin gerekçelerinden biridir. Çünkü Hobbes'un insanın doğası gereği kötü ve bencil olduğu düşüncesine katılmayan Rousseau doğa durumunu barış ve eşitlik durumu olarak görmektedir. Böylesi bir durumda adil veya adil olmayandan da söz edilemeyeceğine göre sonradan mülkiyetin ortaya çıkışıyla birlikte eşitlik bozulmuş ve adalete ihtiyaç duyulmuştur.

2.2. Faydacılık Geleneğinde Adalet Algısı

Faydacılık 18.yy.da Jeremy Bentham tarafından sistemleştirilmiştir. Başta İngiltere olmak üzere toplumların ekonomi, ahlak, siyaset ve hukuk anlayışlarında oldukça önemli etkiye sahip olmuş bir teoridir. Bireyin eylemlerinin amacının "fayda" olduğunu ileri süren bu teoriye göre, bir eylemin ahlaki olarak doğru bir eylem olduğunun ölçütü bu eylemin alternatif diğer eylemlere göre eylemden etkilenene daha fazla fayda sağlamasıdır. Bu teoride "fayda ilkesi" ile kastedilen "mümkün olan en fazla sayıda insanın, mümkün olan en yüksek miktarda mutluluğu" dur. Bu nedenle bu ilke "en yüksek mutluluk ilkesi" olarak tanımlanmaktadır.

Faydacılığın sistemli bir şekilde ortaya konulması her ne kadar Jeremy Bentham ve diğer bazı İngiliz düşünürleri ile gerçekleşmiş olsa da fayda ahlakının kökeni aslında Antik Yunan'a kadar dayanmaktadır. Çünkü fayda ahlakı, varlığını Antik Yunan dönemdeki faydacı, hazcı ve mutluluk temelli ahlak anlayışlarına dayandırmaktadır. Antik dönemdeki hazcı ve mutluluk temelli ahlak anlayışları gibi modern dönemin fayda anlayışının da sonuçlu bir öğreti olması yönüyle birbirlerine benzetilmektedir (Cevizci, 2000, s.157-158). Ancak Antik Çağ'ın hazcı ve mutlulukçu anlayışları daha çok bireyin bencilliğini öne çıkarırlarken modern dönemin yararçı anlayışları ise tek kişinin kendi başına mutluluğu değil, en fazla sayıdaki kişinin en yüksek mutluluğunu ön plana çıkarmaktadır.

Faydacılığın tarihsel bağlamda hazcılığa dayandırılması ve aralarında bir ilişki kurulması nedeniyle faydacılığın daha iyi anlaşılması adına hazcılık üzerinde durmak yararlı olacaktır. Hazcılık anlayışının en önemli temsilcilerinden biri Aristippos'tur. Aristippos Kirene Okulu'nun kurucusu ve aynı zamanda da Sokrates'in öğrencisidir. İyi ve mutluluk kavramlarını ele alarak hazcılık teorisine dayanan bir yaşam öğretisi kurmaya çalışmıştır. "An içinde yaşanandır, yani şimdiye aittir, bireyseldir ve maddi ya da manevi oluşunun, sürekli olup olmayışının bir önemi yoktur. Haz salt haz olduğu için önemlidir" (Dürüşken, 2014, s.167) diyen Aristippos hazzın bireysel olduğuna vurgu yapmaktadır. Bu bireysellik anlayışı faydacılığın bireysellik anlayışıyla benzerlik göstermektedir. Kirene Okulu'nun temsilcilerinde mutluluğun kaynağı dünyanın sağlayabileceği tüm anlık hazlara ulaşmaktır. Bu nedenle uzun süreli ve nitelikli bir hazdan ziyade, tam anlamıyla anlık ve bedensel bir hazzıya yönelmişlerdir. Çünkü onlara göre manevi hazlar ancak bedensel hazlarla elde edilebilmektedir.

Aristippos ve kurucusu olduğu Kirene Okulu'nda haz kendi başına bir amaç olarak görülmektedir. Bu anlayışta hazzın kaynağı ve hazzı ortaya çıkaranın ne olduğundan ziyade haz alınması yeterli görülmektedir. Hazzıya ulaşmada her yolu mubah olarak değerlendiren bu anlayış başkalarına acı verme pahasına bile olsa kişiyi kendi hazlarının peşinden koşmaya sürükleyebileceği gerekçesiyle eleştirilmektedir. Nitekim buna benzer eleştiriler faydacılık öğretisi için de yapılmaktadır.

Antik Yunan'daki hazcı etik anlayışının Aristippos'tan sonraki diğer önemli temsilcisi Epiküros'dur. Ancak hazzın asıl amacının hazzıya ulaşmaktan ziyade acıdan kaçınmanın olduğunu söyleyerek Aristippos'tan farklı bir anlayış ortaya

koymaktadır (Cevizci, 2000, s.158). Çünkü Epiküros'a göre hayatın iki temel amacı bulunmaktadır. Bunlar acının yokluğu ve hazdır. Haz hem yaşamın amacı hem de yaşamın başlangıcı olarak ele alınmaktadır. Epiküros'ta gerçek anlamdaki haz bedensel olarak hiçbir acıyı hissetmeme, ruhsal açıdan ise hiçbir acıyı duymama halidir. Böylece o Aristippos'un kısa süreli hazları önceleyen öğretisinin aksine, hayat boyu sürecek bir hazzı önceleyen bir öğretiyi ortaya koymaktadır. Bu bağlamda da hazları iki şekilde ele alarak anlık hazlar yerine sürekliliği olan hazlara yönelmiştir. Bedensel hazların kısa süreli olduğunu manevi hazların ise hem kalıcı hem de uzun süreli olduğuna vurgu yaparak anlık ama yüksek bir hazdansa düşük ama sürekli bir hazzın daha tercih edilebilir olduğunu savunmaktadır.

Epiküros'a göre insan sonucu acıya neden olacak şeylerden uzak durmalı, akıllıca davranmalıdır. Bu bağlamda insanın da doyumsuzluk yaratan, kendisini tahrik eden ihtiyaç fazlası şeylerden uzak durması gerektiğini ifade etmektedir. Çünkü bunlar insanı huzursuz ve mutsuz yapacak, onu hazdan uzaklaştıracaktır (Gökberk, 2017, s.98-100). Antik Çağ'ın hazzı ve mutluluk ahlakı anlayışından farklı olarak faydacılığa göre bir eylem alternatifini olan diğer eylemlerden nispeten daha büyük bir oranda iyi üretiyorsa "doğru" dur, fakat aynı eylem alternatifini olan diğer eylemlerden nispeten daha büyük bir oranda bir iyi üretmiyorsa da "yanlıştır". Bu nedenle de bir eylem sadece alternatifini olan eylemlerden daha fazla iyi üretiyorsa ya da üretmesi muhtemelse gerçekleştirilmeli aksi takdirde gerçekleştirilmemelidir. Bu bağlamda faydacılar, eylemlerin ahlaki niteliğini ya da değerini bu eylemlerin alternatifini olan diğer eylemlerle karşılaştırmalı değerine bağlamışlardır.

Faydacılık, bir eylemin ahlaki değerini bu eylemin sonucunda arayan sonuççu bir öğretilerdir. Bu durumda bir eylemin doğruluğunu veya yanlılığını o eylemi yapan kişinin iyi ya da kötü oluşundan ayırmaktadırlar. Çünkü faydacılara göre bir kişi ahlaki açıdan iyi olabilir veya iyi niyetle bir eylemde bulunabilmektedir. Ancak kişi ahlaki açıdan iyi de olsa eylemin sonuçları istenilmeyen bir sonuç ortaya çıkarmışsa bu eylemler doğru olarak kabul görmemektedir. Onlara göre önemli olan ahlaken iyi olmak veya iyi niyet taşımak değil, iyi sonuçlar elde etmektir. 19.yüzyılın başlarından itibaren özellikle Batı dünyasını derinden etkilemiş ve halen günümüzde etkisini sürdüren, izleri Antik Yunan hazzı kadar uzanan faydacılık öğretisinin iki önemli temsilcisi ise Jeremy Bentham ve öğrencisi John Stuart Mill'dir.

2.2.1. Jeremy Bentham

Bentham, 18 ve 19. yüzyıl İngiltere'sinin ünlü hukukçu ve düşünürlerindedir. Acı ve haz kavramlarından hareketle ortaya koyduğu mutluluk anlayışı ve mutluluk anlayışı sonucu ortaya koyduğu fayda ilkesi ile faydacı ahlak anlayışının en önemli temsilcilerindedir. Bentham'ın en önemli eseri *Ahlak ve Yasama İlkeleri* adlı kitabının ilk cümlesi şu şekilde başlamaktadır: “Doğa, insanoğlunu iki muktedir hükümdarın emrine vermiştir: İstirap ve haz.” (Bentham, 2017, s.17). Faydacılığın temel çıkış noktası olan ve en çok sayıda insanın en fazla mutluluğunu ifade eden “Fayda İlkesi” ya da “En Büyük Mutluluk İlkesi” bu felsefi anlayış üzerine kurulmuştur. Bentham'a göre bu durum o kadar açık bir gerçekliktir ki bunu sorgulayacak kişi aklıyla değil duygularıyla hareket ediyor demektir. Fayda kişi için bir nesnede bulunan haz, iyilik, çıkar veya mutluluktur. Bireyin faydası ile bireyin mutluluğunu, toplumun faydası ile de bireylerin toplam mutluluğuna işaret etmektedir. Burada mutluluk, hazzın varlığı ve acının yokluğudur (Bentham, 2017, s.17). Bu bağlamda Bentham, mutluluk, haz, fayda ve iyiyi eş anlamı olarak ele almaktadır. Herkesin acıdan kaçınmak ve haza ulaşmak için bir caba içinde bulunduğu vurgu yapmaktadır. Burada her ne kadar haz ve acının bireyin eylemlerini belirlediği ifade ediliyorsa da günlük yaşantıda sevgi ve merhamet gibi başkaca eylemleri belirleyen unsurların da olduğu gerekçesiyle eleştirilmiştir.

İnsan hayatının ve her eyleminin temeline haz ve acıyı koyması Antik Yunan hazcılarına dayanmaktadır. Çünkü ahlakın haz ile temellendirilmesi Antik Yunan düşünürlerinden Aristippos ile Epikuros'e dayanmaktadır. Kyrene Okulu'nun kurucusu Aristippos, haz adı verilen öğretiyi ilk olarak ele alanlardan biridir. O, mutluluğu anlık ve dinamik hazda aramış bu nedenle de bedensel hazları ön plana çıkarmıştır. Kyrene Okulu'nun temsilcileri dostluk, adalet ve ölçülülük gibi erdemleri hiç hesaba katmamışlar, kısa süreli hazları ve bu hazların belirlediği maddi mutluluğu, yaşamın en yüksek amacı olarak görmüşlerdir (Cevizci, 2000, s.158). Aristippos acının olmaması durumunu haz verici bir şey olarak görmediğinden Bentham tarafından eleştirilmiştir. Bentham bütün insanların, farkında olsunlar veya olmasınlar haza yönelindiklerini ve acıdan kaçındıklarına vurgu yaparak bu gerçekliği ortaya koyan tek şeyin fayda ilkesi olduğunu belirtmiştir.

Ahlak ve Yasama İlkeleri adlı eserinde özellikle üzerinde durduğu fayda ilkesini şu şekilde tanımlamaktadır: “Fayda ilkesi ile kastedilen, kişinin mutluluğunu arttırma ya da azaltma eğilimi gösteren her türlü eylem ve davranışı benimseyen ya da reddeden, başka bir ifadeyle o mutluluğu arttıracak ya da engelleyecek olan şeylerdir” (Bentham, 2017, s.17). Yine *Yasamanın İlkeleri* adlı eserinde de faydacılığı “Yasa koyucunun konusu, kamunun mutluluğu; yasamanın muhakeme ilkesi ise genel fayda olmalıdır” (Bentham, 2017, s.1) şeklinde ifade etmiştir. Bu ilkenin en önemli amacı en fazla sayıdaki insana en yüksek miktarda mutluluğu sağlamaktır. Mutluluk ise insanın doğasına hâkim olan haz ve acı ile ilgilidir.

Bentham, her ne kadar içinde bulunduğu liberal geleneğe uygun olarak bireyden hareket etse de bireysel hazcılığı savunmayarak Aristippos ve Epikuros’un hazcılık anlayışından uzaklaşmıştır. Onlardan farklı olarak toplumun menfaatini ferdin menfaatinden daha üstün tutmuştur. Ancak “Bireylerin çıkarlarının ne olduğunu anlamadan toplumun çıkarı hakkında konuşmak beyhudedir” (Bentham, 2017, s.18) diyerek toplum denilen şeyin bireylerin toplamından başka bir şey olmadığını ve toplumsal menfaatin de bireyin menfaatlerinin toplamı olduğuna vurgu yapmıştır.

Bentham fayda ilkesini her türlü eylemimizin temelini yerleştirmiştir. Bunu da “Nefes alan hiç kimse yoktur ki hemen hemen bütün ömrü boyunca bu ilkeye boyun eğmemiş olsun” (Bentham, 2017, s.19) biçiminde oldukça iddialı bir tespitle ifade etmiştir. Bentham’da fayda ilkesi sadece bireylerin değil aynı zamanda yönetimlerin de her türlü eylemlerinin ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu ilke bir ölçüt ortaya koyması dolayısıyla karar verici iken eylemin yanlışlığını ve doğruluğunu ortaya koyması dolayısıyla da değerlendircidir. Çünkü fayda ilkesi bir eylemin yapılmasına veya yapılmamasına, kabul edilmesine veya reddedilmesine, mutluluğu azaltma veya arttırma eğilimine göre karar veren ilkedir (Bentham, 2017, s.17). Bu ilke insanların belirli durumlarda ne yapmaları ve nasıl davranmaları gerektiği konusunda yol göstericidir. Görüldüğü üzere Bentham, bütün felsefi anlayışını fayda ilkesi üzerine kurmuş ve bu ilke hem onun hukuk hem de ahlak anlayışını şekillendirmiştir.

Bentham, *Yasamanın İlkeleri* adlı yapıtında fayda ilkesini matematik aksiyomlara benzeterek tıpkı matematik aksiyomlar gibi “doğrudan kanıtlanamayan ama bir saçmalığa düşülmeden de reddedilemeyen” bir ilke olarak tanımlamıştır (Bentham, 2017, s.3). Dolayısıyla Bentham’a göre fayda ilkesi, kanıtlanamayan fakat

diğer tüm kanıtlamaların kendisinden çıktığı yegâne ilkedir. Bu nedenle fayda ilkesini kanıtlamaya dair her teşebbüsü boş görmektedir (Bentham, 2017, s.19). Çünkü yaşayan hemen hemen her insanın eylemlerinin bu ilkeye göre şekillendiğini savunmaktadır.

Bentham'a göre ahlaki olarak doğru eylem fayda ilkesine uygun eylem, doğru yasa da fayda ilkesi dikkate alınarak kurgulanan eylemdir. Ahlak alanında geçerli gördüğü tek ilke olan fayda ilkesini, söz konusu alanlarda iş gören diğer bütün ilkelerin de doğruluğunun ölçütü olarak görmektedir. Dolayısıyla diğer alanlardaki ilkeleri eğer fayda ilkesi ile uyumlu ise doğru, fayda ilkesine ters düşüyorsa da yanlış olarak değerlendirmektedir. Buradan hareketle Bentham, fayda ilkesine iki şekilde karşı çıkılabileceğine değinmektedir. Bu da ya bir ilke fayda ilkesine sürekli olarak karşı gelecek ya da bu ilke fayda ilkesi ile zaman zaman uyumlu iken zaman zaman da uyumsuz olacaktır. Bunun ilk örneğini antipati ve sempati ilkesi olarak ele alırken, ikincisini ise çilecilik ilkesi olarak ele almaktadır (Bentham, 2017, s.23). Burada çilecilik fayda ilkesinin tam tersidir. Bu ilkede hazzın her türlü kötüdür. Bu gruba filozofları ve sofuları koyar. Filozofların hazzı erdemli olma ümidiyle eleştirdiklerini, sofuların ise acıya öfkeli ve dindar bir tanrı tarafından cezalandırılma korkusuyla katlandıklarını savunmaktadır (Bentham, 2017, s.23).

Belirli eylemleri onaylayan ve belirli eylemlere de karşı çıkmayı ifade eden sempati ve antipati ilkesini zaman zaman fayda ilkesi ile uyumlu olarak görürken zaman zaman da fayda ilkesine muhalif bir ilke olarak ele almaktadır. Bentham'a göre bu ilkenin savunucuları ahlak söz konusu olduğunda tamamen kendi kişisel düşünceleri ile hukuk ve siyaset söz konusu olduğunda ise tamamen belirli bir grubun düşünceleri ile karar almaktadırlar. Dolayısıyla konu bahis olan cezalandırma olduğunda bunun zulme dönüşmesi çok daha kolaydır. Çünkü bu durumda herkes bir diğerinin gözünde düşmandır (Bentham, 2017, s.28). Kendisine göre Tanrı buyruğu da bir sorun değildir. Çünkü ona göre fayda ilkesi zaten doğru eylemi belirlemektedir. Tanrı da eğer sözüne edildiği gibi iyiye zaten fayda ilkesini emredecektir. Ancak eğer Tanrı'nın emri ile fayda ilkesinin işaret ettiği çatışırsa da ahlaki fail veya yasa koyucu tereddütsüz olarak fayda ilkesinin tarafını seçecektir (Bentham, 2017, s.33).

Bentham kanun koyucunun yasaları yaparken toplumu oluşturan bireyin mutluluğunu kendisine temel alması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü ona göre mutlu

bir toplum ancak mutlu bireylerle mümkündür. Burada fayda ilkesine uygun olarak oluşturulacak yasalara uyulma konusunda yasa koyucunun elini güçlendirecek müeyyidelerden bahsetmektedir. Haz ve acı kaynağı olarak görülen birbirinden farklı dört müeyyide şunlardır; fiziki, siyasi, ahlaki ve dinidir (Bentham, 2017, s.33). Bunlardan fiziksel müeyyide; insan eli ya da üstün metafizik bir varlığın müdahalesinin olmadığı müeyyidedir. Siyasi müeyyide ise devletin görevlendirdiği hâkim ya da belirli kişilerden, zümrelerden kaynaklanan müeyyide, ahlaki müeyyide; toplumu oluşturan insanlar eliyle ortaya çıkan müeyyide ve dini müeyyide ise ister bu dünyada ve isterse de gelecekte görünmeyen bir varlıktan kaynaklanan müeyyidedir (Bentham, 2017, s.33). Burada Bentham'ı bekleyen temel sorun bu müeyyidelerden ortaya çıkacak olan haz ve acı dengesinin ne şekilde sağlanacağıdır.

Bentham bu müeyyidelerden ortaya çıkan haz ve acı dengesinin nasıl sağlanacağına ilişkin “Felicific Calculus ya da Hedonistic Calculus” olarak bilinen ancak “Mutluluk Terazisi” veya “Haz/Mutluluk Ölçeği” olarak da ifade edilen bir öneri ortaya atmıştır. Bu öneride haz ve acının yoğunluk, süre, saflık, kapsam, yakınlık ya da uzaklık, kesinlik ya da kesinsizlik ve çoğalma kabiliyeti olmak üzere yedi temel özelliğine bakılarak haz-acı dengesinin sağlanabileceğini ve haz-acı arasındaki değerlendirmelerin yapılabileceğini belirtmektedir. Burada Bentham, kanun koyucu ya da ahlaki failin eyleme ilişkin tercihleri değerlendirmesi gerektiğini ve hangi tercihte haz tarafı daha ağır basacaksa eyleminde de o yönde bir seçimde bulunması gerektiğini belirtmektedir (Bentham, 2017, s.37-40). Buradan hareketle haz ve acı dengesini iyi bir şekilde kuranların kısa sürede büyük hazlar elde etmek yerine uzun vadede büyük hazlar elde edeceğini, ancak bu dengeyi kuramayanlar ile dengeyi kurmaya çalışırken hataya düşenlerin ise acıyla karşı karşıya kalacaklarına vurgu yapmaktadır. Bizlerin de gündelik hayatımızda farkında olmadan da olsa kararlarımızı bu acı-haz değerlendirmesine göre yaptığımızı savunmaktadır. Örneğin günlük yaşantımızda bir ikilemde kaldığımızda hangi eylemden daha çok haz alacağımızı ve bu hazdan kaç kişinin istifade edebileceğini değerlendirdikten sonra bir karara varabildiğimizi ifade etmektedir.

Bentham'a göre ne zaman ki insanların eylemleri kendisi dışındaki diğerlerini de etkilemeye başlarsa işte o zaman da hukukun bir parçası haline gelmiştir. Çünkü yasaların amacı toplumun toplam mutluluğunu artırmaktır. Her ne kadar cezaların

acıyı ortaya çıkarması dolayısıyla Bentham bunlara kötü diyorsa da zaman zaman bireylerin davranışlarının da cezalandırılması gerektiğini belirtmektedir. Ancak bu cezanın keyfi olmaması gerektiğine ve yasa koyucunun bu noktada fayda ilkesini göz önünde bulundurarak cezai müeyyideleri uygulaması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Buradaki temel ilke şu olmalıdır: “Eğer cezalandırma daha büyük bir kötülüğü engelleyecekse uygulanmalıdır” (Bentham,2017, s.159).

Bentham fayda ilkesine uygun olarak hareket edilmesi gerektiğini savunduğu için insanın yerli yersiz cezalandırılmasına da karşıdır. Fiil bütün itibarıyla kötü değilse ve zararın önlenmesi söz konusu ise, ceza zararı önleyecek kabiliyette değilse ya da etkisiz kalıyorsa, sebep olacağı zarar önleyeceğinden fazlaysa ve zarar daha ucuz bir maliyetle önlenilecekse bu durumlarda cezanın verilmesinin gereksiz olduğunu savunmaktadır. Ancak cezalandırmanın hafife de alınmaması gerektiğini belirtir. Zira ona göre cezanın değeri en azından suçun sağlayacağı menfaate ağır gelmelidir. Cezaya rağmen insanların suç teşkil eden her eylemini engellemenin mümkün olmadığını da söylemektedir. Buna gizli suçların çoğunun zaman zaman ortaya çıkmamasını ve bireylerin kimi zaman topluma muhalefet yapacak şekilde davrandıkları halde bunun cezasız kalmasını örnek vermektedir. Burada da dinin devreye gireceğini savunmaktadır. Çünkü ona göre yapılan her davranıştan haberdar olacak üstün bir gücün olduğu inancı bireyler üzerinde kurallara uyma noktasında itici bir güç olacaktır (Bentham, 2017, s.159-163).

Bentham’ın faydacılığı kimi zaman klasik faydacılık veya eylem faydacılığı olarak da adlandırılmıştır. Çünkü eylem faydacılığı, tek tek eylemlerin sonucunda ortaya çıkacak haz ve acı miktarlarına odaklanmaktadır. Bu miktar eylemin iyi veya kötü olduğunu belirlemektedir. Bu nedenle ortaya çıkan haz ile acı kıyaslandığında haz ne denli fazlaysa ilgili eylem o derece iyi, doğru ve ahlaki olarak, acı ne denli fazlaysa da ilgili eylem o derece kötü, yanlış ve ahlaki olmayan olarak değerlendirilmektedir. Bentham fayda kavramı ile bir eylemin sonucunda ortaya çıkan ve söz konusu kitleye acı, mutsuzluk veya kötülük sağlayan etkileri olabildiğince azaltmayı, diğer taraftan da hazzı, iyiliği ve mutluluğu da olabildiğince artırmayı ifade etmektedir. Bu nedenle fayda etiğinde bir eylemin doğru, iyi veya ahlaki bir eylem olup olmadığı sadece o eylemin sonucuna göre değerlendirilmektedir.

Bentham'a göre, tüm canlılar acıdan kaçınır ve haz elde etmek için çabalarlar. Dolayısıyla doğa, insanı da tüm canlılar gibi, haz ve ıstırabın etkisi altına almıştır. Bu nedenle, insan eylemlerinin değer ölçüsü, haz ile acıdır ve insanın tüm eylemleri de haz ve acıya göre belirlenmektedir (Bentham, 2017, s.2). Tıpkı hayvan gibi insan da doğal bir varlıktır ve bu nedenle hazza yönelir ve acıdan kaçmaktadır. İnsan, doğanın ona verdiği aklı kullanarak, kendisi için iyi olanı, yani haz veren şeyleri ve kendisi için kötü olanı, yani acı veren şeyleri belirleyerek en yüksek mutluluğa ulaşmayı amaçlamaktadır.

Bentham, insan davranışlarını değerlendirmede temel kriterin haz ve acı olduğunu savunmaktadır. Ona göre, bir eylemin doğruluğunu veya yanlışlığını belirlerken, o eylemin topluma veya bireye sağladığı haz ve acı dengesini göz önünde bulundurmamak gerekmektedir. Bu nedenle, bir eylemin kamusal veya özel olarak desteklenmesi veya reddedilmesi, bu eylemin topluma veya bireye sağladığı haz ve acı miktarına bağlıdır. Aynı şekilde Bentham'a göre, adil, gayri adil, ahlaki, gayri ahlaki gibi terimler de aslında içerdikleri haz ve acı fikirleriyle ilişkilendirilebilmektedir. Bir eylemin adil veya ahlaki olarak kabul edilmesi, genellikle bu eylemin daha fazla haz ve daha az acı sağladığı düşünüldüğü içindir. Bu nedenle, fayda prensibini benimseyen biri, eylemleri değerlendirirken temel olarak haz ve acı dengesini göz önünde bulundurmakta ve bu prensibe göre hareket etmektedir (Bentham, 2017 s.3).

Bentham'ın hak ve adaletle ilgili düşünceleri de en yüksek mutluluk görüşüne dayanmaktadır. Çünkü bireylerin kendi haz ve mutluluk anlayışlarına değil en yüksek düzeyde ve genel hazlara yönelmiştir. Sözelimi, yüklü bir paranın on yoksul arasında paylaşılması durumunda onların mutlu olmaları ile maddi durumu oldukça iyi ama en büyük hazzı para biriktirmek olan birine bu paranın çıkması durumunda onun mutlu olma durumu karşılaştırıldığında ilk durumdaki toplam haz ikinci durumdaki bireysel hazza göre daha uyumludur. Çünkü bir eylemin değeri o eylemin toplumun çoğunluğunun en büyük mutluluğunu sağlayıp sağlamadığı ile ölçülmektedir (Doğan, 2017, s.329). Bu anlamda Bentham'a göre bir eylemin değeri o eylemin sonucunun "En Büyük Mutluluk İlkesi" ne derece uygun düştüğü ile belirlenmektedir. Zira insanı o an için en fazla, en yoğun ya da en uzun süreli kesin olarak mutluluğa ulaştıracak olan şey ne ise, o şey, diğer her şeylerden daha değerlidir. Dolayısıyla toplum

yararının, birey yararından büyük olduğu bir durumda, bireyin yararının, toplumun çoğunluğunun en yüksek yararına feda edilmesi de doğru bir eylemdir.

Bentham'ın haz anlayışında önemli olan tek şey, sonuçta eylemden sağlanacak hazdır. Bu nedenle birbirinden farklı iki eylemin haz oranlarının aynı olması durumunda eylem değerlerinin de aynı olacağı sonucuna ulaşılabilmektedir. Onun felsefi anlayışında yapılan eylemden elde edilen haz ile bu hazzın karşısındaki acının karşılaştırılması yapılan eylemin değerini ortaya koymaktadır. Bu da yapılan eylemin haklı mı yoksa haksız mı olduğu konusunda bilgi vermektedir. Böylece birey için iyi ya da yararlı olan şey en fazla mutluluğa ulaşmaksa ve mutluluğa ulaşmak da eğer haz ve yarara bağlı ise, birey için iyi veya yararlı olanın da bir hak olduğu sonucu çıkmaktadır. Ancak her bireyin, mutluluktan ne anladığına bağlı olarak hak görüşü de farklılık göstereceğinden bir bireyin hakkı diğer bir bireyin hakkı ile çatışacak ve böylelikle bireyin mutluluğunun, toplumun çoğunluğunun mutluluğu ile çatışması da kaçınılmaz hale gelecektir. Bu noktada Bentham, doğuştan var olan hakların yerine, yasal hakların varlığını kabul ederek bu çatışmanın önüne geçmektedir (Bentham, 2017, s.105). Çünkü ceza ile pekiştirilen bir yasanın olması durumunda ancak bir bireyin hakkı başka bir bireyin hakkına getirilen sınırlama ile belirlenebilmektedir. Buradan da anlaşılacağı üzere Bentham, tüm insanların doğal haklarla donatıldığı görüşüne katılmamaktadır. Bu nedenle hak kavramının varlığını devletin varlığına bağlamaktadır. Çünkü ancak hak sahibi olmanın başkalarının eylemlerine sınırlama getireceğine vurgu yaparak yasalar olmadan bu şekilde bir sınırlamanın söz konusu olamayacağını ifade etmektedir (Doğan, 2017, s.331). Böylece devleti neyin hak, neyin hak olmadığına ilişkin koyacağı yasalarla adaleti sağlayacak tek güç olarak görmektedir. Bu görüşü ile eğer ortada devlet yoksa herkesin here şeyi yapmaya hakkı olduğunu savunan Hobbes'un hak ve adalet ile ilgili görüşleriyle uyum içinde olduğu söylenebilmektedir.

Sonuç olarak Bentham'ın felsefi anlayışının temelinde fayda ilkesi vardır. Ancak faydanın kişilerin kendileri için bile mekâna ve zamana göre değişen göreceli bir kavram olduğu dikkate alındığında bu ilkenin bütün ahlaki eylemler için yeterli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Teorisinde her ne kadar toplumu bireylerin toplamı olarak ele almışsa da toplumu birey hazlarının ve eylemlerinin belirleyicisi ve sınırlayıcısı olmaktan kurtaramamıştır. Ayrıca teorisindeki haz ve acının hesaplanması

yoluyla faydanın matematiksel olarak belirlenmesi de neredeyse imkânsız gibi görünmektedir. Haz ve acılar arasında bir nitelik farkı olmadığından hareketle sadece bir nicelik farkı olduğunu savunması da kendisinden sonra gelen düşünürler tarafından oldukça eleştirilmiştir. Çünkü onun haz ve acı ile ilgili olarak sadece niceliğe vurgu yapması teorisini oldukça zayıflatmaktadır. Bunların yanında fayda ilkesini doğru ile özdeşleştirmesinin de ortaya tehlikeli sonuçlar çıkaracağı değerlendirilmektedir. Kendisinin geliştirdiği ahlak anlayışı her ne kadar kendisinden sonra gelenlerce eleştirilmişse de sonrasında teorisinin eksiklikleri önemli ölçüde giderilmiş ve faydacı bir ahlak anlayışının ortaya çıkmasına büyük katkı sağlamıştır.

2.2.2. John Stuart Mill

John Stuart Mill 19.yy. İngiltere'sinin önemli faydacı düşünürlerindedir. Siyaset, ekonomi, ahlâk ve eğitim üzerine önemli eserler yazmıştır. Ortaya koyduğu düşüncelerle faydacılığın geniş kitleler tarafından benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Mill, faydacı ahlâk anlayışının ne olduğunu açıklamak, faydacılığın neden en iyi ahlak teorisi olduğunu göstermek, faydacı teoriye karşı yapılan eleştirilere ve toplumda faydacılık ile ilgili var olan yanlış anlaşılmalara cevap vermek amacıyla 1961 yılında *Faydacılık* adlı eserini yazmıştır.

Mill, *Faydacılık* eserinin giriş bölümünde “Genel Düşünceler” başlığı altında ahlak felsefesinin en tartışmalı kavramlarından biri olan “en yüksek iyi” ile ilgili görüşlerine yer vermektedir. Ona göre bu konu geçmişten günümüze halen tüm zihinleri meşgul etmektedir. Aradan iki bin yıldan fazla bir süre geçtiği halde bu konuda Platon'dan daha uzağa gidilebildiğini söylemenin zor olduğunu belirtmektedir. Bu konudaki tartışmaların halen devam ettiğini savunan Mill, eserinde “en yüksek iyi” kavramını “fayda” ile aynı anlamda ele almaktadır. Mill, eserinin “Faydacılık Nedir?” başlığında kendi teorisine ismini verdiği “fayda” kavramını kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Burada Mill, haz ile fayda kavramları arasında bir tezatlık olduğunu düşünenleri eleştirmekte, Epikür'den Bentham'a kadar uzanan hazcı gelenekte “fayda” kavramının “acıdan azade olan haz durumu” olarak ele alındığına işaret etmektedir (Mill, 2017, s.60). Mill, bundan hareketle faydacılığı, faydayı ahlakın temeli olarak kabul eden etik teori olarak tanımlamaktadır.

Mill'in amacı ahlak alanında nesnel bir ölçüt belirlemektir. Bu nesnel bir ölçüt de Mill'de “fayda ilkesi”, bir başka deyişle “en yüksek mutluluk ilkesi” dir. Mill, fayda

ilkesini ya da en yüksek mutluluk ilkesini “bir eylemi haz sağladığı ölçüde doğru ve iyi; acıya sebep olduğu ölçüde de yanlış ve kötü olarak kabul eden ilke” olarak tanımlamıştır. Bu ilkeye göre mutluluk denilen şey acının yokluğu ve haz, mutsuzluk denilen şey ise acı ve hazzın yokluğudur (Mill, 2017, s.61).

Yaşamın nihai amacının haz olduğunu savunan faydacılık sürekli yoğun bir eleştiri almış ve temsilcileri de neredeyse çoğu kez aşağılanmıştır. Bu durumdan yakınan Mill, faydacılığın haz anlayışını ortaya koymaya çalışmakta, hazları yüksek ve düşük hazlar olmak üzere ikiye ayırmaktadır (Mill, 2017, s.64). Buradan hareketle hazların tamamının aynı olmadığına, bazı hazların diğerlerinden daha arzulanan olduğuna ve diğerlerinden daha değerli olduğuna vurgu yapmaktadır.

Bentham’da her bireyin öznel mutluluğu, zevklerin yoğunluğuna ve süresine bağlı olarak nesnel bir şekilde ölçülebilmektedir. Ancak burada toplumun mutluluğu ele alınırken her bireyin mutluluğunun eşit olarak dikkate alınması gerekmektedir. Bu şekilde bir çobanın mutluluğunun bir felsefecinin mutluluğundan daha değersiz olamayacağına vurgu yapılmaktadır. Mill, ise her bireyin mutluluğunun eşit olarak değerlendirilmesine karşı çıkmaktadır (Mill, 2017, s.29). Böylece Mill, Bentham’dan farklı olarak mutluluğun sadece zevklerin niceliğiyle değil, aynı zamanda niteliğiyle de ilgili olduğuna ilişkin farklı bir anlayış ortaya koymaktadır. Mill, bir anlamda mutluluğu bireyselliğin gelişmişliğine de bağlamaktadır. Çünkü ona göre ancak bireyselliği gelişmiş bireyler için mutlak anlamda bir mutluluktan söz edilebilir. Çamur banyosu yapan bir domuzun aldığı zevkin miktarı ile gitar çalmayı öğrenen birinin aldığı zevkin miktarının aynı olmadığını, bir insanın mutluluğunu bir hayvanın tatmininden ayırmak gerektiğini ifade etmektedir (Mill, 2017, s.30).

Mill’in hazları ikiye ayırarak bazı hazların diğerlerinden daha değerli ve arzulanan olduğu ifade etmesi onun faydacılık anlayışıyla uygunluk göstermektedir. Bu şekilde faydacılığa yapılan “domuzlara layık felsefe” eleştirisinin de önüne geçmek istemiştir. Çünkü ona göre hiçbir iyi insan kötü olmayı, zeki insan aptal olmayı ve aydın insan cahil olmayı istemez ve yüksek yetilere sahip insanlar mutlu olmak adına daha fazla şeye ihtiyaç duysalar da daha fazla acı çekseler de daha aşağı bir varlık olmayı arzulamayacaklardır. Mill, bunu eserinde şu şekilde dile getirmektedir: “Halinden memnun bir domuz olmaksızın memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaksızın mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir.” (Mill, 2017, s.67).

Mill, ahlaki eylemin amacını; insanın gerek kendisi için gerekse de diğerleri için mümkün olduğunca acıdan uzak haz dolu bir yaşam sürmesine dayandırmaktadır. Burada haz dolu bir yaşamdan kastettiği şey bireyin kendinden geçtiği bir yaşam veya yüksek hazların sürekli olduğu bir yaşamdır. Çünkü Mill'e göre en yüksek hazlar bile ancak belirli bir süre devam devam etmektedir. Bu nedenle bunların sürekli olamayacağı açıktır. Dolayısıyla Mill, bireylerin ve toplumun mutluluğunu, mümkün olduğunca en az acı ve en çok hazzın alındığı bir yaşama dayandırmaktadır.

Ahlaki eylemin amacının hem bireyin hem de toplumun mutluluğu olarak düşünüldüğü durumda her ikisinin bir arada nasıl mümkün olduğu sorununa Mill farklı bir bakış açısı getirmektedir. Ona göre bireyin mutlu olması kendisi için bir iyilik durumu iken toplumun diğer bireylerinin mutlu olması da bu birey için bir iyilik durumudur. Dolayısıyla toplumun mutluluğu her bir birey için bir iyilik durumu olduğundan herkes için iyi olan toplumun mutluluğu birey için de iyi olacaktır. Böylece bireyin ve toplumun mutluluğunun bir arada mümkün olabileceği sonucuna ulaşmaktadır. Mill, bu konuda faydacı ahlak anlayışını Nasıralı İsa'nın; "Sana davranılmasını istediğin gibi davran ve komşunu kendini sevdiğin gibi sev" ifadesiyle özetlemektedir (Mill, 2017, s.81). Mill, toplumun mutluluğu için bireylerin her eyleminde en az kendi mutluluğu kadar toplumun da mutluluğunu düşünmeleri gerektiğini, eylemlerinin kısa vadeli sonuçlarını dikkate aldığı kadar uzun vadeli sonuçlarına da dikkat etmesi gerektiğini ve toplumun her bir bireyinin eşit olarak görülmesi gerektiğini savunmaktadır.

Mill, "fayda ilkesi" ne uymamız için bizi neyin motive edeceği hususunda ise diğer tüm diğer ahlaki teoriler için genel geçer olan yaptırımların faydacılık teorisi için de geçerli olduğunu savunmaktadır. Bu yaptırımları da dışsal ve içsel olarak ikiye ayırmaktadır. Mill, Tanrı'nın cezalandırmasını ve ödüllendirmesini, bireyin yasalar tarafından cezalandırılmasını, hemsinleri tarafından sevilmesini, onların dışlamalarına maruz kalmasını, bireyin toplumda birlikte yaşadığı kişilerini takdirini kazanamamasını veya onları memnun edememesini dışsal yaptırımlar olarak ele almaktadır (Mill, 2017, s.101).

Mill, asıl yaptırımın ise içsel yaptırım olduğunu düşünmektedir. İçsel yaptırımı kişinin vicdanı olarak ifade etmektedir. Ona göre fayda ilkesi tüm yaptırım gücünü ahlaki eylemde bulunanın vicdanından almaktadır. Bu da kişide kendini vicdani

huzursuzluk veya vicdani rahatlık olarak göstermektedir (Mill, 2017, s.103). Ancak herkeste aynı derecede bir vicdani duyarlılık olmaması durumunda fayda ilkesinin yaptırımının ne şekilde sağlanacağı sorusu Mill'e eleştiri olarak yöneltilmiştir. Mill, buna yönelik olarak vicdani duyguları körelmiş olanların üzerinde fayda ilkesinin bir bağlayıcılığının olamayacağını ifade etmekle beraber bu vicdani duyguları körelmiş olanların başka bir ahlak ilkesine de fayda ilkesinden daha çok itaat etmeyeceklerini belirtmektedir. Bunlar için dışsal yaptırımlardan daha etkin bir ahlak ilkesinin de olamayacağını savunmaktadır (Mill, 2017, s.104).

Mill, yaptırımların vicdani duyarlılığı gelişmemiş kişiler için haz ve acının kaynağı olarak kullanıldığını, bunlar için acının hazdan daha güçlü bir unsur olduğunu ve bu nedenle de bu bireyleri cezalandırmanın onları ödüllendirmeden daha etkili sonuçlar verdiğini savunmaktadır. Bu bağlamda Mill, suçlulara yaptırımlar uygulanırken özellikle adalet kavramına dikkat çekmektedir (Mill, 2017, s.128-129).

Mill, bizim adalete dair doğal duygularımızın olduğuna inanmanın başka, onların davranışlarımızın nihai ölçütü olduğu kabul etmemizin ise başka bir şey olduğunu belirterek, bir eylemin adil veya adaletsiz oluşunun incelenmesi gerektiğini ifade etmektedir (Mill, 2017, s.129). Mill, bu soruna çözüm bulma adına adalet ve adaletsizlik açısından sınırların çizilmesi gerektiğini öne sürer. Böylece bir eylemi adaletsiz olarak nitelendirdiğimizde bu eylemi adaletsiz olarak ele alınmayan diğer eylemlerden ayıran niteliklerin olup olmadığını, yani ortak bir adaletsiz duygumuzun/inancımızın olup olmadığını cevabının bilinmesi gerektiğini söylemektedir.

Mill, ortak bir adaletsiz duygumuzun/inancımızın olup olmadığını bilmesi adına eylemlerimizin çeşitli hallerine adil veya adaletsiz olarak nitelendirilmiş bazı insan ilişkilerinin düzenlenme biçimlerine dikkatli bakmamızın önemine vurgu yaparak evrensel anlamda adil veya adaletsiz olarak değerlendirilebilecek beş eylemi ele alır. Mill'e göre bu eylemlerden ilki; bireyi özgürlüğünden, sahip olduğu mülkten veya yasal olarak sahip olduğu diğer bazı şeylerden yoksun kılmaktır. Bu durum adaletsizlik olarak nitelendirilir. Bu bağlamda adil ve adaletsizlik hakkında şunu söylemenin mümkün olduğunu söyler: "Herhangi birinin yasal haklarına saygı gösterme adil, bunları ihlâl etmek de adaletsiz olandır" (Mill, 2017, s.132).

Bu eylemlerden ikincisi; birinden ahlaki açıdan hakkı olanı almak veya onu hakkı olandan mahrum bırakmaktır ki bu da adaletsizliktir. Mill, burada kendisini şu tartışmanın içinde bulur: Kötü bir yasa nedeniyle adaletsizlik ortaya çıkmış ise bu yasaya itiraz edilebilir mi? Kötü bir yasaya uyulmalı mı yoksa yasa ihlal mi edilmeli tartışmasında bilinen iki farklı görüşü değerlendirmektedir. İlk görüş yasanın iyi olmasa bile olsa bunun ihlal edilemeyeceği, düzeltilmesi için ancak çaba gösterilmesi gerektiğidir. Mill, yasalara ilişkin bu bakış açısından dolayı insanlığa faydası dokunmuş ve tanınmış birçok kişinin mahkûm edilmiş olduğunu söyleyerek bu görüşü eleştirmektedir. İkinci görüş ise bir yasanın iyi olmaması durumunda bu yasaya uymamanın suç teşkil etmemesi gerektiğidir. Çünkü yasalar da adaletsiz olabilir ve dolayısıyla hukuk adaletin nihai ölçütü olamamaktadır (Mill, 2017, s.133-134).

Bu eylemlerin üçüncüsü; hak etmedir. Adalet, herkesin hak ettiğini alması iken adaletsizlik ise birisinin hak etmediği bir şeyi elde etmesi veya bir kötülüğe maruz kalmasıdır. Bu anlayışta bir kişi doğru yaptığında iyiyi, yanlış yaptığında da kötülüğü hak edecektir. (Mill, 2017, s.134). Böylece Mill, fayda ahlaki öğretisine uygun olarak ahlaki dışsal yaptırımlarla değil de içsel yaptırımlarla belirlemeye çalışmaktadır.

Bu eylemlerin dördüncüsü; sözünde durmamak, davranışlarla büyütülen beklentileri boşa çıkarmak şeklindeki adaletsizliktir (Mill, 2017, s.135). Mill'e göre büyütülen bir beklentinin boşa çıkması durumunda, beklentinin nedeni olan menfaate bir hak kaybı oluşacağından burada bir adaletsizlikten söz edilebilecektir.

Beşinci ve son eylem ise tarafgirliktir. Mill'e göre bir kişiyi diğer bir kişiden daha fazla korumak, kollamak veya bir kişiye diğerinden daha fazla imtiyaz tanımak da adaletsizliktir (Mill, 2017, s.135). Buradan hareketle de kayırmanın veya imtiyaz tanımının her zaman kusurlu bir durum olmadığını, bunların istisnai haller olduğunu ancak haklarla ilgili bir durumda ise tarafsızlığın bir yükümlülük olduğunu ifade etmektedir. Burada Mill, haklarla ilgili durumlarda tarafsızlığın önemli olduğunu vurgularken, bu tarafsızlığın genel bir yükümlülük olan herkese hak ettiklerini verme yükümlülüğünden kaynaklandığını belirtmektedir. Yani, insanlar diğerlerini tercih etmekte serbesttirler, ancak bu tercihlerin adalet ve eşitlik ilkelerine uygun olması gerekmektedir (Mill, 2017, s.136). Bu düşünce, adaletin insan ilişkilerinde nasıl işlediğini ve kişisel tercihlerin adaletle nasıl bağlantılı olduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Mill, buradan hareketle eşitlikle adalet arasındaki ilişkiyi ve adaletin özü olduğu düşünülen “eşitlik” kavramını ele alır. Bunu ele alırken Mill, kişilere göre değişen adalet anlayışının onların farklı fayda kavramlarıyla da uyumlu olduğuna işaret etmektedir: “Herkes şahsi menfaatin eşitsizliği gerektirdiği yerler dışında, eşitliğin adalet tarafından talep edildiğini düşünür. Herkesin haklarına eşit derecede koruma sağlayan adalet, insanların sahip olduğu haklar arasında en aşırı eşitsizlikleri destekleyenler tarafından korunmaktadır.” (Mill, 2017, s.137).

Mill, birçok dilde etimolojik olarak “adil” sözcüğünün kökeninin yasayla ilişkilendirildiğini ve kendisinin de adalet kavramının oluşumundaki özgün ögenin, yasaya uygunluk fikri olduğundan şüphe edilemeyeceğini söyler. Ancak burada üzerinde durduğu temel mesele ise yasaların adalet adına bireye müdahale sınırının ne olacağı sorunudur. Aksi takdirde o da ceza hukukunun gerekliliği konusunda hemfikirdir. Sadece bireylerin davranışlarının yasalarla belirleneceği bir durumun imkânsızlığına işaret etmektedir.

Mill, cezalandırma kavramını ele alırken adalet ve ahlakilik ayırımına da girmektedir. Ancak gelişmiş bir toplumda ve iyi yapılmış yasalarla bu ayırımın mümkün olabileceğini savunmaktadır. Mill’in dışsal bir yaptırıma dayanmayan faydacılığı da aslında bu ayırma imkân sağlayacak bir teori olarak durmaktadır. Çünkü fayda üzerinden bir cezai yaptırımın uygulanması durumunda muhtemel farklı görüşler dolayısıyla çıkabilecek sorunlar da ortadan kalkacaktır. Bu durumda ahlak dışı bir eylemin adaletsiz olup olmadığının temel ölçütünün fayda olması ve bu ölçütün de bireyler arasındaki ahlaki farklılıkları ortadan kaldırması durumunda adalet de eşit olarak dağıtılmış olacaktır.

Mill, ahlak ile adalet arasında bir ayırım yaparken yükümlülük kavramını da ele almaktadır. İki tür yükümlülükten söz eder: kesinlikle yapmakla yükümlü olduğumuz tam yükümlülükler ile bir yükümlülük olduğu halde herhangi bir kişiye veya zamana bağlı olmayan yardımseverlik ve hayırseverlik gibi eksik yükümlülüklerdir. Tam yükümlülükler bazı kişi veya kişilerde karşılıklı bir hak doğuran yükümlülüklerken, eksik yükümlülükler ahlaki yükümlülüklerdir ve hiçbir hak da doğurmazlar. Mill, adaleti de mülkiyet hakkı veya diğer hukuksal haklar gibi yasaların sunduğu, kişiye özgü bir hak olarak görmektedir. Ancak bir kişiyi sahip olduğu şeyden mahrum bırakmayı, sözünü tutmayarak birinin güvenini zedelemeyi, birine hak ettiğinden daha

kötü davranmayı ve tarafgirlik yapmayı da adaletsizlik olarak değerlendirmektedir. Her tür adaletsizlikte de mutlaka yapılan bir yanlış ve bu yanlış da yapan birinin olduğuna vurgu yapmaktadır (Mil, 2017, s.144).

Mill, bir kişinin diğerinin hakkını gasp etmesi veya bir diğerinin hakkının korunması noktasında bir cezadan ve nitekim bu cezadan kaynaklı hukuki bir yaptırımdan söz etmektedir. Bu her iki durumda da ahlaki bir yükümlülüğün olduğuna vurgu yapmaktadır. Buradaki ahlaki yükümlülüğü de yardımseverlikten ayırmaktadır (Mil, 2017, s.145). Çünkü bir kişinin yardımseverliğinde bir diğerinin hakkının olmadığı gibi, eylemleri uygulama zorunluluğu da yoktur. Ahlaki yükümlülüğü ise yardımseverlikten farklı olarak bir kişinin doğru bir karşılıklı ilişkiye sahip olması olarak tanımlamaktadır. Mill, adalet düşüncesinin nesnel sınırlarının belirlenmesinin de oldukça önemli olduğunu söylemektedir. Çünkü ona göre ancak bu şekilde adalet duygusunun bireysel veya toplumsal olarak hangi oranda zarar görebileceği belirlenebilecektir (Mill, 2017, s.147).

Mill, bireyin kendisine kötülük eden birini cezalandırma arzusunu veya bireyin kendisine ya da yakınlarına yapılan bir kötülüğe karşı kin duymasını doğal bir duygu olarak tanımlamaktadır. Bu duygunun da meşru müdafaa veya duygudaşlıkla açıklanabileceğini savunmaktadır. Kötülük yapan birine kin duymanın sadece insanda değil tüm hayvanların doğasında da olduğunu, insanın bu konuda hayvandan farklı olarak tüm varlıklara duygudaşlık hissedebildiğini ve kendisiyle içinde yaşadığı toplum arasındaki menfaat ilişkisini kavrayabilecek kadar gelişmiş bir zekâyâ sahip olduğuna dikkati çekmektedir. Çünkü ona göre insan gelişmiş zekâsı dolayısıyla toplumun güvenliğini tehlikeye düşürecek herhangi genel bir tehdittin kendisi için de bir tehdit oluşturacağı farkında olan bir varlıktır (Mill, 2017, s.147-148). Dolayısıyla insan genel menfaati isterken aslında bunun kendi menfaatinden de bağımsız olmadığını bilincindedir. Mill, bu durumda bireyin genel menfaati de düşünmesi dolayısıyla bireyin eylemini değerli bulur ancak burada olsa olsa eylemin değerinin değil de bireyin değerinin tartışma konusu yapılabileceğine dikkati çekmektedir.

Mill'e göre: "Adil bir kişi, kendisi doğrudan zarar görmese de topluma verilmiş bir zarara öfkelenir, bununla beraber bu ıstırap ancak onun kendisinin olduğu kadar toplum da bu çeşit bir zararı önlemeyi istediği sürece vardır" (Mill, 2017, s.149). Mill,

bu bağlamda bir eylemin birey tarafından genele olan etkisi, duygudaşlık hissi bakımından değil de sadece kendisine olan etkisi bakımından değerlendiriliyorsa burada bilinçli bir şekilde adaletsizlikten bahsedilebileceğini ifade eder (Mill, 2017, s.149-150). Bu bağlamda Kant'ın bir eylemin ahlaki olup olmadığını değerlendirirken, kişinin vicdanının yanı sıra insanlığın genel menfaatini de dikkate alması gerektiği düşüncesine vurgu yapmaktadır.

Mill'in adalet düşüncesinin temelinde bütün bir insanlık için ortak olan, onların iyiliği için belirlenmiş bir davranış kuralı, bu kuralı onaylayan duygu/inanç ve bu kurala uymayacakların cezalandırılmasına yönelik bir istek ile belirli bir kişinin bu ihlalden zarar görebileceği gerçeği vardır. Bu nedenle Mill, fayda ahlakının bir gereği olarak genelin iyiliği düşüncesini savunmaktadır. Bu nedenle de duygudaşlık kavramına oldukça önem vermektedir. Bu bağlamda Mill, güvenlik konusunu tüm genel menfaatler içerisinde en yaşamsal olanı olarak görmektedir. Beslenmeyi ise ikinci sırada görmektedir. Bireylerin diğer tüm temel ihtiyaçlarının karşılanmasında bile güvenliğinin sağlanamaması durumunda sürekli olarak zarar görme korkusuyla hareket edecek olması dolayısıyla bireylerin mutluluklarının da anlık olacağına vurgu yapmaktadır. Böylece güvenliği en az diğer fiziksel gereklilikler kadar önemli görmektedir.

Mill, bireylere ve toplumlara göre de farklı adalet kavramlarının olduğunu hatta bir ve aynı kişinin zihninde bile adalet kavramının aynı olmadığını altını çizerek adaletin uygulamada farklılıklar gösterdiğini savunmaktadır. Adaletin uygulamadaki farklılıklarını gösterme adına da cezalandırma kavramını ele almaktadır. Mill, bir suçun cezalandırılmasında adil olanın nasıl hesaplanacağı, suçun cezalandırılması ile amaçlanın ne olacağı ve suçluyu cezalandıracakların bu hakkı kendilerinde nasıl buldukları üzerinde durmaktadır. Buradan "Hiç kimse kendi adalet kavramını, eşit derecede bağlayıcı olan diğer bir adalet kavramını çiğnemediği uygulamaz" sonucuna ulaşmıştır. (Mill, 2017, s.155-156).

Mill, suçun cezalandırılması noktasında adalet düşüncesindeki zorlukların farkında olan insanın bu zorlukların üstesinden gelmektense bunların çevresinden dolanmak suretiyle kendisine yeni bir çıkış kapısı bulunduğunu söylemektedir. Bu çıkış kapısı belirsiz bir dönemde toplumun tüm üyelerinin yasalara itaat etme hususunda taahhütte buldukları ve bu yasalara karşı herhangi bir itaatsizliğin de

cezalandırılması üzerine uzlaşmış bir sözleşmedir. Böylece bu sözleşme yasa koyuculara aslında hiçbir zaman sahip olamayacakları suçluların kendi iyilikleri ve toplumun iyiliği için cezalandırılmaları yetkisini tanımıştır. Kısacası bu anlayış herkesin yasalara itaat etme konusunda taahhütte bulunduğu, itaatsizliğin cezalandırılacağı konusunda da uzlaşmaya vardıklarından hareketle aralarında kurgusal bir sözleşmenin olduğunu, cezadan zarar göreceğın da bu sözleşmenin bir tarafı olması dolayısıyla cezalandırılmasının adaletsiz olmayacağı düşüncesine dayanmaktadır. Mill ise bu duruma fayda ilkesi bakımından şu cümlelerle karşı çıkmaktadır: “Özellikle belirtmeliyim ki, bu rıza sadece bir kurgu değilse bile, bu maksim, yerine geçtiği diğerlerinden daha fazla otoriteye de sahip değildir. Aksine, sözde adalet ilkelerinin ortaya çıktığı gevşek ve düzensiz bir tutuma öğretici bir örnek teşkil eder” (Mill, 2017, s.157).

Mill’in üzerinde durduğu diğer bir konu da hangi suça hangi ağırlıkta bir ceza verileceğinin belirlenmesi sorunsalıdır. Buna ilişkin düşüncesi ise oldukça nettir: “Bu konuda hiçbir kural, ilkel ve kendiliğinden adalet duygusuna göze göz diş diş (lex talionis) kadar güçlü bir şekilde çekici gelmez.” (Mill, 2017, s.158). Bu düşüncelerine Yahudi ve Müslüman hukukunu da örnek göstererek bu ölçütü hem suçluların suç işlemekten alıkonacağı hem de cezalandırılacakların cezanın orantısızlığı açısından mağdur edilmelerinin önüne geçileceğine vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak Mill’in faydacı anlayışının özünde dışsal ahlaki yaptırımların yerine bireyin ve toplumun yararının dikkate alındığı bir ahlak anlayışı vardır. Özellikle din gibi dışsal bir ahlak kavramını da hareket noktası olarak almamış olması herkese hitap edecek bir ahlak sistemi oluşturma çabası olarak görülebilmektedir. Herkesin erdem arayışı dolayısıyla sadece eylemlerin hangi amaçla yapıldığına odaklanıldığını, oysa eylemlerin erdemli olup olmadığına ilişkin değerlendirmelerin eylemlerin sonuçlarından bağımsız olarak ele alınamayacağı yönündeki düşünce, ahlak alanında nesnel bir değerlendirme yöntemi gerçekleştirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Ahlaki düşüncede nesnel bir değerlendirme ölçütü olarak öne sürdüğü “fayda ilkesi” ile de mümkün olan en çok sayıda insanın, mümkün olan en fazla miktarda mutluluğunu amaçladığı görülmektedir. Bu şekilde mutluluğu sisteminin temelinde yerleştirdiği, adalet, değer, özgürlük ve devlet gibi temel kavramları da mutluluğa yaptığı katkı açısından değerlendirdiği söylenebilmektedir. Kısacası Mill’in

düşünce sisteminin temelinde fayda ilkesine uygun olanın adalete uygun olacağı ve adalete uygun olanın da fayda ilkesine uygun düşeceği yönündeki felsefi anlayışın olduğu söylenebilmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

JOHN RAWLS'UN HAKKANİYET OLARAK ADALET ANLAYIŞI

3.1. John Rawls'un Amacı ve Adalet Anlayışı

Hak, iyi, doğruluk, özgürlük, eşitlik ve erdem olarak tanımlanan adalet kavramını 1971 yılında kaleme aldığı *Bir Adalet Teorisi* kitabı ile yeniden tartışma konusu yapan John Rawls, çağdaş siyaset felsefesinin en önemli düşünürlerindedir. Bu eserinde önemle üzerinde durduğu ve yeni tartışmalara konu ettiği adalet kavramı ve ilkelerini 1993 yılında yayınladığı *Siyasal Liberalizm* adlı eserinde de ele alarak bu konudaki tartışmaları daha üst seviyeye taşımış ve önemli çalışmalara imza atmıştır. Adalet üzerine yaptığı çalışmalar, adalete ilişkin ortaya koyduğu ilkeler ve bu süreçte siyaset felsefesi literatürüne kazandırdığı kavramlar onun düşünce tarihinde önemli bir yer edinmesini sağlamıştır.

Geçmişten bugüne kadar farklı adalet ilkeleri gündeme gelmiş olsa da bunların çoğu faydacılığın karşısında ayakta duramamışlardır. Çünkü faydacılığın ilkeleri insanlara diğer adalet anlayışlarının ilkelerinden daha fazla haz sağlamıştır ve bu ilkeler daha çok insanı mutlu kılmıştır. Bu bağlamda Rawls, adalet teorisini geliştirirken öncelikle faydacılığın ilkeleriyle baş edebilecek nitelikler üzerinde durmuştur. Çünkü Rawls'a göre faydacı anlayış adil bir toplumda eşit vatandaş özgürlüklerinin doğal olarak var olduğu gerçeğini açıklayamamaktadır. Bunu sözleşmecî teoriler açıklamaya çalışmışlarsa da faydacılık karşısında yeterince başarılı olamamışlardır (Bayram, 2017, s.315). Bu durumu *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir: “Benim amacım, örnekleri Locke, Rousseau ve Kant'da bulunan sosyal sözleşme teorisini genelleştirmek, benzer nitelikteki bu teorilerin yüksek düzeydeki soyutlamasına ulaşan bir adalet kavramı sunmaktır” (Rawls, 2021, s.25).

Rawls'un siyaset felsefesinde etkili olan ancak zamanla toplumun meselelerine çözüm üretemeyen faydacı ahlak anlayışının yerine Kantçı deontolojik ahlak anlayışı ile Locke, Hobbes ve Rousseau'nun toplum sözleşmesi düşüncelerinden esinlenerek ortaya koyduğu adalet anlayışı oldukça ilgi görmüş ancak bir o kadar da eleştiri almıştır. Onu en çok eleştiren kişilerden biri olan Nozick'un Rawls'un *Bir Adalet Teorisi* eseri için kullandığı ifadeler dikkat çekicidir: “Rawls'un kendi kitabını

okurken kendi görüşünüzün etkilenmemesi mümkün değildir. Ve bir ahlaki teorinin ne yapmaya ve birleştirmeye teşebbüs edeceği konusunda yeni ve ilham verici bir vizyona ulaşmadan bu kitabı bitirmek imkânsızdır.” Aslında onun adalet anlayışına getirilen eleştiriler bu konuda ne kadar etkili bir çalışma ortaya koyduğunu da göstermektedir. Nozick’un “Siyaset felsefecileri, ya Rawls’un teorisi içerisinde çalışmak zorundadırlar ya da neden böyle yapmadıklarını açıklamak zorundadırlar” (Nozick, 2015, s.241) ifadesi de Rawls’un siyaset ve ahlak felsefesi alanındaki önemini işaret etmektedir.

Rawls, *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde o güne kadar egemen olan faydacılık anlayışına karşı, adaleti temel alan alternatif bir teori oluşturmayı hedeflediğini ifade eden ilk siyaset felsefecisidir. Rawls’a göre faydacılık teleolojik bir teoridir. Bu nedenle teleolojik teoride “iyi” kavramı “hak” kavramından bağımsız olarak ele alınmıştır. Bu teoride “iyi” arzuların doyumu olarak görülmekte ve “hak” tan önceldir (Rawls, 2021, s.59). Oysa Rawls’ta ise “hakkın” “iyi” ye öncelliği durumu vardır. Bu durum farklı yaşam planlarına sahip kişilere karşı tarafsız bir zemin oluşturmayı sağlamaktadır. Çünkü ona göre bir kişinin iyisi onun seçtiği hayatın rasyonel planı tarafından belirlenmektedir. İyilerin bu şekilde seçimlerle belirlenmesi her ne kadar kişisel farklılıklardan dolayı bir karmaşa içerse de bu durum ona göre bize “iyi” söylemine sahip otoriter bir güçten daha genel ilkeler sunacaktır (Rawls, 2021, s.454).

Rawls, faydacılığı toplumun refahına ve en yüksek sayıdaki insanın mutluluğuna olan vurguları dolayısıyla eleştirmiştir. Çünkü ona göre faydacılar için bireysel olarak insanların mutluluğunun bir önemi yoktur. Bu bağlamda toplumsal refah ya da en yüksek sayıdaki insanın mutluluğu dikkatte alınarak bireysel hak ve özgürlükler de görmezden gelinebilmektedir. Toplumun genel yararına dahi olsa hiçbir bireyin hak ve özgürlüklerinin görmezden gelinemeyeceğinin savunan Rawls, için bu durum kabul edilebilir bir durum değildir. Rawls, bu durumu şu şekilde özetlemektedir: “Zira adalet başkalarıyla paylaşılan daha büyük bir iyi için hak olarak kabul edilen özgürlük kaybını reddeder” (Rawls, 2021, s.32). Böylece daha fazla kişinin lehine bile olsa adalet dayatmalara izin vermemeli, bireysel hakların ve özgürlüklerin çiğnenmesine müsaade etmemelidir. Rawls, bunu “Adalet tarafından korunan haklar, sosyal menfaatlerin hesaplanmasına veya siyasal pazarlıklara konu olmamalıdır” (Rawls, 2021, s.32) şeklinde ifade etmektedir.

Rawls'ın kuramını faydacılık kuramından ayıran temel nokta fayda temelli bir anlayıştan hak temelli bir anlayışa geçiştir. Faydacılık ahlak, adalet, siyaset, ekonomi ve hukuk kavramlarının tamamının temelinde faydayı ölçüt olarak koyup her şeyi bu tek ilke "fayda" ile temellendirirken Rawls ise hak temelli bir adalet anlayışı ortaya koymuştur.

Rawls'un faydacı teoriye karşı alternatif bir teori oluşturmak istemedeki amacının faydacılığın çoğunluğun iyiliğini ararken bireyin haklarını görmezden geldiği düşüncesidir. Aslında her ne kadar esas amacının bu olduğunu ifade etse de diğer bir amacının Kant, Locke, Hobbes ve Rousseau tarafından ortaya konulmuş geleneksel toplumsal sözleşme teorilerini genellemek ve bunları daha yüksek bir soyutlama düzeyine ulaştırarak bu hedefe uygun bir adalet teorisi ortaya koymayı amaçladığı görülmektedir (Rawls, 2021, s.22). Bu nedenle Rawls'un adalet teorisi 19.yüzyılda toplumun siyasi ve sosyal meselelere çözüm üretemeyen, toplumsal faydayı kendisine ilke edinen faydacı görüşe karşı faydacı ve teleolojik etkilerden arınmış bir teoridir. Bu teori kimi yönlerden farklılıklar gösterse de toplum sözleşmesini benimsemiş olması, pratik akıl ilkelerini kullanıyor olması ve adalet ilkelerinin rasyonel akla sahip insanlar tarafından oluşturulacağına vurgu yapıyor olması dolayısıyla daha çok Kant'ın deontolojik ahlak anlayışından etkilenmiştir.

Kant'tan etkilenen Rawls onun deontolojik ahlak ilkesi gereği bireyin kendi çıkarlarından sıyrılarak her ne şekilde olursa olsun herkesin kabul edebileceği adalet ilkelerinin belirlenmesi gerektiğini savunmuştur. Rawls'a göre eğer bir kişi kendi gerçek kişiliğini kendi eylemleriyle gerçekleştirirse, bu durumda o kişi özgür ve bağımsız bir varlık olarak kendi doğasına uygun ilkelere göre hareket etmeyi seçmiş demektir (Rawls, 2021, s.284). Bu durumda bireyler bağımsız olarak tercihte bulunabilecek ve özerk olarak hareket edebileceklerdir. Böylelikle Rawls, Kant'ın rasyonel özerklik düşüncesinden hareket ederek bireysel tercihleri rasyonel fikre dayandırmış ve adalet ilkelerinin her türlü otoriteden bağımsız olarak belirlenmesi gerektiğine vurgu yapmıştır (Rawls, 2021, s.281). Bu nedenle Rawls, adalet teorisinde adaletin ilkelerinin bir otorite olarak gördüğü Tanrı'nın dahi onaylamasına gerek olmaksızın rasyonel olarak makul insanlar tarafından oluşturulabileceğini savunmaktadır (Rawls, 2021, s.246). Bu bağlamda her bireyin kendi inancını seçme konusunda özgür olduğunu ve bunda da ısrarcı olması gereğini belirtmektedir.

Bireylerin inançlarını başka bir kişiye veya kuruma devretmemeleri ve bireylerin kendi inançlarına, kendi hakikat düşüncelerine göre dahi olsa başkalarından da kendi dini ilkeleri adına talepte bulunmamaları gerektiğine vurgu yapmaktadır. Çünkü anayasal güvence altına alınmış eşit vatandaşlık durumunda bile bir otoriteye tam teslimiyet bireyin özgürlüğünü kısıtlayacak ve ona baskı altında olduğu hissini verecektir. Rawls da Kant, Locke, Hobbes ve Rousseau gibi bireylerin özgür ve akıl sahibi varlıklar olduğunu ve dolayısıyla bir takım yok sayılamayacak haklara sahip olduğunu savunmaktadır. Rawls'un da Kant gibi rasyonel akla önem vermesi ve sözleşme kuramına vurgu yapması onun 17 ve 18. yüzyıl felsefe anlayışına da bağlı olduğunu göstermektedir.

Rawls, sözleşme geleneğindeki tabiat durumuna karşılık olarak kuramında başlangıç durumuna yer verdiğinden teorisi sözleşme teorileriyle benzerlik göstermektedir. Hobbes'a göre sözleşme, doğa durumunda akli tarafından kendi kişisel çıkarları için mücadele eden insanların birbirleriyle savaş halinde olmaları ve bu durumun güvenliklerini tehlikeye düşürmesi dolayısıyla kendilerini güven altına alma için diğerleriyle yaptığı bir anlaşmadır (Hobbes, 2018, s.116-118).

Locke, doğa durumunda sahip olunan hakların kullanımının belirsiz olduğunu ve bu nedenle bunların başkalarının müdahalesine açık olduğuna vurgu yapmakta ve herkesin diğerleri kadar kral olduğu bir durumda sahip olunan hakların ve mülkiyetin güvenliğinden söz etmenin mümkün olmayacağını savunmaktadır (Locke, 2018, s.131-132). Bu nedenle sözleşmeyi doğa durumunda özgür ve eşit olan insanın hayatını, özgürlüğünü ve mülkiyetini koruma amacıyla diğer insanlarla bir topluma katılma sürecinin bir parçası olarak görmektedir.

Rousseau ise sözleşmeyi "Her birimiz bütün varlığımızı ve bütün gücümüzü bir arada, genel istemin buyruğuna verir, her üyeyi bütünü bölünmez parçası kabul ederiz". İnsan bu sözleşme ile doğa durumunda elde edebileceği şeyler üzerindeki sınırsız hakkını yitirirken bugün sahip olduklarını da koruma altına almıştır (Rousseau, 2018, s.15) şeklinde ifade etmektedir. Böylelikle sözleşmenin amacını toplumdaki herkesin can ve mal güvenliğinin korunması, kişinin bir topluma girdiği halde kimsenin boyunduruğu altına girmemesi ve toplum sözleşmesi öncesi durumundaki gibi özgür olduğu bir yapının oluşturulması olarak ele almaktadır. Bu bağlamda Rawls'un sözleşme geleneğindeki düşünürlerle bireylerin siyasal hakları, bunların

korunması ve bu hakların ihlal edilemez olmaları konusunda benzer düşüncelere sahip olduğu görülmekte ise de birçok konuda da onlardan farklı düşündüğü açıktır. Hobbes, insanın doğası gereği kötü ve bencil olduğunu, Locke ise bireylerin doğal haklarını koruyan ve mülkiyeti önemseyen bir düzenin gerekliliğini ve Rousseau da bireylerin özgürlüklerini koruyan ve toplumun genel iradesini ifade eden bir düzenin var olması gerektiği üzerinde dururken Rawls ise topluma hakkaniyet temelli bir adalet anlayışı sunmaktadır.

Rawls, sözleşme teorisini, rasyonel bireylerin birlikte yaşama düzenini belirlerken hangi ilkeleri kabul edeceklerini belirlemek için kullanan bir çerçeve olarak görmekte ve bu yolla da adalet kavramının haklaştırılarak açıklanabileceğini düşünmektedir. Bu şekilde adalet teorisini de rasyonel tercih teorisinin önemli bir parçası olarak görmektedir (Rawls, 2021, s.45). Bu anlamda Rawls'un hakkaniyet olarak adalet kuramı her ne kadar sözleşmecî teorilerle benzerlik gösteriyorsa da hiçbir zaman tamamen bir sözleşme teorisi olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü sözleşme fikri sadece adaletti değil diğer tüm ahlaki erdemleri de kapsamaktadır.

Rawls'un asıl amacı bir toplumun adil bir şekilde organize edilmesidir. Ona göre, bu adil düzeninin oluşturulabilmesi için tüm bireylerin eşit ve tarafsız bir şekilde kabul edebilecekleri bir temel prensip veya sözleşmeye ihtiyaç bulunmaktadır. Bu sözleşme Rawls'a göre adil bir toplumsal düzenin belirlenmesi için kullanılan bir düşünce deneyimini ifade etmektedir. Bu düşünce deneyimi, insanların kendi çıkarlarını gözetirken dahi adil bir şekilde davranmaları gerektiği varsayımına dayanır. Bu düşünce deneyimi sosyal sözleşme teorilerindeki doğa durumuna karşılık gelmekte ve Rawls tarafından da "Başlangıç Durumu" veya "Orijinal Pozisyon" olarak adlandırılmaktadır. Rawls, bu kavramı *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde şu şekilde ifade etmektedir: "Hakkaniyet Olarak Adalet" kavramı içindeki eşitliğin orijinal pozisyonu, sosyal sözleşmenin geleneksel teorisi içindeki tabiat haline/tabii hale tekabül eder." (Rawls, 2021, s.40). Rawls, sözleşmecilerinden farklı olarak doğa durumuna karşılık gelen "Başlangıç Durumu" ile "Bilgisizlik Peçesi" adını verdiği iki yeni kavramı teorisinin merkezine koyarak adalet teorisini neredeyse bu iki kavram üzerine inşa etmiştir. (Bayram, 2017, s.316). Rawls'un adalet teorisinin anlaşılması açısından bu iki kavram oldukça önemlidir.

3.1.1 Başlangıç Durumu/Orijinal Pozisyon

Rawls'a göre, adil bir toplumsal düzenin belirlenmesi için hayali bir durum olan "başlangıç durumu" veya "orijinal pozisyon" kavramını kullanmaktadır. Başlangıç durumu, bireylerin tarafsız, bağımsız ve rasyonel olarak hareket ettikleri bir düşünce deneyimini ifade etmektedir. Bu durumun belirgin özellikleri hiç kimsenin toplumdaki konumunu, sınıfını ve sosyal statüsünü bilmemesidir. Hatta kişiler bu durumda kendi iyi anlayışları ile psikolojik eğilimleri hakkında da bilgi sahibi değildirler. Ona göre seçimlerin bu şekilde yapılması, tercih edilen ilkelerin kimsenin ne lehine ne de aleyhine olmasını sağlayacaktır. Aksi takdirde kişiler ilkeleri belirlerken kendi menfaatlerine olacak şekilde seçimlerde bulunacaklardır (Rawls, 2021 s.40-41). Rawls'a göre, bu başlangıç durumunda insanlar, bir tür "gizli perde" arkasında, yani bilgisizlik peçesi altında, toplumsal ve ekonomik pozisyonlarından bağımsız olarak hareket etmektedirler. Böylece Rawls, başlangıç durumunda tarafsız bireyleri bir araya getirerek, adil bir seçim süreciyle toplumsal düzenin temel ilkelerini belirlemeye çalışmaktadır. Kişilerin kendi tercihleriyle "başlangıç durumu"nda seçtikleri ve toplumsal düzenin temel ilkeleri olan adalet ilkeleri Rawls tarafından şu şekilde ifade edilmektedir:

"Bu ilkeler, birlikteliklerinin temel şartını kendi menfaatlerinin daha ilerisinde tanımlayan ve henüz eşitliğin başlangıç durumunda olan serbest ve rasyonel kişilerin benimsediği ilkelerdir. Bu noktadan daha ileriye doğru olan bütün anlaşmaları bu ilkeler düzenler, bu bağlamda sosyal işbirliğinin kapsayacağı durumları ve kurulabilecek hükümet şekillerinin çeşitlerini kesin olarak bu ilkeler belirler. Ben adalet ilkelerinin bu şekilde dikkate alınmasını "hakkaniyet olarak adalet" diye isimlendiriyorum" (Rawls, 2021, s.40).

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Rawls'a göre adalet ilkeleri, insanların kendi çıkarlarının ötesinde bir birliktelik kurma arzusunu yansıtan ve başlangıç durumunda henüz eşitliği sağlanmamış olan özgür ve rasyonel bireylerin kabul ettiği ilkelerdir. Adalet ilkelerinin bu şekilde belirlenecek olması söz konusu adalet ilkelerinin adil olmasını ve seçilen ilkelerin de haklılaştırılmasını sağlamış olacaktır. Bu ilkeler aynı zamanda birlikte yaşamının temel koşullarını, toplumda mevcut olan sosyal iş birliğinin kapsamını ve çeşitli hükümet biçimlerinin olası şekillerini belirleyen ilkeler olarak kabul edilmektedir. Rawls, bu tür ilkelerin kabul edilmesini de "hakkaniyet olarak adalet" olarak tanımlamaktadır.

Rawls'a göre, kanunlar, kurumlar ve sosyal sistemlerde olduğu gibi kararlarda, hükümlerde ve ithamlarda da olmak üzere birçok meselede neyin adil olduğu veya neyin adil olmadığı üzerine yargılarda bulunmaktadır. Bireyler, bu yargıları oluştururken hem kendi çıkarlarını hem de toplumun iyiliğini dengede tutmaya çalışmaktalar. Bu anlamda Rawls'a göre adaletin temel konusu toplumun temel yapısıdır. Bu nedenle de insanların ödev ve haklarını tanımlayan, hayata ilişkin beklentilerini etkileyen büyük kurumların adalet üzerine temellendirilmeleri gerekmektedir. Bu şekilde, adalet ilkeleri, kişilerin kendi çıkarlarının ötesinde tanımlanacak şekilde düzenlenmiş olacak ve toplumun genel refahı ile adaleti için gerekli olan denge de sağlanmış olacaktır (Rawls, 2021, s.35-36). Rawls'un adalet teorisi, insanların rekabetçi iddialarını dengede tutar, toplumun temel yapısını adalet üzerine kurar ve adil bir toplumsal düzenin temellerini oluşturur. Bu düzen, bireylerin haklarını ve ödevlerini koruyarak ve toplumun genel refahını da gözeterek adaleti sağlar.

Rawls'a göre "başlangıç durumunda" adalet ilkelerini belirlemelerinde tarafları motive edecek temel unsur "birincil değerler"dir. Özgürlük ve fırsat, gelir ve refah ile kendine saygı birincil değerlerdir. Bu değerler diğer tüm bireysel ve sosyal değerleri karşılamaktadır. Çünkü bu değerler her rasyonel insanın isteyeceği ve hayat planında bir şekilde kullanacağı hak ve özgürlüklerden oluşan değerlerdir (Rawls, 2021, s.91-92). Rawls'un motivasyonda birincil değerlere odaklanması çokça eleştirilmiştir. Çünkü gerçek dünya koşullarında bireylerin farklı tercihleri ve başka motivasyon faktörlerinin de olduğu değerlendirilmektedir.

Rawls'a göre, adalet ilkeleri taraflar arasındaki tüm anlaşmaları, sosyal iş birliğinin kapsayacağı durumları ve siyasal sistemin içeriklerini belirleyecektir. Bireyler kendi menfaatlerinden sıyrılarak ve rasyonel tercihlerde bulunarak bu ilkeleri belirleyeceklerdir. Böylece "başlangıç durumunda" kendi menfaatlerinden sıyrılmış, özgür ve rasyonel kişilerin belirledikleri ilkelerle hakkaniyet olarak adaletin de temelleri atılacaktır (Rawls, 2021, s.38-40). Rawls'a göre, bu durumda olan tarafların kendi iyi anlayışları veya özel psikolojik eğilimleri hakkında da bilgi sahibi olmadıkları varsayılmaktadır. Bu şekilde, adalet ilkelerinin bireylerin doğuştan sahip oldukları yetenekler, genetik miras, aileleri ve yaşadıkları çevre gibi etkenleri ifade doğal şanstıan etkilenmeyeceği düşünülmektedir. Rawls'a göre bu durumda herkes

benzer biçimde konumlandığında, hiç kimse kendi lehine olan ilkeleri biçimlendirme gücüne sahip olamayacağından adalet ilkeleri de bir pazarlığın ve adil bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıkacaktır (Rawls, 2021, s.41). Rawls'un bu düşüncesi, adaletin nasıl olması gerektiği üzerine yeni bir bakış açısı geliştirmiştir. Rawls, böylece orijinal pozisyon veya başlangıç durumu olarak bilinen kavramı detaylıca özetlemektedir.

Başlangıç durumu, adalete ilişkin ilkelerin ne olacağı, bu ilkelerin tarafsız ve eşit olarak ne şekilde belirleneceği ile ilgilidir. Çünkü Rawls'a göre başlangıç durumunda seçilecek ilkeler ne derece adil seçilebilirse toplumsal kurumlar da o derece adil olacaktır. Bu yüzden ona göre bu aşamada eşit ve rasyonel insanların bilgisizlik peçesi ile donatılmaları gerekmektedir. Bilgisizlik peçesi ile bu insanlar toplumdaki yerleri, tercihleri, ilgileri, gelir dağılımındaki payları gibi konularda bilgi sahibi olmazlar. Bu şekilde toplumsal koşulları da kendi lehlerine ve aleyhlerine döndürmezler. Bu şekilde tarafsızca seçilecek adalet ilkeleri de herkesin faydasına olacaktır (Bayram, 2017, s.316).

Görüldüğü üzere Rawls “başlangıç durumu veya orijinal pozisyon” ile başlangıç durumundaki tarafların birbirlerine karşı önyargısız hareket ederek adalet ilkelerini belirleyebileceklerini ve hiçbir çıkara dayanmayan seçimlerle daha başlangıçta belirlenmiş adalet ilkeleri vasıtasıyla anayasal süreçleri de oluşturabileceklerini savunmaktadır. Bu şekilde belirlenmiş adalet ilkeleriyle de hakkaniyete dayalı bir adaletin temellerinin atılacağını düşünmektedir.

3.1.2 Bilgisizlik Peçesi/Cehalet Perdesi

Başlangıç durumunda hiç kimse toplumdaki yerini, sınıfını, sosyal statüsünü, kendi zekâsını ve gücünü bilmez. Hatta doğuştan sahip oldukları yeteneklere ve sosyal pozisyonlarına dair bilgiye de sahip değildirler. Zira kimse bir başkasının iyi kavramının ne olduğunu ve psikolojik eğilimlerinin ne olduğunu da bilmemektedir. Biraz daha iddialı bir şekilde tarafların kendi toplumlarının durumlarını da bilmedikleri varsayılmaktadır. Rawls'a göre adalet ilkeleri bu insanlar tarafından “bilgisizlik peçesi” veya “cehalet perdesi” denilen bir durum içinde seçilmektedir (Rawls, 2021, s.164). İlkelerin bu şekilde seçilmesinin sebebi insanın kendisi veya diğerleri hakkında ne kadar kısıtlı bilgi sahibi olursa seçimlerinde de o derece adil olacağı varsayımdır. Böylesi bir durum hakkaniyet olarak adalet için oldukça uygundur. Çünkü Rawls'a göre ne olursa olsun, insanları kendi çıkarları doğrultusunda

davranmaya yönlendiren özel koşulların etkisinin azaltılması gerekmektedir (Rawls, 2021, s.163). Böylece taraflar bilgisizlik peçesi altında adalet ilkelerini kendileri açısından her türlü avantajlı veya dezavantajlı durumdan bağımsız olarak belirleyeceklerdir. Aksi takdirde; mesela kişi zenginse ve varlıklı olduğu bilgisine de sahipse bu durumda sorumlu olduğu vergilerden kaçmayı tercih edeceği ilkeleri seçecektir. Bir varlığa sahip olmayan bir kişi ise ve kendi durumunun bilgisine de sahipse bu sefer de ya vergilendirme durumuna karşı ilgisiz davranacak veya çıkarına uygun düşecek şekilde varlıklılardan varlıkları üzerinden çok daha fazla vergi alınmasına ilişkin ilkeleri seçecektir. Her iki durumda da adaletin sağlanması mümkün olmayacaktır (Rawls, 2021, s.47-48). Bu anlamda hakkaniyetli adaletin ön koşulu adalet ilkelerinin bilgisizlik peçesi altında seçilmesidir. Çünkü eğer bilgisizlik peçesi olmasaydı çoğunluğun faydası dikkate alınacak ve bu şekilde birileri ya da bazı gruplar kaybeden olacaktı. Oysa adalet ilkelerinin bilgisizlik peçesi altında seçilmesi dolayısıyla hemen hemen herkes makul ölçüde kazanan olmaktadır. Bu durum aynı zamanda hakkaniyet olarak adaletin faydacılıktan farkını da ortaya koymaktadır.

Başlangıç durumunda bilgisizlik peçesinin taraflarca adalet ilkelerinin seçilmeye çalışılmasında ne derece etkili olduğunu şu örnekle açıklayabiliriz. Bir ülkenin kendi vergi siteminde bir reform yapmak istediğini varsayalım. Vergi reformunun belirlenmesinde görev alacakların kendi ekonomik durumları ve gelir seviyeleri hakkında bilgi sahibi olmadan vergi reformunun detaylarını tartışmaları gerekmektedir. Yani reform yapma ile görevli olanların “bilgisizlik peçesi” altında kendi ekonomik durumları hakkında hiç bilgi sahibi olmadan hareket etmeleri gerekmektedir. Bu durumda vergi reformu ile görevli olanlar kendi çıkarları için değil toplumun genel refahı ve adil bir gelir dağılımı için karar vereceklerdir. Oysa vergi reformu ile görevli olanlar ekonomik durumları ve gelir seviyeleri hakkında bilgi sahibi iseler muhtemelen kendi çıkarlarını da gözeterik buna göre bir vergi reformu oluşturulması yönünde karar vereceklerdir. Bilgisizlik peçesi ile kişisel çıkarların veya ayrıcalıkların politika belirleme sürecini etkilemesi önlenerek ve toplumda daha adil bir düzenin kurulması sağlanacaktır.

Rawls'un “bilgisizlik peçesi” kavramı, gerçek dünyada yaşanan tarihsel bir durumu değil, tamamen varsayımsal bir durumu temsil eder. Rawls'un bu varsayımsal durumu, insanların adil bir toplumun temel ilkelerini belirlerken tamamen objektif ve

nesnel bir bakış açısı benimsemelerini sağlamak için tasarlanmıştır. Bu varsayımsal durum ile insanların kendi özel durumlarından kaynaklanan kişisel tercihlerinden ve çıkarlarından bağımsız olarak, adalet ilkelerini seçmeleri hedeflenmektedir (Rawls, 2021, s.40). Her ne kadar gerçek hayatta böyle bir durumun gerçekleşmesi pek mümkün olmasa da Rawls, bu kurgusal durum ile insanların adalet ilkelerini seçerken hangi faktörleri göz önünde bulundurmaları gerektiğini belirtir. Bu varsayımsal durum aslında adil bir toplumun temel ilkelerinin belirlenirken neden hakkaniyete ve adalete uygun bir süreç izlemek gerektiğini de işaret etmektedir. Çünkü ancak bu sayede daha adil ve eşitlikçi bir toplumsal düzen kurulabilecektir.

3.2. Adaletin Temel İlkeleri

İyi düzenlenmiş ve verimli olsalar dahi adil olmayan kurum ve kanunların kaldırılması veya değiştirilmeleri gerektiğini savunan Rawls'a göre adaletin önceliği toplumun refahını sağlamak olmalıdır. Ancak yine de başkalarıyla paylaşılan daha büyük bir iyi için hak olan özgürlük kaybına karşıdır. Zira daha fazla sayıdakilerin lehine olan bir özverinin dayatılmasını asla doğru bulmaz. Çünkü adalet tarafından korunan hakların, sosyal çıkarlara ve siyasal pazarlıklara konu yapılmayacağını savunmaktadır (Rawls, 2021, s.32). Adaletsizliği sadece daha büyük bir adaletsizlikten kaçınmak için hoş görse de bunu meşrulaştırmamaktadır.

Adaleti sosyal kurumların en temel erdemi olarak gören Rawls'un bunu bu şekilde ele almış olmasının iki nedeni olduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi özgürlük, eşitlik, haklar ve güvenlik gibi adaleti de "başlangıç durumunda" her rasyonel insanın isteyeceği ve hayat planında bir şekilde kullanacağı en önemli "birincil değer" olarak görmesi; ikincisi ise insanın doğası gereği zaten adalete meyilli olduğu düşüncesidir.

"Birincil değerler" tarafların toplumsal düzeni ve kuralları belirlerken dikkate almaları gereken temel kavramlar olup evrenseldirler ve en temel insani değerleri işaret etmektedirler. Bir toplumda adaletin sağlanması, insanların birincil değerlere eşit şekilde sahip olmaları ve bu değerlerin toplumsal düzen içinde korunması ile mümkündür. Bu nedenle adalet toplumsal kurumların en temel erdemi olarak görülmektedir. Adaletin toplumsal kurumların en temel erdemi olarak görülmesinin ikinci önemli nedeni ise insanın doğası gereği zaten adalete meyilli olduğu düşüncesidir. Rawls'a göre ahlaki kişilik iki kapasiteyle tanımlanır: İyi kavramı ve

adalet duygusu. İyi kavramı, kişinin rasyonel hayat planı tarafından ifade edilirken, adalet duygusu ise belirli doğru ilkeleri benimseyen düzenleyici bir arzu tarafından ifade edilmektedir. İyilik kavramı, kişinin kendi özgürlüğünü ve eşitliğini koruyarak yaşamını nasıl sürdüreceğini göstermektedir. Bu anlamda, kişinin iyiliği, adil bir toplumun sağladığı temel insan değerlerine dayanmaktadır. Adalet duygusu ise, insanların toplumsal eşitsizliklere karşı duyarlı olmalarını, insanların toplumsal düzeni belirlerken adil bir şekilde hareket etmelerini ve adil bir toplum içinde yaşamalarını sağlamaktadır (Rawls, 2021, s.591). Adil bir toplumda herkes insan haklarına saygı göstermekte, eşitlik ve özgürlükler korunmaktadır. Adaletin eşitlik ve özgürlük ilkelerine dayanan bir toplumsal düzenle sağlanması bireylerin iyiliğinin de temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle, insan adalete meyillidir. Çünkü insan adil bir toplumda yaşamının hem kendisi hem de toplumu için en iyi seçenek olduğunun farkındadır. Rawls'a göre adalet duygusunun motivasyonunda insanlar arasında her ne kadar neyin adil olduğu veya neyin adil olmadığı konusunda fikir ayrılıkları olsa da bir arada bulunmanın temel koşullarının belirlenmesinde insanlar her zaman bir adalet kavramına sahip olarak hareket etmektedirler (Rawls, 2021, 33). Bu durum bize aslında Rawls'un neden adaleti, kurumların en temel erdemi olarak gördüğünü de göstermektedir.

Rawls'a göre başlangıç durumunda taraflar bilgisizlik peçesi ardında adil bir seçim süreciyle kendileri açısından her türlü avantajlı veya dezavantajlı durumdan bağımsız olarak toplumsal düzenin temel ilkelerini belirlemektedirler. (Rawls, 2021, s.48). Bu ilkeler ona göre adaletin temel ilkeleridir. Ancak Rawls'a göre seçilecek bu ilkelerin bazı şartları taşımaları gerekmektedir. Bu şartlardan ilki; "genellik"tir. Bu ilke toplumsal düzenin temelini oluşturmakta, özgürlük ve eşitlik gibi değerlere dayanmaktadır. Bu durum Rawls tarafından "Kayıtsız şartsız olabilmek için onların bilgisi her kuşaktaki bireylere açık olmalı ve onlar her zaman buna sahip bulunmalıdır" (Rawls, 2021, s.158) şeklinde ifade edilmiştir. Taraflarca belirlenen adalet ilkeleri tüm nesiller için geçerli olacağından dolayı, bireysel değil, genel nitelikte olmalıdır. Bu şartlardan ikincisi uygulamada "evrensellik"tir. Bu şarta göre ilkeler toplumdaki herkese uygulanabilir nitelikte olmalıdır. Evrensellik Rawls tarafından "İzlenmek için kabul edilebilir bir ilke, sadece başkaları farklı bir şekilde boyun eğdiklerinde kabul edilmez olur. İlkeler, herkesin onlara uyacakları yönündeki görüşün sonuçları oldukları için seçilmişlerdir" (Rawls, 2018, s.159) şeklinde ele alınmıştır. Üçüncü şart

“kamuoyuna açık olma veya aleniyet” şartıdır. Toplum sözleşmesi anlayışına ilişkin bir şarttır. Herkesin bu ilkeler hakkında bilgi sahibi olduğu varsayılır. Bu şart, tarafların adalet kavramını kamusal olarak tanıyarak onu değerlendirmelerini sağlamaktadır. Dördüncü şart ise “geçişlilik”tir. Bu şart birbiriyle çelişen ilkelerin olması durumunda ilkeler arasında bir sıralamaya imkân tanımaktadır. Rawls, bunu da “Dahası düzenleme genel olarak geçişli olmalıdır: eğer temel yapının ilk düzenlemesi ikincisine nazaran daha adil sıralanırsa ve ikincisi üçüncüsünden daha adil olursa, bu durumda birincisi üçüncüden daha adil olacaktır” (Rawls, 2021, s.160) şeklinde ifade etmiştir. Beşinci ve son şart ise “kesinlik”tir. Taraflarca seçilen adalet ilkelerinin sonuçları memnuniyet verici olmasa da bu şarta göre taraflar yaptırımları, sosyal ve bireysel düzenlemeleri kabul etmektedirler. Özetle Rawls, adalet ilkelerinin sahip olması gereken şartları şu şekilde ifade etmektedir: “Hep birlikte ele aldığımızda, hak kavramının şartları şunlardır: hak kavramı, şekil olarak genel, uygulamada evrensel olan, ahlaklı kişilerin çatışan iddialarının nihai bir mahkeme kararıyla alenen tanınan ilkelerin bir toplamıdır” (Rawls, 2021, s.162).

Rawls’a göre adalet ilkeleri bu beş temel özelliğe sahip olacak şekilde belirlenmelidir. Ancak ilkeler bu şekilde seçilecek olursa adalet sağlanabilecektir. Bu bağlamda ona göre, başlangıç durumunda bilgisizlik peçesi ardında makul ve rasyonel özelliklere sahip taraflar, toplumsal yapıyı düzene koymak üzere iki adalet ilkesi üzerinde uzlaşırlar. Bu ilkeler şu şekildedir:

“İlk ilke: Her kişi, herkes için benzer bir eşitlik sistemiyle uyumlu olan bütün bir eşit temel özgürlükler sisteminde yer almak için eşit bir hakka sahiptir.

İkinci ilke: Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmelidir ki, her ikisi de:

(a) daha az avantajlı olanlar için daha fazla yarar sağlamalı, adil tasarruf ilkesiyle uyumlu bulunmalı ve

(b) adil fırsat eşitliği koşulları altında makamlar ve mevkiler herkese açık olmalıdır” (Rawls, 2021, s.331).

Rawls bu ilkelerle “bireylerin en geniş özgürlük alanına sahip olma hakkı” ile “ekonomik, sosyal ve kültürel eşitlik” arasında bir denge kurmaya çalışmıştır. Çünkü toplumdaki her bireyin temel özgürlüklerden en geniş şekilde yararlanma hakkı vardır. Ancak bu haklar, diğer insanların benzer haklarına zarar vermediği sürece genişletilebilmektedir. Bu dengede özgürlüğün sağlanmasının gerekliliği kadar, ekonomik, sosyal ve kültürel eşitsizliklerin azaltılması da oldukça önemlidir. Ancak

Rawls'a göre, eşitlik ilkesi, toplumdaki temel kaynakların adil bir şekilde dağıtılmasını ve dezavantajlı grupların korunmasını sağlarken, bireylerin özgürlüklerine de zarar vermemelidir (Rawls, 2021, s.91).

Rawls'a göre bu iki ilke arasında bir öncelik sonralık ilişkisi de vardır. Çünkü ilk ilke olan özgürlük ilkesi gerçekleşmeden ikinci ilke olan sosyal-ekonomik eşitsizlikleri düzenleyen ilkeye geçmek mümkün değildir. Bu da daha büyük bir ekonomik ve sosyal yarar için ilk ilkedan taviz verilemeyeceği anlamına gelmektedir.

3.2.1 Adaletin İlk İlkesi: Eşit Temel Özgürlükler ve Özgürlüğün Önceliği

Özgürlüklerin önceliğini vurgulayan adaletin birinci ilkesi Rawls tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Herkes başkalarının özgürlükleriyle uyumlu tamamen yeterli eşit temel özgürlükler düzenine sahip olma yolunda eşit hakka sahiptir” (Rawls, 2007, s.320). Bu ilke toplumun temel yapısının, siyasal özgürlükler ile ekonomik ve sosyal avantajların düzenli bir şekilde paylaşımı ile ilgilidir. Bu ilkeye göre her birey eşit özgürlük ve haklara sahiptir. Bu ilkenin temelinde eşitlik ile özgürlük arasında bir denge kurma çabası vardır. Özellikle toplumun en savunmasız ve dezavantajlı bireylerinin korunmasını sağlamaktadır. Bu ilke, ekonomik, sosyal ve siyasi eşitsizliklerin azaltılmasına odaklanırken, temel özgürlüklerin de korunmasını gözetmektedir. Rawls, ilk ilkesinde sözüne ettiği eşit temel özgürlükleri de şu şekilde ifade etmektedir:

“Siyasal özgürlük (oy verme hakkı ve kamu görevi yapma hakkı) ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü; vicdan özgürlüğü ve düşünce özgürlüğü; kişi olarak hak sahibi olmak özgürlüğü (kişisel), psikolojik baskıdan ve fiziksel saldırıdan korunma ve vücut bütünlüğünü koruma hakkı (kişi bütünlüğü), mülkiyet hakkı, keyfi olarak tutuklanmama ve yakalanmama özgürlüğü gibi kişi özgürlükleridir” (Rawls, 2021, s.90).

Rawls her birey için eşit özgürlükler ve haklar sağlayan bir toplum modeli tasarlamıştır. Çünkü ona göre eğer toplum içinde bir kişi veya grup diğerlerinden daha fazla bir özgürlük alanına sahipse o zaman bu özgürlük adalete aykırı olacaktır. Bu nedenle adaletin ilk ilkesi temel özgürlüklerle ilgilidir. Çünkü bireylerin belirli temel hak ve özgürlüklere sahip olmaları diğer tüm şeylerden daha önemlidir. Bu ilke ile bütün vatandaşların ifade, vicdan ve din gibi eşit temel özgürlükleri teminat altına alınır. Bu durumda herkesin her türlü imkâna erişebilmesi gerçek özgürlük olarak görülürken üretim araçlarına sahip olmak ve “bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler”

anlayışından doğan sözleşme özgürlüğü ise temel bir özgürlük olarak görülmemektedir (Rawls, 2021, s.91).

Rawls'un adalet teorisinde özgürlük mutlak bir değer olarak kabul edilmektedir. Özgürlüğün eşit ve adil bir biçimde dağıtılmasının da önemli olduğu vurgulanmaktadır. Özgürlük, birincil değerler arasında en önemli değer olarak görülmekte ve adaletin temel bir unsuru olarak kabul edilmektedir. Ancak, maddi varlık, refah, sosyal statü gibi birincil değerlerin yokluğunda da özgürlüklerin herkes için gerçekten adil bir şekilde erişilebilir olmayacağı belirtilmektedir. Bu nedenle, Rawls'un adalet teorisi, sosyo-ekonomik eşitliğin önemini vurgularken, özgürlük ile eşitlik arasında bir denge de kurmaktadır. Özgürlüğün sadece formal bir kavram olarak değil, gerçekten kullanılabilir ve etkili bir biçimde yaşanabilir olması gerektiğine vurgu yapılmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar teorisinde özgürlüğü önceliğine almışsa da özgürlük ve eşitlik onun adalet teorisinde birbirlerine karşıt olan durumlar değil, tam tersine birbirlerini tamamlayan iki durum olarak görülmektedir.

3.2.2 Adaletin İkinci İlkesi: Fark İlkesi ve Adil Fırsat Eşitliği

Bu ilke, Rawls'un özgürlük kavramının ekonomi alandaki yansımalarının bir sonucudur. Çünkü ona göre toplumun bireyleri ekonomik refahtan adil olarak pay almalıdır. Aksi takdirde toplumsal düzen bundan zarar görecektir ve haliyle eşitlik bozulacaktır. Bu durumda zamanla ekonomik gücü elinde bulunduranlar diğerlerinin özgürlüklerini kısıtlayabileceklerdir. Özellikle eşitlik ve özgürlük dengesine önem veren Rawls'a göre eşitlik anlamını yitirirse bu durumda özgürlük de ortadan kalkacaktır. Rawls bunu engelleme adına ikinci bir ilkeyi öne sürmüştür.

Rawls adaletin ikinci ilkesini özetle şu şekilde ifade etmektedir: "Toplumsal ve ekonomik eşitsizlikler iki şartı karşılamalıdır. Birinci olarak, adil fırsat eşitliği adı altında herkese açık olan konum ve makamlarla ilgili olmalıdır ve ikinci olarak, toplumun en az avantajlı üyelerinin en çok faydasına olmalıdır" (Rawls, 2007, s.320). Bu durumda ikinci ilke ilk ilkenin devamlılığını ve korunmasını sağlayan bir ilkedir. İkinci ilkeye göre ekonomik ve sosyal eşitsizlikler o toplumda bulunan en dezavantajlı kişilerin faydasına olacak şekilde düzenlenmeli ve toplumdaki her pozisyon herkese açık ve herkes için erişilebilir olmalıdır (Rawls, 2021, s.112). İkinci ilkesini bu anlayış üzerine inşa eden Rawls, teorisinde fark ilkesi ve adil fırsat eşitliğine oldukça önem vermektedir.

Rawls “fark ilkesi” ile ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin, dezavantajlı olanların faydasına olacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Burada ifade edilen şey mal ve gelirlerin eşit paylaşılması değil, dezavantajlı olanların avantajlı hale getirilerek diğerleriyle durumlarının eşitlenmesidir (Rawls, 2021, s.91). Bu durumu Yazıcı şu şekilde ifade etmektedir: “Rawls’un öngördüğü dağıtıcı adalet anlayışında bir devlet zekâ özürü bir öğrenciye ortalama bir öğrenciden, ortalama zekâyâ sahip birisine ise üstün zekâlı bir öğrenciden daha fazla masraf yapabilir” (Yazıcı, 2014, s.238). Rawls, fark ilkesi ile kişisel ve siyasal özgürlükleri koruma altına alırken piyasanın rekabetçi doğasına karşı en dezavantajlı bireyleri de fark ilkesi ile korumaya çalışmaktadır (Bayram, 2017, s.314). Böylece bu ilke ile en dezavantajlı olanın yararına bir düzenleme yapılmış olacaktır. Bu ilke ile adil bir toplumsal yapı için insanın içinde doğduğu koşulların, sosyal statüsünden kaynaklanan tüm farklılıklarının telafi edilmesi amaçlanmaktadır. Çünkü sosyal ve ekonomik eşitsizlikler bireylerin özgürlüklerini adilce kullanabilmelerini engeller. “Fark ilkesi” de bu engellerin ortadan kaldırılarak toplumun tüm bireylerinin her fırsata eşit erişimlerini sağlar.

Rawls’a göre insanlar başlangıç durumunda bilgisizlik peçesi altında adalet ilkelerini seçerler. Bu ilkeler kendisinin ve diğerlerinin sosyal statüleri, sınıfları ve kişisel tercihleri hakkında bilgi sahibi olmayan rasyonel akla ve adalet duygusuna sahip kişiler tarafından belirlenmektedir. Bu nedenle başlangıç durumunda bilgisizlik peçesi altında “Bütün sosyal değerlerin-özgürlük ve fırsat, gelir ve refah ve kendine saygı-sosyal temelleri, bu değerlerin herkesin lehine olmasına kadar herhangi bir eşitsizlik veya eşitsizliklerin tamamı eşit şekilde dağıtılmıştır” (Rawls, 2018, s.91). Zira başlangıç durumunda kimse daha az avantajlı veya daha çok avantajlı bir durumda olmak istemeyecek hem kendileri için hem de toplum için en iyi olan seçimleri yapacaklardır. Bu durumda sadece avantajlılar kazanıp dezavantajlılar kaybetmeyecek, eşitlik sağlandığından dolayı bilgisizlik peçesi kalktığında bir şekilde herkes kazanacaktır.

Rawls’a göre bir toplumda birileri veya bir grup avantajlı ise burada eşitlikten bahsedilemez. Çünkü eşitlik herkesin avantajına olmalıdır. Dolayısıyla doğal olarak avantajlı olanlar dezavantajlı olanların yararına kazanımlarını paylaşabilmelidir (Rawls, 2021, s.129). Ancak bu durumda eşitlikten söz edilebilmektedir. Rawls, bu duruma girişimci ve vasıfsız işgücü örneğinden hareket ederek açıklama

getirmektedir. Ona göre hâlihazırda var olan adaletsizlikleri ortadan kaldırsak bile girişimci bir birey, vasıfsız bir işçiye göre hayattan daha iyi beklentilere sahiptir. Bu nedenle Rawls'a göre buradaki eşitsizlik daha az avantajlı olan vasıfsız işçinin yararına olacak şekilde bir düzenleme ile giderilebilmektedir. Bu durumdan girişimcilerin beklentileri de olumlu yönde etkilenecektir. Ekonomi daha verimli işleyecek ve süreç herkesin faydasına olacaktır (Rawls, 2017, s.103-106).

Rawls, bireyler arasında ciddi eşitsizliklerin olmaması için fark ilkesine başvurmuştur. Bu ilkeyi özgürlük ve eşitliği uzlaştıracak ilke olarak görmektedir. Çünkü bu ilke ile toplumda en az avantajlı olanların durumlarının diğerleriyle eşitlenmesi sağlanacaktır. Avantajlı olanlar ise zaten fırsat eşitliğinden yararlanarak daha çok kazanacaklardır (Bayram, 2017, s.317). Burada fark ilkesinin mantığı aslında az avantajlı olanların durumunu diğerleriyle mutlak anlamda eşitlemek değil, durumları arasında yakın bir eşitlik sağlamaktır (Bayram, 2017, s.318). Burada amaçlanan gelirin yeniden dağılımı değil, daha az avantajlı olanın lehine yeniden düzenleme yaparak keyfi eşitsizlikleri ortadan kaldırmaktır. Çünkü burada amaç geliri eşit bir biçimde dağıtmak değil, gelir dağılımındaki eşitsizliği en dezavantajlıların lehine düzenlemektir. Buradan hareketle fark ilkesinin iki işlevinin olduğu görülmektedir: Toplumdaki en dezavantajlıların beklentilerinin maksimize edilmesi ve görece iyi durumda olanların beklentilerinin dezavantajlı olanların refahına katkıda bulunması.

Buradan şu anlaşılıyor ki Rawls, aslında kimi insanların doğuştan avantajlı kimilerinin de dezavantajlı olmaları durumunun farkındadır. Ancak teorisinde fark ilkesi ile bunu dengelemeye çalışmaktadır. Çünkü ona göre her bireyi diğerinden ayıran ve doğuştan getirdiği farklı yetenekleri vardır. Kimi daha zeki, kimi atletik olarak daha güçlü, kimi daha varlıklı ve kimi de daha sağlıklıdır. İçinde doğulan aile, yer; içinde bulunulan hayat koşulları, ekonomik koşullar, yaşanılan yer, içinde bulunulan düzen, sosyal sınıflar gibi unsurlar bile avantajlı veya dezavantajlı olunup olunmayacağını belirleyen birer değişkendir. Bu değişkenler, bireyi kimi zaman şanslı kimi zaman da şansız yapmaktadır. Rawls'un fark ilkesi ile asıl düzenlemeye çalıştığı şey, doğuştan gelen bu şans veya şanssızlıklardır. Fark ilkesi kişilerin doğuştan sahip olduğu doğal yeteneklerin ortaya çıkardığı durumun eşitsiz sonuçlarını mümkün olduğunca en aza indirmeyi amaçlamaktadır.

Rawls'a göre adil fırsat eşitliği ilkesi ise toplumdaki bütün makam ve pozisyonların herkese açık olması, haklı bir gerekçe olmadığı sürece yasaların herkese eşit bir şekilde uygulanması durumunu ifade etmektedir. Rawls, adil fırsat eşitliği ilkesinin toplumsal ve ekonomik fayda bölüşümünü düzenleyen doğal özgürlük, liberal eşitlik, doğal aristokrasi ve demokratik eşitlik ilkelerinden daha iyi bir seçenek olduğuna vurgu yaparak bu ilkeleri eleştirmektedir. Ona göre adil fırsat eşitliği ilkesi aslında doğal özgürlük sistemindeki herkesin bütün sosyal mevkilere gelmede diğerleriyle aynı eşit haklara sahip olduğu şeklindeki biçimsel fırsat eşitliğinin kusurlarını gidermek için vardır. Çünkü Rawls, sadece konum ve pozisyonların herkese açık olmasının yeterli olmadığını aynı zamanda bunlara sahip olmada herkesin adil bir şansa da sahip olması gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle doğal özgürlük sisteminin biçimsel fırsat eşitliğini eleştirmektedir. Çünkü bu sistemde iyi bir gelire, aile desteğine ve iyi bir eğitime sahip olmayanlar bu özelliklere sahip olanlara göre daha az avantajlıdır. Bunların yarıştırılması eşitlik ilkesi gereği iyi bir şeyse de yarışmacıların başlangıcı aynı noktadan yapamamaları adil değildir. Gelir hususunda da durum aynıdır. Yetenekli olanlar gelirden daha büyük pay alırken daha az avantajlı olanlar ise gelirden daha az pay alacaklardır. Başlangıçtaki yetenekler adil dağıtılmadığından bunları aynı kefeye koyarak tartmak da adil olmayacaktır (Rawls, 2021, s.100-101).

Liberal eşitlik ilkesinde ise toplumsal ve sosyal dezavantajlar mümkün olduğunca ıslah edilmekte ve böylece doğal özgürlüğün adaletsizliği giderilmeye çalışılmaktadır. Amaç sosyal ve kültürel eşitsizliklerin eğitim fırsatları, bölüşüm politikaları ve benzeri reformlar yoluyla en aza indirilmesidir. Liberal eşitlikçi ilke eşitsizlikteki sosyal ve toplumsal şartların etkilerini en aza indirmeye çalışmışsa da Rawls'a göre bu ilke gelir ve refah bölüşümünde doğal yetenek ve becerileri dikkatte aldığından kusurludur. Çünkü ona göre doğal yetenek ve beceriler doğal piyangodur ve bu doğal piyangoya göre belirlenen refah ve gelir bölüşümü de ahlaki açıdan keyfidir (Rawls, 2017, s.102). Rawls, liberal eşitlik anlayışını doğal özgürlük anlayışına tercih etse de bu ilkenin eşitlik anlayışını kusurlu bulmuştur.

Rawls'a göre, doğal yeteneklerinin kendilerini başarılı kıldığı kişilerin, başarılılarının tüm ödülleri kullanma konusunda tamamen özgür olmamaları gerekmektedir. Bunların başarılarının nimetlerini, daha az talihli olanlarla

paylaşmaları gerekmektedir. Bu nedenle hükümetlerin vergi yoluyla ya da başkaca yollarla zenginlerin servetlerinden bir kısmını alıp bunu durumu kötü olanlara dağıtması gerektiğini savunmaktadır (Bayram, 2017, s.317). “Doğal aristokrasi” terimi genellikle elit bir sınıfı veya öncülerini ifade etmek için kullanılmaktadır. Bu ilke toplumun belirli bir kesiminin, nitelikleri, yetenekleri veya başarıları nedeniyle diğerlerinden üstün olduğu anlayışına dayanmaktadır (Rawls, 2021, s.102). Rawls, doğal aristokrasi sistemini de liberal düşünce gibi kusurlu olarak görmektedir. Demokratik eşitlik ise adil fırsat eşitliği ile fark ilkesinin birleşimi biçiminde kendini gösterir. Rawls'a göre, adil bir toplumda, bireylerin maddi avantajlarından kaynaklanan beklentiler sadece toplumun en dezavantajlı üyelerinin durumunu iyileştirmek için hizmet ettiğinde haklı ve adil olabilir. Çünkü Rawls'a göre daha az avantajlıların lehine bir şey yapılmadıkça, daha iyi durumda olanların makul beklentileri de korunamayacaktır (Rawls, 2021, s.103). Görüldüğü üzere Rawls doğuştan yetenekleri, doğal piyanonun bir sonucu ve rastlantısal olarak görmektedir. Yetenekleri eşitleme düşüncesinde değildir, ancak ortaya çıkacak eşitsiz durumu dezavantajlı olanların lehine olacak şekilde bir düzenleme ile adaleti tesis etmeye çalışmaktadır.

Rawls “adil fırsat eşitliği, aynı eğitim şansını, benzer şekilde motive olmuş insanlar için kültürü, pozisyonları ve görevleri tamamen kalite esasına açık kılan, görev ve yükümlülüklerle ilgili çabaları güvence altına alan belirli kurumlar bütünüdür” (Rawls, 2021, s.309) diyerek sadece biçimsel eşitlikçi bir anlayışı yeterli görmemektedir. Çünkü ilk ilke gereği bireyin her ne kadar özgür olduğu varsayılsa bile her birey benzer imkânlara sahip değildir. Bu durum toplumdaki en dezavantajlı bireylerin kendi amaçlarını gerçekleştirmelerini güçleştirirken sosyo-ekonomik güce sahip olanların ise kendi amaçlarına ulaşma potansiyellerini artırmaktadır. Bu da adaletsizliğe yol açmaktadır. İşte Rawls “fırsat eşitliği” ilkesi ile benzer imkânlara sahip olmayanlar arasındaki dengenin sağlanmasını ve eşitsizliğin giderilmesini hedeflemektedir.

Rawls fark ilkesi ile adil fırsat eşitliği ilkesi arasında öncelik sonralık sırası olduğuna vurgu yapmaktadır. Adil fırsat eşitliği ilkesi (b), fark ilkesine (a) göre önceliklidir (Rawls, 2021, s.332). Rawls'a göre fırsat eşitliği, ne zaman ki keyfi ve rastlantısal olan doğal eşitsizlikleri gidermek ve özgürlüklerin değerini korumada

yetersiz kalırsa o zaman bireylerin amaçlarına yönelmesi ve önlerindeki engellerinin kaldırılmasında fark ilkesi devreye girmektedir. Dolayısıyla bu iki ilke birbirlerini tamamlamaktadır.

Rawls'ın "adalet teorisi" "başlangıç durumu"nda ve "bilgisizlik peçesi" ardında tarafların rasyonel tercihleri ile belirleyecekleri adalet ilkelerinin bir eseridir. Bu ilkelerden ilki ile temel hak ve özgürlükleri güvence altına alırken, ikincisi ile de toplumun dezavantajlı grupların durumlarının iyileştirilmesini hedeflemektedir (Rawls, 2018, s.35-36). Adaletin ikinci ilkesini de "fark ilkesi" ile "adil fırsat eşitliği" üzerine kuran Rawls, fark ilkesi ile toplumdaki ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri, dezavantajlı olanların faydasına olacak şekilde düzenlenmeye çalışırken, adil fırsat eşitliğiyle de toplumdaki bütün makam ve pozisyonların herkese açık olması ve herkesin bunlardan eşit şekilde yararlanmasını hedeflemektedir. Bu şekilde adaleti toplumun temeline yaymak istemektedir

Her iki adalet ilkesi beraber dikkate alındığında Rawls'un amacının her bireyin eşit hak ve özgürlüklere sahip olması ve avantajların da her bireye eşit bir şekilde sunulması olduğu görülmektedir. Dezavantajlılar lehine düzenlemelerin yapılması Rawls'un teorisinin önemli meselelerinden biridir. Çünkü Rawls'a göre "adaletin birincil konusu toplumun temel yapısıdır" ve Rawls'un kendi ifadesi ile tezi bir "sosyal adalet teorisi"dir (Rawls, 2021, s.35-36). Teorisinin sosyal adalet olarak isimlendirilmesinin sebebi de gerek kurumların temel hak ve ödevleri dağıtmada ve gerekse de toplumsal iş birliğinden doğan avantajların vatandaşlar arasında bölüşümünün belirlenmesinde izlenen yolun adalet üzerine olmasıdır.

3.3. Adalet İlkelerinin Uygulanması

Rawls'a göre başlangıç durumunda adil şartlar altında belirlenmiş olan ilkeler adaleti en iyi şekilde sağlamaya yönelik ilkelerdir. Bu şekilde seçilen adalet ilkelerine uygun olarak işleyecek kurumlar da adil kurumlardır. Dört aşamalı süreç, adalet ilkelerinin belirlenmesinden gerçek hayatta uygulanmasına kadarki süreci ortaya koymaktadır (Rawls, 2021, s.224). Rawls, dört aşama sürecini adalet ilkelerinin uygulanması için bir araç olarak görmektedir (Rawls, 2021, s.228). Bu sürecin birinci aşaması adalet ilkelerinin belirlendiği, bilgisizlik peçesinin henüz açılmadığı, eşitlik ve özgürlük koşullarının sağlandığı başlangıç durumudur. Bu aşamadaki seçilen ilkeler henüz uygulanmamıştır (Rawls, 2021, s.224-225). Bu durumda hangi

kurumların ve siyasi tercihlerin adalete en iyi hizmet edeceği üzerinde durulmaktadır. Birinci aşamadan dördüncü aşamaya doğru bilgisizlik peçesi yavaş yavaş kalkmaktadır.

Sürecin ikinci aşaması bilgisizlik peçesinin kısmen aralandığı, tarafların ülkelerinin politik, sosyal ve ekonomik durumları ile ilgili olarak bilgi sahibi oldukları anayasal anlaşmaya karşılık gelen aşamadır. Bu aşamada bireyler ülkelerinin siyasal, sosyal ve ekonomik durumuyla uyumlu anayasa tasarlayacaklardır. Bu nedenle bu aşama devletin anayasasının belirlendiği aşamadır. Bu aşamada bireylerin temel hakları bu anayasal düzlemde değerlendirilmektedir (Rawls, 2021, s.226). Bu aşamada adaletin birinci ilkesi olan eşit vatandaşlık hakları korunmaya alınmıştır.

Üçüncü aşama tarafların halen kendi pozisyonları ve çıkarları hakkında bilgi sahibi olmadıkları ancak ekonomik ve sosyal konularla ilgili olarak tam bilgi sahibi oldukları yasama aşamasıdır. Bu aşama sosyal ve ekonomik hayatla ilgili düzenlemeleri içermektedir. Rawls'a göre "Bu ilke, sosyal ve ekonomik siyasaların amaçladığı en adil fırsat eşitliği şartları altındaki, en az avantajlı olanların uzun vadeli beklentilerini azamileştirmeyi emreder ve eşit özgürlüklerin korunmasını konu alır" (Rawls, 2021, s.227). Bu aşama adaletin ikinci ilkesinin uygulanmasını içermektedir.

Dördüncü ve son aşama ise bilgisizlik peçesinin tamamen kaldırıldığı, tarafların kendi pozisyonları dâhil kendileriyle ilgili olarak her konuda bilgi sahibi oldukları aşamadır. Bu aşamada kuralların yargıç ve yöneticiler tarafından özel olaylara uygulandığı ve yine kuralların genel olarak yurttaşlar tarafından izlendiği aşamadır (Rawls, 2021, s.227).

Görüldüğü üzere Rawls'un adalet ilkelerinin uygulanması aşamaları da başlangıç durumu düşüncesine dayanmaktadır. Bunun temel nedeni Rawls'un adil koşullar altında seçilen adalet ilkeleri ile toplumsal kurumların düzenlenmesi durumunda bu kurumların daha adil olacağı düşüncesidir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

FAYDACI BAKIŞ KARŞISINDA JOHN RAWLS

4.1. John Rawls'un Faydacılığa Getirdiği Eleştiriler

Faydacılığın insanın asıl amacının acıdan kaçıp hazzıya yönelen ve başkaca bir duyguya sahip olmadığı bir varlık olduğu iddiasına karşılık Rawls, insanın adalet duygusuna ve rasyonel akla sahip olduğu düşüncesini savunmaktadır. Görüldüğü gibi her iki teori de adalet kuramlarını farklı yaklaşım temelleri üzerine kurmuşlardır. Dolayısıyla adalet anlayışlarında da önemli farklılıklar bulunmaktadır. Faydacılığın nesiller arası adalet sorununa bakış açısı, iyiyi doğruya öncel kılması, bireysel hakları dikkate almaması, sadece sonuca odaklanan bir yaklaşım olması, doğal hakları kabul etmemesi bu görüş farklılıklarından bazılarıdır. Rawls'un adalet anlayışı da zaten faydacılığa karşı geliştirilmiş bir kuramdır. Dolayısıyla amacımız burada belirlenmiş başlıklar altında Rawls'un faydacılığa getirdiği eleştirileri ana hatlarıyla ele almaktır.

4.1.1 Toplumun Bireye Önceliği Yaklaşımına Eleştirisi

Rawls'un faydacı teoriye karşı alternatif bir teori ortaya koymak istemesinin temelde haklı nedenleri bulunmaktadır. Çünkü Rawls'un topluma ve bireye bakış açısı ile faydacılığın toplum ve bireye bakış açıları birbirlerinden oldukça farklıdır. Rawls'un teorisi belirli bir toplum anlayışına dayanmaktadır. Ancak bu toplum anlayışı faydacılıkta olduğu gibi kişiyi dikkate almayan bir toplum anlayışı değildir. Onun kişi anlayışı toplum anlayışından bağımsız değildir (Rawls, 2007, s.78). Toplumunu, kişilerin içerisine doğumla girdiği ve ölümle çıktığı, temel ihtiyaçlarının giderildiği ve nesilden nesile devam eden hakkaniyet temelli bir iş birliği sistemi olarak düşünmektedir. Bu toplum içindeki kişiyi de yaşamının sonuna kadar bu toplumsal iş birliğini yapan birey olarak görmektedir. Dolayısıyla kişinin toplumsal iş birliği kurmada her türlü donanımına sahip olduğunu belirtmektedir (Rawls, 2007, s.63-64). Böylece toplumun genel faydası ve huzuru için bireyin hak ve özgürlüklerini görmezden gelen faydacılığın aksine Rawls, bireysel hakları ve özgürlükleri önemseyen ve bunun yanında adaletin adil dağıtılmasını sağlayan sözleşmeye dayalı hakkaniyet temelli bir adalet teorisi geliştirmiştir (Demir, 2018, s.59).

Faydacılık, ahlakın temeli ve “acıdan azade olan haz durumu” dur (Mill, 2017, s.60). “Ahlak bakımından doğru eylem ya da politikanın toplumun üyelerine en büyük

mutluluğu getiren eylem ya da politikadır.” (Kymlicka, 2016, s.13). Faydacı teori, bütün eylemlerin temeline faydayı koymakta ve en fazla sayıdaki insana en yüksek miktarda mutluluğu sağlamayı amaçlamaktadır (Bentham, 2017, s.2). Bu yüzden bütün insanları eşit gören bir kuramdır. Çünkü en fazla sayıda insanın mutluluğu ile bu insanlar arasında bir fark görmemektedir. Faydacılardan Bentham’a göre her bireyin mutluluğu, toplam mutluluğun bir parçasıdır ve herkesin çıkarları eşit derecede dikkate alınmalıdır (Bentham, 2017, s.18).

Faydacılık en fazla sayıda insanın en yüksek mutluluğunu ifade eden “fayda ilkesi” ya da “en büyük mutluluk ilkesi” anlayışı üzerine kurulmuştur. Bu nedenle Bentham, fayda prensibini tüm eylemlerin temeline yerleştirmiştir. “Nefes alan hiç kimse yoktur ki hemen hemen bütün ömrü boyunca bu ilkeye boyun eğmemiş olsun” (Bentham, 2017, s.19). Fayda ilkesinin en temel amacı en fazla sayıdaki insana en yüksek miktarda mutluluğu sağlamaktır. Mutluluk ise insanın doğasına hâkim olan haz ve acı ile ilgilidir (Bentham, 2017, s.2). İnsan hazzıya yönelir ve acıdan kaçır. Böylece acı ve haz insan eylemlerinin ölçüsü olmaktadır (Gökberk, 2017, s.422). Bireyin veya eylemin doğru veya yanlış ya da haklı veya haksız oluşu acı veya haz vermesine göre belirlenmiştir (Yücel, 2005, s.181). Mill ise fayda ilkesini ya da en yüksek mutluluk ilkesini “bir eylemi haz sağladığı ölçüde doğru ve iyi, acıya neden olduğu ölçüde de yanlış ve kötü olarak kabul eden ilke” olarak tanımlamıştır. Bu ilkeye göre mutluluk denilen şey acının yokluğu ve haz, mutsuzluk denilen şey ise acı ve hazzın yokluğudur (Mill, 2017, s.61). Görüldüğü üzere Mill, ahlaki eylemin amacını insanın hem kendisi için hem de diğerleri için mümkün olduğunca acıdan uzak haz dolu bir yaşam sürmesine dayandırmaktadır.

Rawls’a göre faydacılık, bireyin mutlak haklara sahip olduğu anlayışına uzaktır. Çünkü onlar için adalet, mümkün olan en çok sayıdaki insanın mutluluğunu sağlamaya çalışmaktır. Faydacılık bireysel olarak insanların mutluluğunun ne olduğu üzerinde durmamaktadır (Rawls, 2021, s.58). Bu nedenle Bentham’da bir bireyin iyiliği diğer bireylerin iyiliğine üstünlük sağlamaz çünkü faydacılıkta herkesin mutluluğu eşit derecede önemlidir. Bir eylemin doğruluğu veya yanlışlığı, o eylemin sonucunda toplam mutluluğun artmasına veya azalmasına göre belirlenir (Bentham, 2000, s.14-15). Bentham eylemlerin sonuçlarına dayanarak toplumun genel mutluluğunu artırmayı amaçlamaktadır. Bu bağlamda, bireyin mutluluğunu önemser, ancak

toplumun genel mutluluğunun daha büyük bir öneme sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu da onun bireyi ve bireyin önceliğini dikkate almadığını göstermektedir.

Rawls ise “Adil hareket etmek, serbest ve eşit rasyonel varlıklar olarak istediğimizi yapabilmektir” diyerek Kant’çı geleneği devam ettirmiştir (Rawls, 2021, s.285). Çünkü ona göre bireyler kendi doğasını serbest ve ahlaklı kişiler olarak belirleme arzusu taşımaktadırlar (Rawls, 2021, s.602). Bu da bireylerin her türlü dini ve ahlaki otoriteden bağımsız olarak başlangıç durumunda adalet ilkelerini belirleme potansiyeline sahip olduklarını göstermektedir (Rawls, 2021, s.593)

Faydacılığa göre bireyin bir eylemi sonuç itibarıyla topluma fayda sağlıyorsa o eylem doğru bir eylemdir. Dolayısıyla toplumun ideal anlamda iyi durumda olması bireyin toplum yararına faydalı eylemlerde bulunmasına bağlıdır. Ancak günlük yaşantıda her bireyin seçimlerinin farklı olduğu da bilinmektedir. Bu nedenle tüm bireylerin toplumun yararına olacak bir şekilde eylemde bulunmalarını beklemek de çok doğru değildir. Hele bir de bu eylemlerinin sonucunun toplumun çoğunluğunun faydasına olması gerektiğinden hareketle eylemleri doğru/yanlış veya iyi/kötü şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutmak hiç doğru değildir. Bu durumda en yüksek sayıdaki insanın en yüksek sağlamayı amaç edinen faydacılık, Kymlicka’ya göre bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Çünkü çoğunluğun mutluluğunu sağlamak demek geriye kalan azınlığın haklarını görmezden gelmek demektir (Kymlicka, 2016, s.29). Bu da azınlığın dolayısıyla bireysel hakların ve özgürlüklerin dikkate alınmadığının bir göstergesidir.

Faydacılık bütün eylemlerimizin temeline faydayı koyup en fazla sayıdaki insanın en yüksek miktarda mutluluğunu dikkate aldığından bireysel olarak insanların mutluluğunu dikkate almamaktadır (Rawls, 2021, s.58). Bu anlamda faydacılığa getirilen en önemli eleştiri de faydacılığın bireysel hakları görmezden gelerek bireysel hakları çoğunluğun mutluluğuna feda ettiği eleştirisidir. Sandel, buna Romalıların Kolezyumlarda insanların eğlenmeleri için kölelerin aslanlara yem edilmek suretiyle kalabalıkların bu vahşet durumunu büyük bir coşku ile izlemeleri durumunu örnek göstermiştir. Şu sorularla da faydacılığı eleştirmiştir: Faydacılığın fayda hesabına göre bu durumda binlerce insan eğleniyor ve bundan mutluluk diye bu durum doğru olarak görülebilir mi? Yine aynı örnekte bazı insanların böyle bir vahşete maruz kalmalarının ahlaki olarak onaylanması mümkün mü? (Sandel, 2018, s.63). Kymlicka’ya göre ise

faydacılığın bireyi dikkate almamasının sebebi faydacılık anlayışında her bireyin eşit birey olarak görülmesidir. Ancak buradaki eşitlik “Faydayı en üst düzeye çıkarma gerekliliği, tümüyle insan tercihlerine eşit ağırlık verme gereğinden kaynaklanmıştır.” şeklindeki toplam mutluluğun artırılması için bireylerin taleplerinin de aynı yönde olması gerektiği anlayışına dayayan bir eşitliktir (Kymlicka, 2016, s.48). Rawls, faydacılığın bu anlamdaki eşitlik anlayışını eleştirir ve faydacılığın asıl gayesinin sadece faydayı en üst düzeye çıkarmak olduğunu söylemektedir. Bu nedenle Rawls’a göre göre faydacılık toplumun huzurunu gözeterek en çok sayıdaki insanın mutluluğunu dikkate aldığından birey haklarını önemsememektedir. Bu da bireysel hak ve özgürlüklerin görmezden gelinmesine sebep olmuştur. Oysa Rawls’a göre bireysel hak ve özgürlüklerin korunması ve diğerlerinin iyiliği için dahi olsa bu hak ve özgürlüklerin ihlal edilmemesi gerekmektedir. Rawls, bireysel hakların korunmasının önemini vurguladığı için daha çok sayıdaki insanın lehine olan bir özverinin dayatılmasını da şu ifade ile eleştirmektedir: “Adalet tarafından korunan haklar, sosyal menfaatlerin hesaplanmasına veya siyasal pazarlıklara konu olmamalıdır.” (Rawls, 2021, s.32). Adaleti bütün eylemlerimizin amacı olarak görürken adaletsizliği sadece daha büyük bir adaletsizlikten kaçınmak için hoş görmüştür.

Rawls’a göre faydacılık, toplumsal refaha yöneldiği için bireyin refah ve mutluluğunu da görmezden gelmektedir. Dolayısıyla toplumsal refahın bireyler arasında ne şekilde bölüşüleceği ve bunun bireyleri ne şekilde etkileyeceği faydacılık açısından dikkate alınmamıştır. Faydacılık toplumun genel faydası ve huzuru için bireyin hak ve özgürlüklerini de görmezden gelebilmektedir (Rawls, 2021, s.55-56). Rawls’a göre birey, toplumun genel refahına feda edilmemelidir. Oysa faydacılık toplumun genel refahı ve mutluluğu için bireysel hak ve özgürlükleri göz ardı etmiştir (Bayram, 2017, s.315). Çünkü faydacılığa göre toplum yararının birey yararından büyük olduğu bir durumda, bireyin yararının toplumun çoğunluğunun en yüksek yararına feda edilmesi de doğru bir eylemdir. Ancak bu durum Rawls için kabul edilir bir durum değildir. Rawls, faydacılığın kişiler arası bireysel farkları önemsememesini bu nedenle eleştirmiştir. Toplumun yararına bile olsa bireylerin hak ve özgürlüklerinden ödün verilemeyeceğini savunmuştur.

Rawls’a göre faydacılık adil olmayan bir şekilde bazılarının daha fazla mutluluğu için diğer bazılarının daha fazla fedakârlık yapmalarını istemektedir. Oysa

her türlü ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin, dezavantajlı olanların faydasına olacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunan Rawls için faydacılık bireylere adil bir anlaşma sunmamaktadır (Rawls, 2021, s.45). Çünkü ona göre faydacılığın bireyler arası farklılıkları önemsememesi dezavantajlıların aleyhine bir durumdur. Rawls ise bunu adalet teorisinde “fark ilkesi” ile düzenlemeye çalışmıştır. En az avantajlı olanın yararının gözetilmesi olan “fark ilkesi” Rawls’un adalet teorisini faydacılık teorisinden farklı kılan en önemli ilkedir. Rawls, bu ilke ile adil bir toplumsal yapı için insanın içinde doğduğu koşullardan ve sosyal statüsünden kaynaklanan tüm farklılıkları telafi etmeyi amaçlamaktadır.

Rawls’a göre faydacılık için önemli olan en çok sayıdaki insanın huzuru ve toplumun refahı olduğundan insanlar adalet ilkesi olarak faydacılık kuramını da seçmeyeceklerdir (Rawls, 2021, s.58). İnsanlar başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi altında kendileri veya başkaları hakkında bilgi sahibi olmadıklarından kendi çıkarlarına göre değil, herkesin temel özgürlüklerin en geniş şekilde sağlanması ile toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin en dezavantajlı bireylerin en büyük faydasına olacak şekilde düzenlenmesini dikkate alarak hakkaniyet olarak adaletin ilkelerini seçeceklerdir. Çünkü ona göre ancak bilgisizlik peçesi sayesinde başlangıç durumunda çoğunluğun yararı gözetilebilmektedir. Aksi takdirde toplumdaki yerinin, statüsünün, zekâsının, yeteneklerinin, eğilimlerinin, ırkının, cinsiyetinin farkında olan tarafların adil seçim yapamayacaklarını savunur. Oysa başlangıç durumunda bilgisizlik peçesi altında kendileri veya başkaları hakkında bilgi sahibi olmayan taraflar seçimlerinde daha adil olacaklardır. Böylece bu şekilde taraflar kendi çıkarları için seçimlerde bulunmayacak ve seçimlerindeki özel koşulların etkisi de azaltılmış olacaklardır (Rawls, 2021, s.163). Bu durumda faydacılarda olduğu gibi birileri bu durumdan kazançlı çıkarken, diğerleri zararlı çıkmayacak herkes bu durumdan kazançlı çıkacaktır.

Rawls’a bireysel hakların korunmasının önemini vurguladığı için daha çok sayıdaki insanın lehine olan bir özverinin dayatılmasını da kabul etmez. Bu nedenle toplumun daha büyük kazançları için bireylerin küçük kayıpları görmezlikten gelinemez. Fayda ilkesi, pratikte “bazı faydalar sağlar, fakat felsefi bir doktrin olarak irrasyoneldir.” çünkü “fayda ilkesi” her ne kadar ilkin işe yarar bir anlayış gibi görünse

de toplumun genel faydasına karşı bireyin haklarını görmezlikten gelmekte ve toplumun kurumlarının temeli olan adaleti de zayıflatmaktadır (Rawls, 2021, s.20).

Faydacılık kuramında bireylerin mutluluğu veya faydası, genel olarak toplumun genel mutluluğu veya faydasıyla ilişkilendirilmektedir. Bentham ve Mill gibi faydacılığın önde gelen savunucuları da eylemlerin doğruluğunu veya yanlışlığını, bunların toplam mutluluğa olan katkısına göre belirlemekteler. Bu açıdan bakıldığında onlar açısından bireylerin mutluluğu önemlidir, ancak toplumun genel mutluluğu daha büyük bir öncelik taşımaktadır. Böylece faydacılık kuramı toplumun genel mutluluğunu temel alıp bireylerin mutluluğunu bu genel mutluluk içinde değerlendirirken Rawls ise adalet teorisinde bireylerin haklarını ve pozisyonlarını adalet teorisinin merkezine almıştır. Böylece Rawls'un bireyi faydacılıkta olduğu gibi devamlı olarak iyinin arkasında koşan değil, adalet duygusu ile hareket eden, eylemde bulunan bilinçli ve rasyonel bir varlıktır.

4.1.2. İyinin Doğruya Önceliği Yaklaşımına Eleştirisi

Rawls, *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde gerçek yaşamda iyi düzenlenmiş bir toplumun nasıl mümkün olabileceği üzerinde durmaktadır. Bu amaçla da toplumun bireyleri tarafından ahlaki olarak benimsenen ve toplumsal yapıyı da düzenleyecek bir adalet anlayışı ortaya koymaya çalışmaktadır.

Rawls'a göre rasyonel insanlar bilgisizlik peçesi ardından kendisi için faydalı ve avantajlı olanın bilgisine sahip olmadan birincil değerlere ulaşmak için en adil biçimde adalet ilkelerini belirlemeye çalışmaktadırlar. Bunu da kendisini toplumdaki diğerlerinin yerine koyarak neyin herkes için iyi ve doğru olacağına karar vererek yapmaktadırlar. Bu nedenle herkes için iyi olanın ve adalet ilkelerinin belirlenmesinde rol oynayan temel etken birincil değerlerdir.

Rawls'a göre başlangıç durumundaki taraflar makul ve rasyonel olduklarından ilkeler arası farklılıkları görececek ve doğrunun iyiye önceliğini anlayabileceklerdir (Rawls, 2018, s.60). Bu durumda taraflar faydacılığın ilkelerini benimseyemeyeceklerdir. Çünkü faydacılık için "iyi" değişkendir ve toplumdaki bireylerin sayısı ile doğru orantılıdır. Bu değişkenlik "genel iyinin" de değişmesine sebep olabilmektedir. Bu durum kimileri için avantaj sağlarken kimileri için de dezavantaja dönüşebilmektedir. Oysa taraflar Rawls'a göre değişkenlik gösteren bir "iyi" yerine başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi ardından herkes tarafından

kabul edilen, tarafsız, evrensel, yasal, temel hak ve özgürlükleri koruyan, bireyi esas alan, dezavantajlı olanın da faydasına olan adalet ilkelerini yani “hakkaniyet olarak adalet” ilkelerini seçeceklerdir.

Rawls'un adil bir toplum için tasarladığı ve başlangıç durumunda seçilecek adalet ilkeleri faydacılarda olduğu gibi ahlaki bir değerler sistemine veya yüce bir gücün iradesine bağlı değildir. Çünkü ona göre farklı iyi anlayışlarına sahip insanlar için belli değer yargılarını veya dini kabulleri dayanak noktası yaparak adalet ilkelerini belirlemek doğru değildir. Aksine bu ilkeler toplumsal iş birliğine dâhil olacak eşit ve özgür bireylerin karşılıklı anlaşmalarıyla belirlenmelidir (Rawls, 2007, s.14-15).

Rawls'un adalet teorisi, farklı bireylerin ve grupların iyiliğinin farklı olabileceğini ve iyilik kavramının çeşitlilik gösterebileceğini dikkate almaktadır. Bu nedenle, herkesin iyisinin farklı olduğu ve iyilerin çeşitlilik gösterebildiği gerçeğini temel alarak, belli bir iyiyi maksimize etmeye odaklanan faydacılığı ahlaki bakımından geçersiz olarak görmektedir (Rawls, 2017, s.53). Çünkü Rawls'a göre insanların iyi anlayışları birbirinden farklılıklar göstermektedir ve bu nedenle “iyi” temelli bir ahlak teorisi geliştirmek mümkün değildir. Geçerli bir ahlaki teori geliştirmek, bu tür düşünce deneyleri ve tartışmalar yoluyla doğruya dair ilkeleri belirlemek ve bu ilkeleri bir ahlaki çerçevede uygulanabilir ve tutarlı bir şekilde formüle etmekle mümkündür. Doğruya dair ilkeleri belirlemek farklı iyi anlayışlarının belirleyiciliğini de ortadan kaldıracaktır. Çünkü Rawls'un adalet teorisi, "Adil İlke" adını verdiği prensipler üzerine kuruludur ve bu ilkelere göre toplumun adaletini değerlendirir. Rawls'un bu yaklaşımı, adaletin belirlenmesinde farklı iyi anlayışlarının etkisini azaltmayı amaçlar. Bu nedenle Rawls'un adalet teorisi, toplum içindeki bireylerin hayat planlarına tarafsız bir şekilde yaklaşmaktadır. Orijinal pozisyon kavramı, insanların kendi çıkarlarını bilmeden adil ilkeleri belirlemelerine olanak tanımaktadır. Bu, herkesin kendi hayat planlarına öncelik verme fırsatının olmadığı bir varsayımsal durumu simgelemektedir. Bu bağlamda Rawls'un teorisi, toplumdaki tüm bireylerin kabul edeceği adalet ilkelerini belirlediği için tarafsız ve evrenseldir. Bu ilkeler, herkesin eşit özgürlükleri ve fırsatlarına saygı göstermekte ve ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin adil bir şekilde düzenlenmesine olanak sağlamaktadır. Bu, herkesin adalet ilkelerine aynı şekilde katılacağı ve uygulanacak ilkelerin evrenselliğini sağlamaktadır. Rawls'un teorisinin tarafsızlığı ve evrenselliği de

doğrunun iyi karşısında öncelikli olduğu kabulüne dayanmaktadır. Onun teorisindeki doğrunun iyiye önceliği, herkesin kabul edeceği birincil değerlerin tarafsızlığını garanti altına alırken, birincil değerlerin tercihinde de hiçbir iyi anlayışının seçici olmamasını sağlamaktadır (Kocaoğlu, 2014, s.31-32).

Rawls, adalet teorisini “doğrunun iyiye öncel” kılınması varsayımı üzerine kurmuştur. Rawls’a göre faydacılık teleolojik temelli bir teoridir. Bu teori “iyi” kavramını “doğru” kavramından bağımsız olarak ele almakta ve iyi”yi mükemmeliyetçi bir maksimizasyon ve arzunun doyumu olarak görmektedir. Oysa Rawls, bu anlayışın aksine farklı yaşam biçimlerine sahip bireylere karşı tarafsız bir tutumu garanti etmek için “doğrunun iyiye önceliği”ni savunmuştur (Rawls, 2021, s.454). Rawls’a göre bireysel haklar o kadar önemlidir ki toplumun genel refahı dahi bu hakların önüne geçmemelidir ve haklarımızı belirleyen adalet ilkeleri hiçbir şekilde herhangi felsefi, ahlaki ve dini bir temele dayandırılmamalıdır (Rawls, 2007, s.286). Böylece Rawls,, son dönemlerde bireysel haklara dair yeni söylemler geliştiremeyen faydacılığın çoğunluğun iyiliğini maksimize eden düşüncesine karşı bireylerin haklarının esas alınması gerektiğini belirten deontolojik temelli bir adalet teorisi geliştirmiştir.

Rawls, *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde sözüne ettiği gibi Kant, Locke ve Rousseau gibi sosyal sözleşme teorisyenlerinin yolundan gitmiş ve bir adalet teorisi geliştirmek istemiştir. Ancak onu sözleşmecilerden ayıran temel özellik teorisinde toplumdaki değerlerin bölüşümünü yalnızca gelir ve refahla kısıtlı tutmaması, teorisinde özgürlük, eşitlik gibi kavramlara da yer vermiş olmasıdır. Eserinde önemle üzerinde durduğu gibi amacı da faydacı adalet anlayışına alternatif ve ondan daha üstün bir adalet kavramı ortaya koymaktır. Bunu yaparken teorisinin tamamıyla Kantçı bir niteliğe sahip olduğunu belirtir (Rawls, 2021, s.5-22). Bu yüzden Rawls’un felsefesi kimi yönleriyle farklılık içerse de pek çok bakımdan Kant felsefe anlayışına bağlıdır. Çünkü toplum sözleşmesi anlayışını benimsemesi, Kant’ın pratik akıl ilkelerini kullanması, insanların rasyonel aklı kullanarak adalet ilkelerini belirleyebileceklerini ve adil bir toplumun temel ilkelerini formüle edebileceklerini ifade etmesi onun Kant’tan etkilendiğini göstermektedir.

Faydacı yaklaşım bireyi önceleyen bir yaklaşım değildir. Bu nedenle bireyin mutlak bazı haklara sahip olması gerektiği fikrine de uzaktır. Çünkü faydacılar için

iyi, hazzın varlığı ve acının yokluğudur (Bentham, 2017, s.17). Bu bağlamda Bentham, mutluluk, haz, fayda ve iyiyi eş anlamı olarak görür. Mill ise *Faydacılık* adlı eserinde “en yüksek iyi” kavramını “fayda” ile aynı anlamda ele almaktadır. Faydacılıkta adalet, mümkün olan en fazla sayıda insanın mutluluğunu sağlamaya çalışmakla gerçekleşmektedir. Bentham’ın adaletle ilgili düşünceleri de onun en yüksek mutluluk görüşüne dayanır. Ona göre bir eylemin değeri o eylemin toplumun çoğunluğunun en fazla mutluluğunu sağlayıp sağlamadığı ile ölçülmektedir (Doğan, 2017, s.329). Buradan hareketle Bentham'a göre, bir eylemin doğruluğu veya yanlışlığı, o eylemin sonucunda ortaya çıkan toplam faydanın veya mutluluğun miktarına bağlıdır. Bu anlayışa göre, bireyin iyiliği, diğer birçok kişinin daha yüksek derecedeki iyiliğine öncelikli değildir (Bentham, 2017, s.14-15). Bu yaklaşım bireyi ve bireyin özgürlüğünü tamamen görmezden gelen bir yaklaşımdır. Rawls’un adalet teorisinde, her bireyin eşit temel haklara sahip olması ilkesi, adil bir toplumun inşası için en temel ilke olarak kabul edilmektedir. Bu ilke "en geniş özgürlükler ilkesi" olarak adlandırılır (Rawls, 2021, s.331). Bunu da şu şekilde ifade eder: “Her kişi, herkes için benzer bir eşitlik sistemiyle uyumlu olan bütün bir eşit temel özgürlükler sisteminde yer almak için eşit bir hakka sahiptir” (Rawls, 2021, s.245). Rawls’taki bu özgürlüğün önceliği durumu, özgürlüğün ancak özgürlük için kısıtlanabileceği anlamına gelmektedir. Buna göre hiç kimseden genelin refahı ve mutluluğu için özgürlüğünden vazgeçmesi beklenmemelidir. Aksi durumda adaletle örtüşmeyen sonuçlar ortaya çıkacaktır. Rawls, bu tutumu ile iyi olanı doğru olana önceleyen faydacılığa karşı başlangıç durumunda toplumdaki herkesi kapsayacak şekilde düzenlenen eşit özgürlükler ilkesi ile doğru olanı iyi olana karşı öncel kılmıştır (Rawls, 2021, s.31).

Rawls’a göre “hakkın iyiye önceliği” farklı yaşam planlarına sahip bireyler arasında tarafsız bir zemin oluşturmayı ve en dezavantajlı olanların durumunu iyileştirmeyi amaçlamaktır. Bu prensip, Rawls'un adalet teorisinin merkezi unsurlarından biridir. Rawls, bununla bireylerin kendi iyiliklerini belirleme hakkını vurgularken, bu hakların sınırlarını da çizmiştir. Bireylerin bu haklarını kullanırken, diğer bireylerin haklarına ve özgürlüklerine saygı göstermeleri gerektiğini belirtmiştir. Ona göre bu şekilde, herkesin kendi hayat planını özgürce oluşturabilmesi için gerekli olan tarafsız bir zemin sağlanır. Bireylerin kendi tercih ve seçimleriyle "iyi"lerini belirleme yeteneğine sahip olduğunu vurgularken bu tercihlerin ve seçimlerin kişisel

farklılıklardan dolayı karışıklıklar içerebileceğini kabul etmektedir. Ancak yine de bireylerin kendi "iyi"lerini belirleme sürecinin, "iyi" söylemine sahip otoriter baskıcı bir güçten daha genel ilkeler sunacağına vurgu yapmaktadır. Rawls'a göre, toplumun temel yapısı da belirli yaşam planlarını teşvik edebilir ve destekleyebilir. Bu planlar, toplumun üyelerine adaletle uyumlu bir şekilde ortak iyiyi teşvik etmek ve desteklemek için önem taşımaktadır. Ancak bu planlar, bireylerin tercihlerini daraltabilmekte ve bazı alternatif planları zorlaştırabilmektedir. Rawls'un adalet teorisi, bireylerin temel özgürlüklerine saygı duyulmasını ve eşit fırsatların sağlanmasını vurgulamaktadır. Dolayısıyla, toplumun temel yapısı belirli yaşam planlarını teşvik ederken, bunun adaletle uyumlu olması ve herkesin eşit temel özgürlüklere sahip olması gerekmektedir. Ancak, bazı durumlarda, belirli bir yaşam planının tercih edilmesi diğerlerini daraltabilmekte veya zorlaştırabilmektedir. Bu durumda, Rawls'un "doğrunun önceliği" ilkesi devreye girmektedir. Doğrunun önceliği ilkesine göre, adalet açısından önemli olan bir durumda, bireylerin tercihlerini daraltmak veya belirli planları teşvik etmek adalet açısından kabul edilebilir hale gelebilmektedir. Yani, doğrunun önceliği ilkesi, adaletin temel prensiplerine zarar vermemek şartıyla, belirli yaşam planlarını teşvik etmek veya desteklemek gibi toplumsal politikaların uygulanabilir olduğunu belirtmektedir. Bu prensip, toplumun ortak iyiliğini ve adaleti sağlamak için bazı durumlarda bireylerin tercihlerini sınırlamanın veya belirli planları teşvik etmenin gerekliliğini de kabul etmektedir (Rawls, 2018, s.454).

Faydacılık açısından bakıldığında doğru eylemler, toplam fayda veya mutluluğun maksimize edilmesine katkıda bulunmaktadır. İyi olarak kabul edilen bir eylemin, daha fazla mutluluk veya fayda sağlaması beklenmekte ve bu nedenle bu eylem doğru olarak kabul edilmektedir. Faydacılıkta iyinin doğruya önceliği, eylemlerin sonuçlarını değerlendirmede önemli bir rol oynamaktadır. Çünkü faydacılıkta "iyi" kavramı, genellikle nicel bir şekilde ölçülebilir ve karşılaştırılabilir bir kavramdır. Eylemlerin sonuçları arasında bir kıyaslama yapılmakta ve hangi eylemin daha fazla fayda veya mutluluk sağladığı belirlenmektedir. Bu bağlamda, faydacılıkta "iyi", toplumun genel mutluluğu veya faydasını artıran eylemler olarak tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında "iyi" kavramı, bireyden bireye, kişisel tercihlere, değerlere ve yaşam koşullarına göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bu nedenle Rawls böylesi göreceli bir anlayışı kabul etmemekte haklıdır. Çünkü

faıdacılığın ortaya koyduğu “en yüksek iyi”, “mutluluk” veya çoğunluğun faıdasının maksimize edilmesi kavramları ile günümüzde neyin doğru neyin yanlış olduğuna dair yaşanılan sorunlara ilişkin istikrarlı ve gerekçelendirmiş bir felsefi veya ahlaki açıklama getirmesi mümkün değildir. “İyi”yi mükemmeliyetçi bir arzunun doyumunu olarak gören Rawls’a göre faıdacılık gibi teleolojik teoriler “iyi” kavramını “doğru” kavramından bağımsız olarak ele almaktadırlar. Oysa Rawls’un adalet teorisindeki “doğrunun iyiye önceliği” anlayışı farklı yaşam planlarına sahip bireylere karşı tarafsız bir tutumu garanti etmekte ve böylece kişiler rasyonel hayat planları çerçevesinde kendi “iyi”lerini seçebilmektedirler. Bu nedenle Rawls “hakkaniyet olarak adalet” teorisini ile istikrarlı bir adalet teorisini ortaya koymaya çalışmış ve buna ilişkin gerekçelendirmelerini de sağlam bir temele oturtmuştur.

Sonuç olarak Rawls’un adalet teorisine bakıldığında ortaya koyduğu hakkaniyet olarak adalet kuramında toplumu düzenleyen ilkeler, faıdacılıktaki gibi tek kişi üzerinden ve sadece faıda esaslı değil, kişiler arası iş birliği sonucu belirlenmektedir. Hakkaniyet olarak adalette kişiler iyi anlayışlarını faıdaya göre değil, iş birliği sonucu ortaya konulan bu ilkelere göre düzenlenmektedirler. Bireyler, bu ilkeleri iş birliği ile seçtikleri için de bunlara uymaktadırlar. Dolayısıyla Rawls’un kuramında toplumda ortaya çıkacak bir ayırımcılık durumu ya da haksızlık toplumun genel faıdasının aleyhine olduğu için değil, bu ayırım veya haksızlık kendi başına yanlış olduğu için kabul edilmezdir. Buradan hareketle bir eylemin eğer haklı değilse iyi olmadığı da söylenebilmektedir.

4.1.3. Sonuu Yaklaşım Eleştirisi

Faıdacılığa göre bir eylemin doğru doğru veya yanlış olduğunun ölçütü sonuçta ortaya çıkan iyilik veya kötülüktür. Bu nedenle Bentham’a göre haz ve acı insan hayatına yön veren en temel öğelerdir ve ahlaki değerlerimizin de ölçüsüdür. “Nefes alan hiç kimse yoktur ki hemen hemen bütün ömrü boyunca bu ilkeye boyun eğmemiş olsun” (Bentham, 2017 s.19) diyerek iddialı bir tespitle de bunu ifade etmiştir. Çünkü faıdacı kurama göre insan acıdan kaçmayı ve hazzı elde etmeyi istemektedir (Bentham, 2017, s.17). Böylece haz ve acı eylemlerimizin değerli olup olmadığı konusunda da bir ölçü oluşturmaktadır. Bu nedenle faıdacı kurama göre eylemlerimizin ahlaki olup olmadığı hazza göre belirlenmektedir. Yani eylemlerimizin doğru/yanlış veya iyi/kötü olduğunun ölçütü bu eylemlerin acı veya haz vermesine

göre ortaya çıkmaktadır. Bir eylem eğer haz veriyorsa iyi/doğru ve acı veriyorsa da yanlış/kötüdür (Yazıcı, 2014, s.171). Faydacılık kuramı mutluluk temelli bir kuramdır. Amacı en fazla sayıdaki insanın en yüksek mutluluğunu temel almaktır. Bu kurama göre bir ahlaki eylemin doğru olması veya yanlış olması da o eylemin sonucundan etkilenen kişilerin sayısı ile doğru orantılıdır. Yani bir eylemden olumlu anlamda etkilenen sayısı ne kadar fazla ise o eylem ahlaki olarak o derece doğru ve iyidir. Eylemden olumsuz anlamda etkilenen sayısı da ne kadar fazla ise de eylem ahlaki olarak o derece yanlıştır ve kötüdür. Bu da bu kuramın sonuççu bir özeliğe sahip olduğunu göstermektedir.

Rawls'un kuramı ise doğruyu önceleyen bir kuramdır. Çünkü ona göre bir eylem eğer haklı değilse iyi ve faydalı da değildir. Bu nedenle doğrunun iyiye bağlı olduğu anlayışı asıl amacı toplumun adil bir şekilde organize edilmesi olan Rawls'un adalet anlayışına ters düşmektedir. Rawls tüm bireylerin eşit ve tarafsız bir şekilde kabul edebilecekleri bir temel prensip veya sözleşmeyle adil bir toplumsal düzenin ilkelerinin belirlenebileceğini savunmuştur. Bu ilkeler, başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi sayesinde rasyonel ve makul kişiler tarafından seçilecektir. Seçilen bu ilkeler hakkaniyet olarak adaletin ilkeleridir. Dolayısıyla bu ilkeler faydacılığın aksine iyiyi doğruya değil; doğruyu, hakkı iyiye önceleyecektir.

Faydacılığa göre en fazla sayıdaki seçimi karşılayan eylem doğru eylemdir (Kymlicka, 2016, s.29). Çünkü genel toplamda faydayı artıran eylem faydacılığa göre doğru eylemdir. Kymlicka'ya göre genel fayda toplumun çoğunluğu için artırılıyorsa o zaman da geriye kalan azınlık veya grup için de dezavantajlı bir sonuç ortaya çıkacaktır (Kymlicka, 2016, s.26). Oysa Rawls'a göre "Herkes başkalarının özgürlükleriyle uyumlu tamamen yeterli eşit temel özgürlükler düzenine sahip olma yolunda eşit hakka sahiptir." (Rawls, 2007, s.320). "Zira adalet, başkalarıyla paylaşılan daha büyük bir iyi için hak olarak kabul edilen özgürlük kaybını reddeder." (Rawls, 2021, s.32) diyerek sonuçta toplumun çoğunluğu için sağlanacak fayda için bile olsa diğerlerinin hak ve özgürlüklerinden ödün verilemeyeceğini vurgulamıştır. Rawls faydacılığın toplumun en fazla sayıda kişinin en yüksek mutluluğunu artırmanın yerine "fark ilkesi" ile toplumun en az avantajlı olanların lehine düzenlemeler yapılarak onların daha avantajlı duruma getirilmesi gerektiğini savunmuştur.

Faydacılardan Mill, fayda ilkesini ya da en yüksek mutluluk ilkesini “bir eylemi haz verdiği ölçüde iyi ve doğru, acıya sebep olduğu ölçüde de yanlış ve kötü olarak kabul eden ilke” olarak tanımlamıştır. Bu ilkeye göre mutluluk denilen şey acının yokluğu ve haz, mutsuzluk denilen şey ise acı ve hazzın yokluğudur (Mill, 2017, s.61). Mill, ahlaki eylemin amacını da insanın hem kendisi için hem de diğerleri için mümkün olduğunca acıdan uzak haz dolu bir yaşam sürmesine dayandırmaktadır. Bentham’da ise fayda ilkesi sadece bireylerin değil, aynı zamanda yönetimlerin de her türlü eylemlerinin ölçüsü olarak kabul edilmektedir. Bu ilke bir eylemin doğruluğunu veya yanlışlığını belirlemede mutluluğu artırma veya azaltma eğilimine dayanmaktadır. Bir eylemin sonuçlarını değerlendirme sürecinde kullanılmakta ve eylemin sonuçlarının genel olarak toplumda veya belirli bireylerde mutluluğu artırıp artırmadığını belirlemeye çalışmaktadır (Bentham, 2017, s.17). Buna göre faydacılık, bir eylemin doğru ya da yanlış olmasını, o eylemin sonuçlarının toplumun genel faydasına katkıda bulunup bulunmadığına bağlamıştır. Onlara göre adaletin özü, toplumun genel faydasını artırmak ve mutluluğu en üst düzeye çıkarmaktır. Buradan yola çıkarak adaletin toplumsal fayda doğrultusunda sağlanması gerektiğini savunmaktadırlar.

Rawls, fayda uğruna insanların kendi çıkarlarını gözeterek hareket etmemeleri gerektiğini aksi takdirde bu durumda kendi kazanç ve kayıp dengelerinden kendilerinin sorumlu olacağını ve insanların daha büyük avantajlar elde etmek uğruna daha çok fedakârlık yapmak zorunda kalacaklarına vurgu yaparak faydacılığı şu şekilde eleştirmektedir:

“Dikkate alınmak üzere ifade etmek isterim ki, kendi menfaatini gerçekleştirirken her insan, kesinlikle kayıplarını kazançlarıyla dengelemekte serbesttir. O nedenle, bizim şimdi daha büyük bir avantajın hatırına özveride bulunma hususunda kendimizi zorlamamız gerekir. Bir insan, en azından kendi büyük iyisinin başarısından başkaları etkilenmeyinceye ve kendi rasyonel amacına doğru mümkün olduğunca ilerleyinceye kadar tam olarak makul hareket eder.” (Rawls, 2021, s.52-53)

Rawls’un yukarıdaki alıntısından da anlaşılacağı üzere, insanların kendi çıkarlarını gözeterek hareket etmek yerine, en az avantajlı olanların lehine düzenlemelerin yapılmış olduğu iyi düzenlenmiş adil bir toplumda yaşamayı tercih etmeleri gerekmektedir. Bunun için bireylerin hakları ve özgürlükleri korunmalı ve herkesin refahı gözetilmelidir. Aksi takdirde insanlar kendi kazanç ve kayıp

dengelerinden sorumlu olacak ve daha büyük avantajlar elde etmek uğruna daha fazla fedakârlıklar yapmak zorunda kalacaklardır.

Rawls, faydacılığın sonuç odaklı yaklaşımını eleştirirken, özellikle faydacılığın bireylerin haklarını ve temel özgürlüklerini göz ardı edebileceğini ve toplumun en çok sayıda kişinin en fazla mutluluğu için çoğunluk dışında kalan azınlığı ezme riski taşıyabileceğini belirtmiştir. İşte bu eleştirinin bir örneği: Bir faydacının, bir eylemin sonucunun toplumun genel mutluluğunu artırdığına inandığını ve bu nedenle bu eylemi doğru bulduğunu varsayalım. Ancak, bu eylemin sonucunda çoğunluk fayda görürken, azınlık bir grup da büyük bir zarar görecektir. Bu şekilde toplumdaki çoğunluk, azınlığın çıkarlarına zarar veren bir politika izleyebilecektir. Çünkü bu politika çoğunluğun genel mutluluğunu artıracaktır. Bu durumda faydacı, politikanın sonucuna odaklandığı için, azınlığın haklarına ve çıkarlarına pek önem vermeyecektir. Rawls ise bu durumu eleştirir ve bireylerin temel özgürlüklerini ve eşitliklerini korumanın önemli olduğunu vurgular. Ona göre, adaletin sağlanması için, toplumdaki en dezavantajlı grupların durumunun iyileştirilmesi ve bireylerin temel özgürlüklerinin korunması gerekmektedir. Faydacılığın sadece sonuçlara odaklanan yaklaşımının, bireylerin haklarını ve haliyle adaleti ihmal edebileceğini değerlendirerek etik olarak bunun kabul edilebilir olmadığını savunur. Dolayısıyla adalet ve etik değerler, sadece sonuçlara dayalı olarak belirlenmemeli aksine bireylerin hakları ve özgürlükleri göz önünde bulundurularak belirlenmelidir

Sonuç olarak faydacılık, bazen azınlıkların veya daha az avantajlı grupların çıkarlarını görmezden gelerek eylemlerin sonuçlarına odaklanmakta ve çoğunluğun mutluluğunu öne sürmektedir. Çoğunluğun taleplerini karşılamanın önemini vurgulayarak, azınlıkların haklarını görmezden gelebilmektedir. Bu da demokratik değerleri ve azınlıkların haklarını tehlikeye atmakta, toplumsal eşitsizliği artırmakta ve adaletsizliklere yol açabilmektedir. Rawls'un adalet anlayışı ise bireysel hak ve özgürlükleri göz ardı ederek en büyük toplam mutluluğu hedefleyen faydacılığın aksine bireylerin temel özgürlüklerini ve eşitliklerini korumanın önemini vurgulamaktadır. Toplumda en az avantajlı olanların lehine düzenlemelere yer veren bir anlayışı teşvik etmektedir.

4.1.4. Doğal Haklar Yaklaşımına Eleştirisi

Rawls, *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde asıl amacının örnekleri Locke, Rousseau ve Kant'da bulunan sosyal sözleşme teorisini genelleştirmek olduğunu ve benzer nitelikteki bu teorilerin yüksek düzeydeki soyutlamasına ulaşan bir adalet kavramı sunmak olduğunu ifade etmektedir (Rawls, 2021, s.25). Rawls, bunu yaparken aslında faydacılığa karşı da alternatif bir kuram geliştirmek istemektedir. Bu nedenle doğal haklar konusunda da Rawls faydacılığa önemli eleştiriler getirmektedir.

Faydacılık bir eylemin ahlaki değerini bu eylemin sonucunda arayan sonuççu bir kuramdır. Bu nedenle bir eylemin etik değerini, o eylemin sonucunda ortaya çıkan mutluluğu artırıp artırmadığına bakarak belirlemektedir. Genel olarak, bir eylemin doğru veya yanlış olduğu, bu eylemin sonucunda ortaya çıkan toplam mutluluk veya fayda miktarına bağlanmaktadır. Çünkü faydacılara göre bir kişi ahlaken iyi olabilir veya iyi niyetle bir eylemde bulunabilir. Ancak kişi ahlaken iyi de olsa eylemin sonuçları arzu edilmeyen sonuç ortaya çıkarmışsa bu eylemler doğru olarak kabul görmemektedir. Bu kurama göre önemli olan ahlaken iyi olmak veya iyi niyet taşımak değil, iyi sonuçlar elde etmektir. Bu nedenle Bentham'a göre ahlaki olarak doğru eylem fayda ilkesine uygun eylemdir. Doğru ise fayda ilkesi dikkate alınarak yapılan eylemdir. Dolayısıyla fayda ilkesi diğer tüm ilkelerin doğruluğunun ölçütüdür (Bentham, 2017, s.23). Rawls ise bu anlayışı eleştirerek bireylerin eşit temel özgürlüklerinin korunduğu, toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin en dezavantajlıların lehine düzenlendiği doğal haklara dayalı bir adil toplum modeli oluşturmayı amaçlamaktadır.

Bentham'ın hak ve adaletle ilgili düşünceleri de en yüksek mutluluk görüşüne dayanmaktadır. Çünkü bireylerin kendi haz ve mutluluk anlayışlarına değil en yüksek düzeyde ve genel hazlara yönelmiştir. Çünkü bir eylemin değeri o eylemin toplumun genelinin en fazla mutluluğunu sağlayıp sağlamadığı ile ölçülmektedir (Doğan, 2017, s.329). Dolayısıyla toplum yararının, birey yararından büyük olduğu bir durumda, bireyin yararının, toplumun çoğunluğunun en yüksek yararına feda edilmesi de doğru bir eylemdir. Bu bakış açısı faydacı yaklaşımın bireylerin mutlak haklara sahip olduğu, tüm insanların doğal haklarla donatıldığı görüşüne katılmadıklarını göstermektedir. Rawls ise doğal hakları önemser, eşitlik ve adaletle dayalı bir toplumun inşası için doğal hakların tanınması ve korunması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bentham'a göre önemli olan şey, sonuçta elde edilecek hazdır. Dolayısıyla birbirinden farklı eylemlerin haz oranları aynıysa eylem değerleri de aynı olacaktır. Eylemden alınan haz ile hazzın karşısındaki acının karşılaştırılması da eylemin değerini belirlemektedir. Bu da bize bir eylemin haklı mı yoksa haksız mı olduğu konusunda fikir vermektedir. Bu bağlamda eğer birey için iyi ya da yararlı olan en yüksek mutluluğa ulaşmak ise ve de bu haz ve yarara bağlı ise, bu durumda bireye yarar sağlayan veya onun için iyi olanın da hak olduğu sonucuna ulaşılabilecektir. Ancak her bireyin mutluluktan ne anladığına bağlı olarak hak kavramı da farklılık gösterecektir. Bu durumda bireyin hakkı diğer bireylerin hakları ile dolayısıyla bireyin mutluluğunun toplumun çoğunluğunun mutluluğu ile çatışması önlenemez olacaktır. İşte Bentham'a göre ancak doğal hakların yerine, yasal hakların varlığını kabul ederek bu durumdan kurtulabiliriz (Bentham, 2017, s.105). Doğal hakları reddetmesi, hiçbir hakka sahip olmadığımız anlamına gelmemektedir. O, bununla gerçek hakların hukuktan türetildiğine vurgu yapmaktadır (Öztürk, 2013, s.111). Çünkü ona göre ancak ceza ile pekiştirilen yasaların olması durumunda bir bireyin hakkına ilişkin olarak diğer bireyin hakkına sınırlama getirilebilmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere Bentham doğal hakların varlığını kabul etmez ve hak kavramını yasalara ve dolayısıyla devlete bağlamaktadır (Doğan, 2017, s.331). Böylece Bentham, hukuk ve yasaları toplumun faydasını maksimize edecek araçlar olarak görürken, Rawls ise bunları adil bir toplumun inşası için temel araçlar olarak değerlendirmektedir.

Bentham, fayda ilkesini bireylerin her türlü eyleminin ölçüsü olarak görürken yönetimlerin de her türlü eylemlerinin ölçüsü olarak kabul etmektedir. Dolayısıyla eylemlerin ve siyasi kararların değerlendirilmesinde de bu fayda ilkesini kullanır. Ona göre, bir eylem veya karar toplumun genel refahını artırıyorsa, o eylem veya karar doğru ve haklıdır. Ancak, eylem veya kararın sonuçları genel refahı azaltıyorsa, o eylem veya karar hatalı veya haksız olarak görülmektedir (Bentham, 2017, s.17). Bu nedenle devlet, hukuk vasıtasıyla fayda ilkesi gereği toplumun çoğunluğunun mutluluğunu sağlamaya çalışırken toplumun mutluluğunun temeli olan güvenliği sağlayacak kuralları uygulamalıdır. Çünkü devletin asıl görevi bireylerin mutluluğunun temeli olan güvenliği sağlamaktır. Yani devlet toplumun genelinin yararı için hukuk kuralları koyar ve mutluluğu sağlamaya çalışmaktadır.

Bentham, özgürlük konusunda da doğal hukuk anlayışından uzaktır. Doğal hukukçuların özgürlüğü, başkalarına zarar vermedikçe her türlü eylemi yapabilme yetkisi olarak tanımlamasını eleştirmektedir. Bu tür bir özgürlük anlayışını, toplumun düzeni ve refahı için tehlikeli olarak değerlendirmektedir. Başkalarına zarar vermedikçe her türlü eylemi serbest bırakmak, toplumsal düzeni ve huzuru tehlikeye atacağından özgürlüğün bireylerin mutluluğunu artırmak ve toplumun refahını sağlamak için düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu nedenle, özgürlük kavramını sınırlı ve düzenlenmiş bir şekilde ele almak gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda sözleşmeyi ve her yasayı zorunlu olarak kişilerin özgürlüklerine müdahale olarak görmektedir. Ancak ona göre yasa koyucunun toplumun mutluluğunu en yükseğe çıkarmak gibi bir amacı olduğu dikkate alındığında geçerli bir sebep olmadığı sürece sınırlayıcı yasaların da yapılmaması gerekmektedir (Özkurt, 2013, s.109). Bu açıdan bakıldığında Bentham, özgürlüğü daha çok hukuki haklar ve devletin müdahalesi etrafında şekillendirirken, Rawls ise özgürlüğü eşit temel haklar ve toplumsal adaletle ilişkilendirmektedir.

Bentham'a göre doğal haklar soyut ve belirsiz kavramlar olup, gerçek dünyada somut bir temele dayanmamaktadırlar. Eşitlik kavramına da bu çerçevede yaklaşmaktadır. Ona göre, eşitlik doğal olarak var olan bir hak değildir, ancak toplumsal düzenlemeler ve yasalarla sağlanabilir. Bu bağlamda eşitlik, kanun koyucunun her bireyin haz ve acı duymaya aynı derecede sahip olduğunu dikkate alarak eylemde bulunmasıdır. Bu nedenle fayda ilkesi kişileri eşit kabul etmektedir. Ancak bunun sağlanması için Bentham'a göre hukuk tarafından güvenliğin sağlanması gerekmektedir. Hukukun amacı güvenliğin sağlanmasıdır. Dolayısıyla güvenliğin olmadığı yerde ne özgürlükten ne de eşitlikten bahsetmek mümkün değildir (Öztürk, 2013, s.112). Oysa özgürlüklerin önceliğini vurgulayan Rawls ise "Herkes başkalarının özgürlükleriyle uyumlu tamamen yeterli eşit temel özgürlükler düzenine sahip olma yolunda eşit hakka sahiptir" diyerek her bireyin eşit hak ve özgürlüklere sahip olduğunu belirtmiştir.

Faydacılığın diğer bir düşünürü Mill ise haz konusunda Bentham'ın düşüncelerini paylaşmakla beraber bazı hususlarda ondan ayrılmaktadır. Bentham, hazlar arasında bir ayırma gitmezken ve hazları sadece niceliksel olarak karşılaştırırken Mill ise hazların sadece niceliksel olarak değil niteliksel olarak da

karşılaştırılmaları gerektiğini savunmuştur. Çünkü hazların değerlendirilmesinde nicelikleri kadar nitelikleri de önemlidir. Bunun yanında bazı hazların da diğerlerinden daha değerli olduğunu düşünmüştür. Bu bağlamda hazları alçak ve yüksek hazlar olarak ayırır ve şu ifadeyle de buna atıfta bulunmuştur: “Halinden memnun bir domuz olmaktansa memnuniyetsiz bir insan olmak, mutlu bir aptal olmaktansa mutsuz bir Sokrates olmak daha iyidir” (Mill, 2017, s.67).

Mill, adaleti de faydadan ayrı düşünmemektedir. Çünkü ona göre ikisi arasında sıkı bir ilişki vardır. Mill, bu ilişkiye vergi toplanması ilgili durumu örnek göstermiştir. Örnekte devlet her vatandaşından eşit vergi alabileceği gibi her vatandaşından gelirene göre de vergi alabilir. Bu iki durumun da adalete uygun olduğunu söyleyebiliriz. Ancak buradaki ilk durumu toplumsal faydaya zarar vereceği için elverişsiz bulur, ikinci durumu ise toplumsal faydaya yarar sağladığı için daha uygun bulmaktadır (Mill, 2017, s.95-101). Bu bağlamda Mill'in doğal haklara bakış açısı da bu anlayışla uyumludur. Çünkü Mill'in zarar ilkesine göre bireyin özgürlüğünün sınırı diğer insanlara zarar verilmediği sınırdır. Dolayısıyla Mill'in anlayışına göre, bireyin doğal haklarına bazı koşullar göz önünde bulundurularak sınırlamalar getirebilir. Oysa Rawls başkalarıyla paylaşılan daha büyük bir iyi için bile olsa özgürlük kaybına karşıdır (Rawls, 2021, s.32). Bu bağlamda Rawls adaletin sağlanması için bile olsa özgürlükten vazgeçmeyi kabul etmemektedir. Bu şekilde faydacılığı eleştiren Rawls, çoğunluğun refahı için bireysel hak ve özgürlükleri yok saymayan bir adalet teorisi geliştirmiştir. Ona göre bu teori sayesinde hem bireysel arzular, haklar korunacak hem de onların topluma yayılması sağlanarak fayda ilkesine uygun eylemde bulunulacaktır (Rawls, 2021, s.32-35).

Rawls adalet teorisinde adaleti her şeyin temeli olarak görmektedir. Rawls'un teorisini değerli kılan en önemli husus ise iyi düzenlenmiş adil bir toplumda özgürlük ve eşitliğin ahlaki bir zeminde birbiriyle nasıl uzlaştırılabileceğini tartışmaya açmış olması ve adaleti toplumdaki diğer tüm değerlerin dağıtımıyla ilgili bir olgu olarak ele almasıdır (Kocaoğlu, 2014, s.20). Bu bağlamda gelir ve refah, siyasal ve ekonomik güç, eşitlik ve özgürlük başta olmak üzere birçok unsuru adaletle ilişkilendirmiştir. Eşitlik ve özgürlüğü ise bu değerlerin en önemlileri olarak görmüştür (Rawls, 2021, s.62). Bu şekilde eşitlik ve özgürlüğü ahlaki bir zeminde tartışmaya açan ve bunları uzlaştırmak isteyen Rawls işe hak kavramını iyi kavramına öncel kılarak başlamıştır

(Rawls, 2021, s.60). Bu durum onun Kant'ın deontolojik ahlak anlayışından etkilendiğini göstermektedir. Çünkü o, bireyi hem ahlaki hem de rasyonel bir özne olarak ele almıştır. Bütün teorisini de yeniden tasarladığı toplum sözleşmeli bir yöntemle adil bir düzende birey, toplum ve devlet ilişkisinin ne şekilde sağlanabileceği üzerine kurmuştur.

Özetle Rawls faydacıların aksine bireyin doğal haklarına vurgu yapmaktadır. Çünkü ona, insanlar eşit temel özgürlüklerle donatılmış olarak doğarlar ve düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel insan haklara sahiptirler.

4.1.5. Nesiller Arası Adalet Yaklaşımına Eleştirisi

Nesiller arası adalet, gelecek kuşakların çıkarlarının korunması adına gerek bireyler tarafından ve gerekse de yasa koyucular tarafından önceden gerekli tedbirlerin alınması ve buna göre politikaların belirlenmesi durumudur (Şahin Ceylan, 2014, s.307). Nesiller arası adalet gelecekteki nesillerin faydasına insanların, devletlerin, sivil toplum kuruluşların yürüttükleri her türlü sosyal, hukuki ve ahlaki ödevlerdir. Bu çalışmalar her ne şekilde olursa olsun mutlaka gelecek nesillerin çıkarına uygun olarak yapılmalıdır. Eğer bugün ve yarının çıkarları arasında bir denge kurulabilirse ve sosyal politikalarla gelecek nesillerin yaşamları kolaylaştırılabilirse bu durumda asgari de olsa bir refah durumunun sağlanabileceği öngörülmektedir (Şahin Ceylan, 2012, s.753). Böylece nesiller arası adalet ile gelecek nesillerin yaşam standartlarının mümkün olduğunca üst düzeylere çıkarılması amaçlanmaktadır.

Rawls'ta adil fırsat eşitliği ilkesi fark ilkesine daima önceldir. Çünkü toplumdaki en az avantajlı olanların durumunun güçlendirilmesi adına adil fırsat eşitliği ilkesinden vazgeçilemez. Ancak iki istisna durumunda buna göz yumulabilmektedir. Birinci durumda bir fırsat eşitsizliği toplumdaki en az avantajlı olanların durumlarını güçlendiriyorsa, onlara daha fazla fırsat yaratıyorsa bundan vazgeçilebilmekte, ikinci durumda ise aşırı tasarruf oranı, bu zorluğa katlanmak durumunda olanların yükünü dengeli bir biçimde hafifletiyorsa bundan vazgeçilebilmektedir. Rawls, tam da bu noktada yani adil tasarruf oranı sorununu ele alırken nesiller arası adalet konusunu da gündemine almıştır. Bunu gündemine alırken nesiller arası adalet sorununun ortaya çıkardığı zorlukların farkında olan Rawls'a göre bu önemli mesele incelenmeden hakkaniyet olarak adaletin açıklanmasının tamamlandığı söylenemez.

Rawls'ta hakkaniyet olarak adaletin tamamlanması için adil tasarruf ilkesi oldukça önemlidir (Rawls, 2021, s.315). Çünkü ona göre kendimizden sonraki kuşaklar için de sorumluluklarımız vardır. Ancak bu sorumluluk tarafların sadece kendi yakın çevrelerinin çıkarlarını korumaya yönelik olarak belirleyecekleri ilkelerle değil başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi altında genel anlamda kendilerinden sonra gelecek nesiller için iyi olabileceği varsayılan daha adil ilkelerin seçilmesini gerektirmektedir (Rawls, 2021, s.319). Rawls buna örnek olarak, bir aile reisinin adalet ilkelerini seçerken kendisinden sonraki nesle yardım etme arzusu içinde olabileceğini belirtmektedir (Rawls, 2018, s.155). Bu durumda bilgisizlik peçesi olmazsa aile reisi, çocuklarını ve torunlarını düşünerek seçimler yapacaktır. Ancak bilgisizlik peçesi ile aile reisinin sadece kendi soyuna ait olan nesillerin menfaatine seçim yapmasının önüne geçilmektedir (Rawls, 2018, s.115). Bu durumda taraflar bilgisizlik peçesi sayesinde kendi yakın çevresi veya çocuklarının çıkarlarını değil de kendilerinden sonraki gelecek nesil için iyi olacağı varsayılan ilkeleri seçeceklerdir. Böylece her kuşak kendisinden sonraki kuşakları da dikkate alacaktır. Dolayısıyla Rawls'a göre her nesil kendisinden sonraki nesillere karşı sorumludur. Sermaye birikimi, çevre koruması, sağlık hizmetlerine erişim ve eğitim gibi alanlara yapılan yatırımlar, gelecek nesillerin refahını artırmak için kritik öneme sahiptir. Bu yatırımların yapılması, gelecekteki nesillerin de bu kaynaklardan faydalanabilmelerini ve daha iyi bir yaşam sürmelerini sağlayacaktır. Bu nedenle, gelecek nesillerin refahı dikkate alınarak kaynakların kullanımı ve tasarruf politikaları belirlenmelidir (Rawls, 2021, s.319).

Daha önce de belirtildiği gibi başlangıç durumunda taraflar kendileri ve diğerleriyle ilgili bilgi sahibi olmadıkları gibi hangi kuşağa mensup oldukları ve bu kuşağın uygarlık düzeyi ile ilgili olarak da bilgi sahibi değildirler. Bu koşullar altında taraflar, kendilerinden sonraki diğer kuşakların da aynı şekilde davranacağını dikkate alarak, adil bir tasarruf ilkesi seçmektedirler. Seçilen bu ilke ile her bir gelişme düzeyi için ayrı bir oran ve buna bağlı uygun bir birikim miktarı belirlenmektedirler. Yani bireyler fakir ise daha düşük bir tasarruf oranı, zengin ise de daha yüksek bir tasarruf oranı belirlenmektedirler. Ancak ne zaman adil kurumlar tesis edilirse net tasarruf da sıfıra inebilecektir. Net tasarrufun sıfıra inmesi, toplumda kaynakların etkin bir şekilde kullanıldığını ve herkesin ihtiyaçlarının karşılandığını göstermektedir. Ancak, isterlerse bireyler tasarruflarını da sürdürebilmektedir (Rawls, 2021, s.319). Böylece Rawls'a göre taraflar başlangıç durumunda hangi kuşağın üyesi olduklarının bilgisine

sahip olmadan adil bir tasarruf ilkesi seçerek makul bir tasarruf oranı sağlayabilmektedirler. Bu adil bir tasarruf ilkesi ile her kuşak sonrakine aynı sermayeden adil bir pay bırakacaktır. Bu durumda ona göre ilk kuşak için hariç, diğer her kuşak da bundan kazançlı çıkacaktır (Rawls, 2021, s.321).

Rawls'a göre başlangıç durumunda belirlenecek olan adil bir tasarruf ilkesi ile gelecek nesillerin de çıkarlarını koruyacak yasa ve politikalar oluşturulabilecektir. Bu durum nesiller arası adalet problemine de kolaylaştırıcı bir etki sağlayacaktır. Bu bağlamda Rawls'un adaletin ilkelerinden ikincinin içindeki "adil tasarruf ilkesi" bizi bu nesiller arası adalet problemine götürmektedir. Çünkü bu ilkeye göre her kuşak kendisinden öncekilerden alır ve kendisinden sonraki kuşaklara da katkı sağlamaktadır (Rawls, 2021, s.318). Buradaki adil bir tasarruf ilkesi, kaynakların adil bir şekilde dağıtılması ve toplumun genel refahının artırılması için kullanılmakta ve belirli bir toplumda yatırımların ne kadar olacağını ve bu yatırımların hangi alanlara yönlendirileceğini belirlemektedir. Ne zaman adil bir tasarruf ilkesine veya yatırımların ne kadar olacağını öngören bir ilkeye ulaşıldığı varsayılırsa işte o zaman toplumsal minimum düzeyi de belirlenmiş olacaktır. Bu nedenle adil bir tasarruf ilkesine dayalı olarak yapılan yatırımlar, toplumsal minimumun belirlenmesinde önemli rol oynar ve toplumun genel refahını artırmaya yönelik de adil bir yapı oluşturmaktadır.

Tasarruf oranının tespiti açısından toplumsal minimumun belirlenmesi oldukça önemlidir. Ancak Rawls'a göre bu oranın tespiti kolay değildir. Ancak bununla ilgili olsa olsa bazı etik çerçevelerden de bahsedilebilmektedir (Rawls, 2021, s.316). Özellikle faydacılığın bu konudaki önerdiği çözümü ise yanlış bulmaktadır. Çünkü Rawls'a göre faydacılık kuramı faydayı her şeyin ölçüsü olarak nitelendirdiğinden nesiller arası adalet sorununu da bu tek ilkeye bağlayarak açıklamaya çalışmıştır. Bu kuramın önemli düşünürlerinden Bentham'a göre "Doğa, insanoğlunu iki müktedir hükümdarın emrine vermiştir: İstirap ve haz" (Bentham,2017, s.17). Faydacılık bu nedenle en çok sayıda insanın en fazla mutluluğunu ifade eden "fayda ilkesi" üzerine kurulmuştur. Mill ise fayda ilkesini ya da en yüksek mutluluk ilkesini "bir eylemi haz sağladığı ölçüde doğru ve iyi, acıya neden olduğu ölçüde de yanlış ve kötü olarak kabul eden ilke" olarak tanımlamıştır. Bu ilkeye göre mutluluk denilen şey acının yokluğu ve haz, mutsuzluk denilen şey ise acı ve hazzın yokluğudur (Mill, 2017, s.61).

Görüldüğü üzere faydacılıkta doğrunun ve yanlışın ölçütü eylemden sağlanan faydadır. Fayda da eylemden alınan hazzla bağlıdır. Bu nedenle faydacılık teorisini haz üzerine temellendirmiştir. Oysa faydacılığın nesiller arası adalet anlayışını eleştiren Rawls'un kuramı ise rasyonel akla dayanmaktadır. Bu nedenle Rawls'ta adalet ilkeleri faydacılarda olduğu gibi çoğunluğun faydasına olacak şekilde birilerinin lehine veya aleyhine değil, tarafların kendileri veya diğerleriyle ilgili her türlü avantaj veya dezavantajından bağımsız olarak rasyonel olarak seçilmektedir. Böylece başlangıç durumunda adalet ilkelerini bilgisizlik peçesi ardında seçen bireyler toplumun genelinin mutluluğu için seçim yapan bireyler değil, bilinçli hareket eden rasyonel akla ve adalet duygusuna sahip bireylerdir.

Rawls, gelecek nesillerin avantajlı durumunda olması için faydacılık kuramının bu günkü nesilden fazlaca fedakârlıklar isteyeceğini dikkate alarak faydacılığın nesiller arası adaletle de çözüm olamayacağını savunmaktadır (Rawls, 2021, s.316). Çünkü faydacı kuram nesiller arası adalet sorununu genellikle fayda temelli bir perspektifle ele almaktadır. Faydacılığın temel ilkesi, toplam mutluluğun artırılması veya en fazla sayıda insanın mutluluğunun maksimize edilmesidir. Bu nedenle, faydacılık, nesiller arası adalet sorununu da bu çerçevede ele almaktadır. Bu da sadece genel iyiyi ve toplam faydayı dikkate alırken bireysel hak ve özgürlükleri ise görmezden gelmektedir. Hâlbuki Rawls'a göre insanlar faydayı gözeterek kendi çıkarları için hareket etmemelidir. Aksi takdirde kazançlarının ve kayıplarının dengesinde de kendisi sorumlu olacaktır. Faydayı gözeterek hareket edecek olan insan belki de daha büyük kazanımlar uğruna kendilerini daha fazla feda etmek durumunda kalacaktır. Oysa Rawls'a göre insan kendi iyisi için ve amaçlarını gerçekleştirmek üzere diğerlerini olumsuz olarak etkilemediği sürece yoluna devam edebilmelidir (Rawls, 2021, s.52). Dolayısıyla faydacıların istediği gibi birilerinin veya toplumun çoğunluğunun mutluluğu için başka birilerinin gereğinden fazla fedakârlık yapmasına gerek yoktur. Rawls, "Faydacı doktrin daha ileride daha iyi olacak kuşakların hatırına fakir kuşaklardan ağır fedakârlıklarda bulunmayı talep etmeye yönlendirebilir." (Rawls, 2021, s.317) diyerek faydacılığı eleştirmiş ve "Zira adalet, başkalarıyla paylaşılan daha büyük bir iyi için hak olarak kabul edilen özgürlük kaybını reddeder" (Rawls, 2021, s.32) diyerek de böyle bir fedakârlığın karşısında durmuştur.

Rawls, nesiller arası adalet probleminin çözümünü başlangıç durumunda bireylerin kendileri ve diğerleri ile ilgili bilgi sahibi olmadığı gibi hangi kuşağa mensup olduğu ve bu kuşağın uygarlık düzeyinin ne olduğu ile ilgili olarak da bilgi sahibi olmadığı bir durumda seçeceği adil bir tasarruf ilkesinde aramıştır. Bu ilke ile makul bir tasarruf oranının sağlanabileceğini düşünmüştür. Bu şekilde toplumdaki kaynakların etkin bir şekilde kullanılabileceğini ve herkesin ihtiyaçlarının karşılanabileceğini savunmuştur. Ayrıca makul bir tasarruf oranının sağlanması ile her kuşağın bundan kazançlı çıkacağına da vurgu yapmaktadır. Ancak fayda ilkesi gereği en fazla sayıdaki insanın mutluluğunu ve toplam faydasını dikkate alacak olan faydacılığın ise nesiller arası adalet sorununa çözüm olamayacağını savunmuştur. Çünkü ona göre faydacılık toplumsal fayda ilkesi gereği bireysel hak ve özgürlükleri görmezden gelecek, gelecekte daha iyi olacak nesillerin hatırına bu günkü nesilden ağır fedakârlıklarda bulunmayı talep edecektir. Oysaki başkalarıyla paylaşılacak daha büyük bir iyi için bile özgürlük kaybını reddeden Rawls, bu nedenle faydacılığa karşı durmuştur.

Her ne kadar hem Rawls hem de faydacılık adaleti kuramlarının merkezine almışlarsa da kuramlarını oluşturmada izledikleri yöntemler farklıdır. Bu durum nesiller arası adalet probleminin ele alınmasında da kendisini göstermektedir. Çünkü Rawls'un adalet ilkelerinin dezavantajlı olanın yararına düzenlenmesi düşüncesi bireysel hakların önemine vurgu yapmaktadır. Aynı anlayışı Rawls'un nesiller arası adalet yaklaşımında da görmek mümkündür. Çünkü burada da fayda temelli bir anlayışı değil hak temelli bir anlayışı savunmaktadır. Bu da onu faydacılardan ayırmaktadır.

Bugün yaşanan dünya her ne kadar Rawls'un tasarladığı adalet anlayışından uzak olsa da Rawls'un en az avantajlı olanların lehine düzenlemeler yapılması düşüncesine katılmamak mümkün değildir. Çünkü günümüzde açlık, olumsuz sağlık koşulları, hayat pahalılığı ve şiddet gibi olumsuzlukların yaşandığı yerler genelde gelişmemiş yerlerdir ve bu durum da bir istisna değildir. Rawls'un teorisine bakıldığında eğer her toplum kaynaklardan eşit şekilde yararlanabilmiş olsaydı belki de o zaman da bu toplumlarda açlık, sefalet ve şiddet gibi olumsuz durumlar da yaşanmayacaktı.

Rawls'un, adil tasarruf ilkesi gereği her nesil kendisinden sonrakilerin lehine tasarrufta bulunması gerektiği düşüncesine katılmamak da mümkün değildir. Çünkü gerçekten de her nesil kendinden sonraki nesli düşünmek ve bu sorumluluğu hissetmek zorundadır. Sonraki nesillerin de özgürlük, yaşama, temiz hava soluma ve doğal kaynaklardan yararlanma gibi hakları vardır. Şimdiki ve geçmişteki nesiller, nasıl ki bunlardan yararlanmışsa sonraki nesillerin de bunlardan yararlanma hakkı vardır. Bu nedenle toplumun, gelecek nesillerin çıkarlarını ve haklarını gözeten politikaları benimsemesi, bu dünyayı gelecek nesillere en iyi şekilde bırakması ve onların haklarını koruması için adil ve sürdürülebilir politikaları benimsemesi gerekmektedir.

4.2. John Rawls'un Adalet Anlayışına Yapılan Eleştiriler

Rawls'un Kantçı deontolojik ahlak anlayışı ile Locke, Hobbes ve Rousseau'nun toplum sözleşmesi düşüncelerinden esinlenerek ortaya koyduğu adalet anlayışı oldukça ilgi görmüş ancak bir o kadar da tartışma konusu olmuştur. Belki de Rawls'un adalet teorisinin en önemli katkısı bu tür bir tartışma ortamını yaratmasında yatmaktadır. Burada Rawls'un temel iddialarına yönelik olarak yapılan eleştirilerden bazılarını yer vereceğiz.

4.2.1. Birey Anlayışına Yapılan Eleştiriler

Rawls'un deontolojik liberalizmi, özgür ve rasyonel bireylerin orijinal pozisyon, bilgisizlik peçesi gibi şartlar altında bir araya gelerek, her koşul ve zamanda geçerli olacak evrensel nitelikteki adalet ilkelerini seçeceği düşüncesine dayanmaktadır. Bu nedenle Rawls'un teorisinin temelinde özgür ve rasyonel seçim yapabilen bireyler vardır (Sandel, 2014, s.83). Ancak yine de Rawls'un birey anlayışına ilişkin sert eleştirilerin olduğu görülmektedir. Bu çerçevede Rawls özellikle Sandel, Nozick, Taylor ve Walzer'in eleştirilerine maruz kalmıştır. Sandel, Rawls'un deontolojik birey anlayışından hareket ederek bireyi özgür ve rasyonel olarak seçim yapabilen kimseler olarak kurguladığını ancak bu şekilde köklerinden ve geçmişinden kopuk bireylerin kişilikten ve ahlaki derinlikten de yoksun olmalarına vurgu yaparak aslında özgünleştirilmek istenen bireyin daha da güçsüzleşeceğini savunmaktadır (Sandel, 2014, s.212-214). Çünkü Sandel'e göre insanı insan yapan temel unsurlar yaşadığı topluma ait bağları, gelenekleri, adetleri ve tarihidir. Rawls'un başlangıç durumunda çevresel bilgilerden yoksun ve soyut bir varlık olarak ele alınan bireyin adalet ilkelerini

seçebilmesi mümkün değildir. Çünkü toplumsal gerçeklikten soyutlanan bireyin rasyonel kararlar vermesi mümkün değildir.

Rawls'ın teorisinde kurguladığı bireye bir eleştiri de Nozick'ten gelmektedir. Ona göre Rawls her şeyi dışsal faktörlerde arayarak ve her şeyi ahlaki keyfiliğe dayandırarak bireyi sorumluluktan kurtarmıştır. Oysa Nozick'e göre birey, özelliklerinden koparılamaz. Hatta bireyler ahlaki olarak yeteneklerini hak etmeseler bile onları kullanma hakkına sahiptirler. Ancak Rawls ise bireyin doğal talihsizliklerinden kaynaklanan dezavantajlarını ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Nozick, 2015, s.244).

Rawls'u birey anlayışı konusunda Walzer ve Taylor da eleştirmektedir. Walzer'e göre, Rawls'un bireyi arkadaşlara, komşulara sahip olmayan yalnız bir bireydir (Sandel, 2006, s.211-215). Rawls tarafından kurgulanan bu birey gerçekte var olmayan bir bireydir. Aynı şekilde Taylor da Rawls tarafından işaret edilen bireyi, sadece kendi menfaatleri peşinde koşan araçsal akla sahip bir kişi olarak görmektedir. Oysa ona göre ideal bir birey toplumla iç içe olan, toplumun ayrılmaz bir parçası olan bireydir. Bu nedenle kişi diğer kişilerle anlam kazanmakta çünkü birey toplumsal bir ortamda öncelikle bir baba, kardeş olduğunu görerek kimliğini öğrenmektedir (Kocaoğlu, 2014, s.155).

4.2.2. Başlangıç Durumu ve Bilgisizlik Peçesine Yapılan Eleştiriler

Rawls *Bir Adalet Teorisi* ile toplumun adil bir şekilde nasıl yapılandırılacağına ilişkin bir çerçeve sunmaktadır. Bunun Tanrı ve ahlaki değerler düzenine göre değil, toplumsal iş birliği içinde bulunan eşit ve özgür bireylerin karşılıklı avantajları üzerine olacak bir anlaşmaya mümkün olabileceğini savunmaktadır (Kocaoğlu, 2014, s.36). Rawls, bunun için başta hiçbir ilkenin olmadığı bir başlangıç durumu kurgular. Başlangıç durumu, bireylerin tarafsız, özerk ve rasyonel olarak hareket ettikleri bir düşünce deneyimini ifade etmektedir. Başlangıç durumunda hiç kimse toplumdaki yerini, sınıfını, sosyal statüsünü bilmediği gibi kendi iyi anlayışları ve psikolojik eğilimleri hakkında da bilgi sahibi değildir (Rawls, 2021 s.40-41). Başlangıç durumu doğa durumuna denk düşen bir durumu ifade etmektedir. Adalet ilkelerinin seçilmesinde tarafsız olan bireylerin, adil iş birliğinin koşullarını aradığı bir durumdur (Kocaoğlu, 2014, s.36-38). Bilgisizlik peçesi ise Rawls'un adalet teorisinde bireylerin eşitliğini sağlayan yapay bir araçtır (Rawls, 2007, s.72). Bu

kavram, gerçek dünyada yaşanan tarihsel bir durumu değil tamamen varsayımsal bir durumu temsil eder. İnsanların adil bir toplumun temel ilkelerini belirlerken tamamen objektif ve nesnel bir bakış açısı benimsemelerini sağlamak için tasarlanmıştır. Ancak Rawls'un teorisinde önemli bir yer verdiği başlangıç durumu ve bilgisizlik peçesi kavramları eleştirilere maruz kalmıştır.

Rawls'un başlangıç durumu kurgusunun adalet ilkelerinin seçimine elverişli olmadığı gerekçesiyle Habermas tarafından eleştirilmiştir. Habermas'a göre başlangıç durumunda rasyonel tercihlerde bulunduğu varsayılan bireylerin belirli bir durum veya konuda hangi davranışın doğru veya yanlış olduğu konusunda problem yaşamaları kaçınılmazdır (Habermas, 2009, s.52). Ona göre her ne kadar Rawls teorisinde bu sorunun zorluğunu birincil değerler ile çözmeye çalışmışsa da bu Rawls'un teorisini özerklikten hareket eden bir haklar kuramından çok Aristocu veya faydacı yaklaşımlara daha çok yakışan "iyi" etiği ile yakınlaştırmaktan başka bir işe yaramamıştır (Habermas, 2009, s.50). Habermas başlangıç durumundaki bireylerin adalet ilkelerini rasyonel bir şekilde her türlü çıkardan bağımsız ve tarafsız olarak seçebileceklerine de inanmamaktadır. Çünkü başlangıç durumunda bilgisizlik peçesinin tarafsız bir durumu koruyarak adalet ilkelerinin seçilmesini sağlamada yetersiz kalacağını düşünmüştür (Habermas, 2009, s.50). Ona göre bu durumda bireyler kendi çıkarlarını düşünecek ve karşılıklılık düşüncesini bir kenara bırakacaklardır (Habermas, 2009, s.48). Sandel de Rawls'un başlangıç durumunun insani koşullardan oldukça uzak olduğunu ve onun ulaşmak istediği adalet ilkeleri için oldukça soyutluk taşıdığına vurgu yapmakta ve bilgisizlik peçesini de çözüm üretmede oldukça yetersiz bulmaktadır (Sandel, 2014, s.48-49).

Habermas, Rawls'un bireylerin başlangıç durumunda kendi sahip oldukları özellikleri hakkında dahi bilgi sahibi olmadıkları düşüncesini de eleştirmektedir. Kant'tan etkilenecek bir adalet teorisi ortaya koymaya çalışan Rawls'un Kant'taki evrensellik ilkesine aykırı olarak bireylere fikir beyan etme konusunda bir dayatmada bulunduğunu savunmaktadır. Rawls'un başlangıç durumu ile daha baştan çoğulculuk, fikir beyan etme özgürlüğü ve yorum farklılıklarına kapıları kapattığını belirtmektedir (Habermas, 2009, s.54). Sandel de Rawls'u kişiler arası farklılıkları yok sayan ve herkesi benzer bir şekilde ele alan bir anlayışla sözleşmeyi teminat altına almaya çalıştığı gerekçesiyle eleştirmiştir. Çünkü Sandel'e göre kimliği belirleyen tüm ayırt

edici nitelikler dışlandığında taraflar sadece “benzer” olmayacak tam tersine “özdeş” de olacaklardır. Oysa Rawls’un kişi anlayışı ise, iki ayrı öznenin hiçbir şekilde özdeş bir biçimde konumlanamayacağı anlayışına dayanmaktadır. Bu nedenle bilgisizlik peçesi ardında birçok kişinin değil, tek kişinin olduğu varsayılmaktadır. Bunu da şu şekilde ifade etmektedir: “Bu anlayış, aynı zamanda, iradi anlamda hiçbir sözleşme ya da anlaşmanın niçin var olamayacağını da açıklar. Zira müzakereler gibi sözleşmeler de birçok kişinin var olmasını gerektirir ve cehalet peçesi indiği anda bu çeşitlilik de (plurality) ortadan kalkar” (Sandel, 2014, s.161). Bu yaklaşım bize aynı zamanda neden bilinçli bir şekilde herhangi bir sözleşmenin yapılamayacağını da göstermektedir (Sandel, 2014, s.91). Çünkü sözleşmeler birçok kişinin var olmasını gerektirir, oysa Rawls’un teorisinde bilgisizlik peçesi indiğinde çeşitlilik ortadan kalktığından bu durumda bir sözleşmeden bahsetmek de mümkün değildir. Rawls’a göre ise başlangıç durumu bir temsil aracıdır. Bu bir temsil aracı olmaktan çıkarılırsa adalet ilkelerinin seçiminde tarafları var olan bireysel ve toplumsal etkilere açık hale getirmiş oluruz. Başlangıç durumunda tarafsızlık ve bilgisizlik bu yüzden önemlidir. Rawls’a göre taraflar arasında varılan her türlü anlaşma bir varsayıma dayanmaktadır. Ancak varsayım tarihsellik taşımadığı için bağlayıcı değildir (Rawls, 2007, s.68-69). Bu durumun, üzerinde düşünömsel dengeyle uzlaşmaya varılmış bir sözleşmeyi geçersiz kılmayacağını savunarak Sandel’e cevap vermeye çalışmıştır. (Rawls, 2007, s.68-69).

4.2.3. Fark İlkesine Yapılan Eleştiriler

Rawls’a göre bazılarının becerilerinin karşılığında daha büyük kazançlar elde etmelerine imkân verecek olan doğuştan gelen avantajların dağılımı ahlaki açıdan keyfidir. Dolayısıyla doğuştan gelen bu avantajların, doğanın bireylere bahşettiği kimi eşitsizliklerin daha açık bir ifade ile “doğal piyango” durumunun en az avantajlı olanların lehine bir şekilde yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Çünkü bu eşitsizlik durumu kabul edilebilir değildir (Bayram, 2013, s.317). Bu bağlamda Rawls, aslında “fark ilkesi” ile ekonomik ve sosyal eşitsizliklerin, dezavantajlı olanların faydasına olacak şekilde düzenlenmesi gerektiğini savunmaktadır (Rawls, 2021, s.91).

Rawls’un doğal piyangoğunun yarattığı eşitsizliği hafifletme adına ortaya koyduğu fark ilkesi, eşitliği sağlama adına bireysel özgürlüğün feda edildiği eleştirisine neden olmuştur. Çünkü bu durumda doğal olarak yetenekli olan bireylerin dezavantajlı

bireyler uğruna sömürüldüğü ve zoraki bir eşitlik uğruna yetenekli bireylerin özgürlüklerinden mahrum bırakıldığı değerlendirilmektedir (Bayram, 2013, s.318). Bu konuda en sert eleştiriler Nozick tarafından yapılmıştır. Çünkü ona göre fark ilkesi ile yapılan yeniden düzenleme insanların özgür tercihleriyle ortaya koydukları sonuca müdahaledir ve böyle bir müdahale haklı değildir. Bu ilke sorumlu davranan, tercihlerini akıllıca kullanan ve çok çalışan kişileri cezalandırmakta ve kişiler arasında adaletsizliğe yol açmaktadır. Oysa eşit şartlarda yarışan insanlardan daha çok çalışanın daha avantajlı duruma geçmesi doğaldır. Fark ilkesine dayanarak avantajlı durumda olanlardan alıp az avantajlı olanlara vermek adil değildir (Nozick, 2015, s.257). Bu haliyle değerlendirildiğinde Nozick, Rawls'un fark ilkesinin teorisinde birinci önceliği verdiği özgürlük ilkesi ile de çeliştiğini belirtmektedir.

Kymlica da Nozick gibi Rawls'a insanların tercihleri konusunda eleştiri yöneltmektedir. Bunun için insanlar arasında doğal veya toplumsal koşullardan kaynaklı bir eşitsizliğin olmadığını düşünmemizi isteyerek bu duruma bir açıklık getirmeye çalışmaktadır. Bir tenis oyuncusu ile bir bahçıvan üzerinden bu durumu örneklemektedir. Tenis oyuncusu ve bahçıvana eşit miktarda bir arazi verildiğini varsaymayı istemektedir. Tenis oyuncusu bu araziyi tenis oynamak, bahçıvan ise sebze ekmek için kullanacaktır. Bir süre sonra elde edilen kaynaklar açısından bahçıvanın durumunun tenis oyuncusunun durumundan daha iyi olduğu görülecektir. Bu durumda Rawls'a göre fark ilkesi ortaya çıkan bu eşitsizlik durumu en az avantajlı olanın lehine yapılacak düzenleme ile hafifletilebilmektedir. Ancak Kymlica'ya göre bu durum bahçıvan açısından adaletsizliktir. Bu nedenle Rawls'un fark ilkesi aslında eşitliği desteklemekten ziyade eşitsizliğe neden olmaktadır (Kymlica, 2004, s.102-103).

Kymlica fark ilkesinin lehlerine yeniden düzenlenmesi gerektiği düşünülen en az avantajlıların tespiti konusunda da Rawls'u eleştirmektedir. Çünkü ona göre Rawls en az avantajlıları tanımlarken onları sadece sahip oldukları birincil toplumsal değerler açısından değerlendirmektedir. Oysa en az avantajlıların tespitinde zekâ, sağlık, yetenek, kuvvet gibi doğal eşitsizlikler de dikkate alınmalıdır. Rawls'un bu faktörleri ihmal ettiği düşüncesindedir (Kymlica, 2004, s.99).

Fark ilkesine ilişkin bir eleştiri de Cohen tarafından yapılmıştır. Ona göre fark ilkesi kişileri çıkarları doğrultusunda yönlendirdiğinden bir adalet ilkesi olarak

değerlendirilememektedir. Ancak teşvik edici olabilmektedir. Çünkü dezavantajlıların faydasına olacak şekilde hareket eden ve fedakârlıkta bulunan bireyler bir adalet ilkesi gereği değil, aslında kendilerinin de bir gün bu duruma düşebileceklerini dikkate alarak bir çıkar çerçevesinde onlara yardım etmektedirler (Demir, 2018, s.136).

Rawls'un dezavantajlı durumda olanlara avantajlılardan kaynak aktarılması suretiyle daha az avantajlı olanların lehine bir düzenleme yapılması da eşitlik için özgürlüğü kısıtlamaktadır. Rawls'un fark ilkesine ilişkin eksikliklerini Dworkin gidermeye çalışmıştır. Dworkin her ne kadar hak teorisinde dezavantajlı durumda olanların kendi kendisine kaynak aktarması gerektiğine vurgu yaparak eşitlik ve özgürlük arasındaki dengeyi sağlamaya çalışmışsa da bu durum gerçek hayatta bireyleri tekrar kaynak bölüşümüne sürüklemekten başka bir işe yaramamıştır (Bayram, 2013, s.322).

4.2.4. Özgürlük Anlayışına Yapılan Eleştiriler

Rawls *Bir Adalet Teorisi* adlı eserinde adaletin iki ilkesinden söz etmektedir. Bu ilkelerin ilki şudur: “Her kişi, herkes için benzer bir eşitlik sistemiyle uyumlu olan bütün bir eşit temel özgürlükler sisteminde yer almak için eşit bir hakka sahiptir” (Rawls, 2021, s.331). Bu ilke toplumun temel yapısının, siyasal özgürlükler ile sosyal ve ekonomik avantajların düzenli bir şekilde dağıtımını konu almaktadır (Rawls, 2021, s.90). Bu ilkeye göre herkes eşit hak ve özgürlüklere sahip olmalı ve özgürlüklerin adil değeri her birey için sağlanmalıdır (Kocaoğlu, 2017, s.75). Bu ilkenin temelinde eşitlik ile özgürlük arasında bir denge kurma çabası vardır. İkinci ilke ise Sosyal ve ekonomik eşitsizlikler öyle düzenlenmelidir ki, her ikisi de: (a) daha az avantajlı olanlar için daha fazla yarar sağlamalı, adil tasarruf ilkesiyle uyumlu bulunmalı ve (b) adil fırsat eşitliği koşulları altında makamlar ve mevkiler herkese açık olmalıdır (Rawls, 2021, s.331). Bu bağlamda Rawls'un adalet ilkeleri, birinci ve ikinci ilke olmak üzere iki temel ilkeyi içermekte ve bu ilkelerin sıralanmasıyla ilgili bir düzenleme yapmaktadır. Rawls'a göre, bu ilkeler seri bir düzende yer alır ve birinci ilke de ikinci ilkeye önceldir (Rawls, 2021, s.91). Bu ilkelere ilki ile temel hak ve özgürlükleri güvence altına alırken, ikincisi ile de toplumun dezavantajlı grupların durumlarının iyileştirilmesini hedeflemektedir (Rawls, 2018, s.35-36). Rawls'a göre bu iki ilke arasında bir öncelik sonralık ilişkisi de vardır. Çünkü ilk ilke olan özgürlük

ilkesi gerçekleşmeden ikinci ilke olan sosyal-ekonomik eşitsizlikleri düzenleyen ilkeye geçmek mümkün değildir. Bu da özgürlüğün önceliğini işaret etmektedir.

Bu anlayıştan hareketle Rawls, özgür olma açısından herkesin eşit hakka sahip olduğunu ancak özgürlüğün değeri açısından ise herkesin eşit olamayabileceğine vurgu yapmaktadır. Rawls'a özgürlük konusunda yöneltilebilecek en temel eleştirilerden biri de onun özgürlük ve özgürlüğün değeri arasında yaptığı bu ayırımı dayanmaktadır. Çünkü ona göre özgürlük konusunda herkes eşit haklara sahiptir. Ancak özgürlüğün değeri konusunda ise herkes eşit haklara sahip olmayabilmektedir. Oysa Avşar demokratik bir toplumda biçimsel açıdan bütün insanlar piyano çalma özgürlüğüne sahip olsalar bile eğer bu insanların piyano alabilecek ekonomik güçleri yoksa veya piyano öğrenmek için eğitim almaya maddi imkânları yetmiyorsa bu özgürlüğün bir anlamının olamayacağına dikkat çekerek Rawls'u eleştirmektedir (Avşar, 2006, s.37-39).

Rawls bu ayrımı ele alırken, özgürlük kavramının anlamlı olmasını özgürlüğün değerinin korunmasına bağlamaktadır. Bunun için sosyal ve ekonomik düzenlemelerin herkesi kapsayacak ve herkesin menfaatine olacak biçimde planlanması gerektiğini düşünmektedir. Ayrıca adalet ilkelerinin de en az avantajlı olanların lehine olacak şekilde düzenlenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır (Rawls, 2021, s.232-234). Bu konuda Avşar, adalet ilkelerini seçen özgür, eşit ve rasyonel tarafların neden herkes için eşit özgürlük ilkesini seçerlerken eşitliğin değeri konusunda da aynı talepte bulunmadıklarına anlam veremediğini ifade ederek yine Rawls'u eleştirir (Avşar, 2006, s.39). Bu bağlamda ona göre, temel özgürlükler birbirine sıkı sıkıya bağlıdır ve bu özgürlükler arasında hiçbir ayırım yapılamaz; hepsi birlikte korunmalı ve desteklenmelidir.

Rawls, kişilerin doğuştan sahip olduğu doğal varlıkların ortaya çıkardığı durumun eşitsiz sonuçlarını fark ilkesi yardımıyla düzeltmeyi hedeflemektedir. Ancak Nozick, Rawls'un bu görüşünü eleştirmiştir. Ona göre, doğal yetenekler durup dururken ortaya çıkmamış, bireyler tarafından sürekli geliştirilmiştir. Dolayısıyla eşitsizliklerin düzeltilmesi adına devletin yeniden bir dağıtım girişimi Nozick'e göre doğru değildir. Çünkü böylesi bir durum kişisel özgürlüklerin de ihlali anlamına gelmektedir (Nozick, 2015, s.203-205). Dolayısıyla Nozick için özgürlük adil eylemde bulunan bir bireye dışarıdan herhangi bir müdahalenin olmamasıdır. Bu nedenle

Rawls'un adalet ilkelerinden adil fırsat eşitliği ve fark ilkesini özgürlüğe bir müdahale olarak görmektedir.

Anlaşılabacağı üzere Rawls, bazı insanların daha fazla güce ve zenginliğe sahip olabildiklerini ve bu nedenle de kendi amaçlarını gerçekleştirmede daha şanslı olduklarına dikkati çekmektedir. Ancak daha az avantajlı olanların kendi amaçlarını gerçekleştirebilme kapasitelerini ise daha düşük bulmaktadır. Bu durumda bunlar için özgürlüğün değerinin de daha düşük olacağını belirtmektedir. Bu durumun adaletle aykırı olmadığını savunan Rawls'a göre yapılması gereken herkes tarafından paylaşılan özgürlüğü en az avantajlı olanların durumlarını düzeltecek şekilde yeniden düzenlemektir.

Sonuç olarak Rawls'un adalet teorisi Nozick, Avşar, Kymmlica, Sandel, Habermas, Walzer ve Taylor olmak üzere birçok düşünür tarafından eleştirilmiştir. Ancak Rawls kendisini eleştirenlere teşekkür ederken ve bundan memnuniyetini de dile getirirken bu eleştiriler sayesinde adalet teorisini daha da geliştirdiğini ancak adalet konusundaki düşüncelerinin genel çerçevesinden ayrılmadığını da şu şekilde ifade etmektedir:

“*Bir Adalet Teorisi*'nin gözden geçirilen bu baskısı için önsöz yazıyor olmaktan dolayı son derece memnunum. Çalışmamın ilk baskısına yönelik pek çok eleştiriye rağmen, ben hala çalışmamın merkezini oluşturan görüşleri savunuyor ve eserimin temel çerçevesini kabul ediyorum. Elbette belirli bazı şeyleri farklı şekilde yaptığımı, daha sonra bunların üzerinde önemli bazı düzeltmelerde bulunduğumu birilerinin görmesini istiyorum. Bu münasebetle, bazı yazarların söyledikleri gibi *Bir Adalet Teorisi*'ni bugün yeniden yazıyor olsaydım, asla ve tamamen ayrı bir kitap yazmayacağımın bilinmesini istiyorum” (Rawls, 2021, s.13).

Rawls kendisine yapılan eleştiriler içinse genel olarak “c diyerek bu konudaki düşüncelerini özetlemiştir.

SONUÇ

Adalet kavramı ve bu kavram üzerine tartışmalar, geçmişte olduğu gibi bugün de güncelliğini korumaktadır. Çünkü bugün de sosyal ve ekonomik eşitsizlikler, yoksulluk, şiddet, ayrımcılık ve özgürlükler ile ilgili sorunlar devam etmektedir. Bu nedenle toplumdaki bireylerin imkân ve fırsatlardan eşit şekilde yararlanabilmesi, özgürlüklerin korunabilmesi, sosyal ve ekonomik eşitsizliklerin en aza indirilebilmesi için toplumun en adil şekilde nasıl düzenlenebileceği tartışmaları da son bulmuş değildir. Bu tartışmalara ilişkin cevap ise ancak eşitlik, özgürlük, hak, fayda, erdem gibi değerleri içerecek ve bunlar arasında bir denge kurabilecek kapsayıcı bir adalet anlayışı ile mümkündür.

Bu bağlamda Rawls'un "adalet teorisi" 19. yüzyıl adalet tartışmalarına da aslında bir cevaptır. Çünkü Rawls'un adalet teorisinde, iyi düzenlenmiş adil bir toplumda özgürlük ve eşitliğin ahlaki bir zeminde birbiriyle nasıl uzlaştırılabileceği tartışmaya açılmıştır. Onun teorisinde adalet, toplumdaki diğer tüm değerlerin dağıtımıyla ilgili bir olgu olarak görülmüştür. Bu açıdan toplumların siyasal ve sosyal yapıları üzerinde uzunca bir süre etkili olmuş ancak zamanla toplumların sorunlarına artık çözüm üretemeyen faydacılığa alternatif ve hatta ondan daha üstün bir teori olduğu iddiasıyla unutulmaya yüz tutmuş siyaset felsefesine yeniden can veren Rawls'un adalet teorisi, bu çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturmaktadır. Çünkü faydacılıktan farklı olarak Rawls, adalet teorisinde özellikle özgürlük ve eşitlik olmak üzere adaletin farklı unsurlarına yer vermiş ve birlikte yaşamayı mümkün kılan adil bir toplumsal düzeni birçok yönüyle ayrıntılı bir şekilde ortaya koymuştur. Bu sebeptendir ki Rawls, başta Nozick olmak üzere Sandel, Habermas, Kymlica ve daha birçok düşünür tarafından ciddi şekilde eleştirilmiş olmasına rağmen 20.yy'ın adalet tartışmalarına yön veren isim olarak tarihe geçmiştir.

Rawls'un asıl amacı, bir toplumun nasıl adil bir şekilde düzenleneceğidir. Bunun için tüm bireylerin eşit ve tarafsız bir şekilde kabul edebilecekleri bir temel sözleşmeye ihtiyaç bulunduğunu düşünmektedir. Bu sözleşmeyi adil bir toplumsal düzenin kurulması için gerekli gördüğü hayali bir durum olarak ele almaktadır. Bunu da "başlangıç durumu" olarak isimlendirmektedir. Başlangıç durumunu, bireylerin tarafsız, özerk ve rasyonel olarak hareket ettikleri bir düşünce deneyimi, hiç kimsenin toplumdaki yerini, sınıfını, sosyal statüsünü, psikolojik eğilimlerini ve kendi iyi

anlayışlarını bilmedikleri bir durum olarak ifade etmektedir. Rawls, adalet ilkelerinin başlangıç durumunda tarafların kendi kişisel tercih ve eğilimlerini dahi bilmedikleri “bilgisizlik peçesi” denilen böylesi bir durumda makul ve rasyonel kişilerce seçildiğine vurgu yaparak tarafların adalet ilkelerini kendileri açısından her türlü avantajlı veya dezavantajlı durumdan bağımsız olarak belirleyeceklerini ifade etmektedir.

Rawls, başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi ardında seçilecek iki adalet ilkesinden söz etmektedir. Bunlar eşit temel özgürlükler ve özgürlüğün önceliği ilkesi ile fark ilkesi ve adil fırsat eşitliği ilkesidir. İlk ilke olan, eşit özgürlüğü sağlayan özgürlüğün önceliği ilkesi ile herkese temel hak ve özgürlüklere sahip olma açısından eşit bir vatandaşlık statüsü tanınmaktadır. Ancak burada özgürlük ve özgürlüğün değeri ayırımına gidilmektedir. Çünkü özgürlüğün değerinin refah seviyesi yüksek olanlar için daha fazla iken refah seviyesi düşük olanlar için daha az olduğu varsayılmaktadır. Bu bağlamda biçimsel özgürlük yeterli görülmemektedir. Bu nedenle Rawls, teorisinde toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri ortadan kaldıracak düzenlemelere yer vermektedir. Böylece Rawls, ikinci ilke ile dezavantajlılar açısından özgürlüğün değerindeki eşitsizliği telafi etmeyi amaçlamaktadır. Bunu da “fark ilkesi” ile gerçekleştirmeye çalışmaktadır. Fark ilkesi ile hak edilmemiş eşitsizlikleri mümkün olduğunca en az indirmeyi hedeflemektedir. Böylece Rawls fark ilkesiyle aslında toplumdaki eşitsizliklerin makul olarak karşılanabileceği bir sınırı çizmektedir. Bu bağlamda Rawls’un adalet teorisini farklı ve değerli kılan şey, onun sadece biçimsel eşitlik anlayışı ile yetinmemesi, teorisinde ayrıca ekonomik ve toplumsal eşitsizliklere ilişkin düzenlemelere de yer vermiş olmasıdır.

Rawls, ortaya koyduğu iki adalet ilkesiyle özgürlük ve eşitlik taleplerini belirli bir noktada buluşturmaya çalışmaktadır. Rawls, teorisinde adalet ilkelerinden ilkiyle, eşitlik ile özgürlük arasında bir denge kurmaya çalışırken; ikincisiyle de toplumun dezavantajlı birey ve gruplarının durumlarını iyileştirmeye çalışmaktadır. Bunu yaparken ilkeler arasında mutlak bir öncelikten bahsetmektedir. Birinci ilkeyi, ikinci ilkeye öncelikli olarak görmektedir. Bu nedenledir ki Rawls’un adalet teorisinde toplumsal ve ekonomik eşitsizliklerin giderilmesi uğruna dahi olsa özgürlüklerden vazgeçilemeyeceğine vurgu yapılmaktadır. Bu da toplumun genel yararı için bireysel

hak ve özgürlükleri görmezden gelen faydacılığın aksine, Rawls'un adalet teorisinde bireysel hak ve özgürlüklere önem verildiğini göstermektedir.

Rawls, başlangıç durumunda adalet ilkelerinin rasyonel akla sahip bireyler tarafından seçileceğini belirterek aynı zamanda doğrunun da iyiye öncel olduğuna vurgu yapmaktadır. Böylelikle Rawls'ta adalet ilkeleri, faydacılıkta olduğu gibi ahlaki bir değerler sitemine veya yüce bir gücün iradesine bağlı olarak değil, toplumsal iş birliğine katılan özgür ve eşit bireylerin karşılıklı anlaşmaları sonucu belirlenmektedir. Bu nedenle Rawls'un adalet teorisinde toplumda ortaya çıkacak bir ayrımcılık durumu ya da haksızlık, toplumun genel faydasının aleyhine olduğu için değil, bu ayırım veya haksızlık, kendi başına yanlış olduğu için kabul edilmez olarak görülmektedir.

Bir ahlaki eylemin doğruluğunu ve yanlışlığını o eylemin sonucundan etkilenen kişi sayısı ile doğru orantılı olarak gören faydacılığın aksine Rawls'un adalet anlayışında, toplumun genel faydası ve mutluluğu için dahi olsa bazı grupların veya azınlıkların çıkarlarının görmezden gelinemeyeceği ve sadece sonuçtan sağlanacak faydaya odaklanılamayacağına vurgu yapılmaktadır. Bu nedenle Rawls, adalet ve etik değerlerin, sadece sonuçlara dayalı bir anlayışla değil; bireylerin haklarının ve özgürlüklerinin de göz önünde bulundurularak belirlenmesi gerektiğine vurgu yapmaktadır.

Özgürlük, eşitlik, yaşam, gibi doğal hakları mutlak olarak yok sayarak toplumun çoğunluğunun mutluluğuna odaklanan faydacılığın aksine Rawls'un adalet teorisinde insanlar eşit temel özgürlüklerle donatılmış olarak doğarlar ve düşünce özgürlüğü, ifade özgürlüğü, inanç özgürlüğü, toplanma ve örgütlenme özgürlüğü gibi temel insan haklara sahiptirler. Bu nedenle Rawls, geliri ve refahı, siyasal ve ekonomik gücü, eşitlik ve özgürlüğü başta olmak üzere birçok unsuru adaletle ilişkilendirmiştir. Eşitlik ile özgürlüğü en önemli değerler olarak görüp bunları ahlaki bir zeminde de uzlaştırmaya çalışmaktadır.

Rawls'a göre her nesil kendisinden sonraki nesli de düşünmek zorundadır. Çünkü her nesil, bir önceki nesilden etkilenirken bir sonraki nesli de etkilemektedir. Bu nedenle Rawls'a göre gelecek nesiller için kaynakların kullanımı, sermaye birikimi, doğa, çevre, sağlık ve eğitim gibi konularda tasarrufa gidilmelidir. Böylelikle gelecekteki nesillerin de bu kaynaklardan yararlanmaları sağlanmalı, gelecek

nesillerin menfaatleri de dengeli ve adil bir şekilde gözetilmelidir. Ancak bu durum faydacılıkta olduğu gibi birilerinin veya toplumun çoğunluğunun mutluluğu için başka birilerinin gereğinden fazla fedakârlık yapması gerektiği anlamına gelmemektedir. Çünkü faydacılar, nesiller arası adalet problemine sadece fayda temelli olarak ve en fazla sayıdaki insanın mutluluğunu temel alan bir anlayışla yaklaşmaktadırlar. Bu durumda toplam faydaya ve genel iyiye odaklanan faydacılar, bireysel hak ve özgürlükleri ise görmezden gelmektedirler. Ancak bu durum, Rawls'un insanların faydayı gözeterek kendi çıkarları için hareket etmemeleri gerektiği düşüncesine ters düşmektedir. Çünkü Rawls'a göre faydayı gözeterek hareket edecek insanlar belki de daha büyük kazanımlar uğruna kendilerini daha fazla feda etmek durumunda kalacaklardır.

Rawls'un adalet teorisi özellikle özgürlük ve eşitlik başta olmak üzere adaletin farklı unsurlarını içeren bir anlayışa sahip olması ve birlikte yaşamayı mümkün görebilen adil bir toplumsal düzeni tüm yönleriyle ortaya koymaya çalışması açısından oldukça önemlidir. Ancak Rawls'un ortaya koyduğu adalet teorisi, adalet üzerine tartışmalara büyük bir canlılık getirmiş olmasına rağmen gerek toplumsal düzeyde ve gerekse de uluslararası düzeydeki yansımaları dolayısıyla önemli eleştirilere de maruz kalmıştır. Bu bağlamda Rawls'un teorisinde, bireylerin bağımsız ve izole varlıklar olarak ele alındığı görülmekte, toplumsal bağlamların ve grup dinamiklerinin karmaşıklığının yeterince hesaba katılmadığı görülmektedir. Oysa gerçek hayatta bireylerin sosyal sınıflarının, etnik kökenlerinin, cinsiyetlerinin, kimliklerinin ve toplumsal statülerinin onların fırsat eşitliği ve adalet anlayışlarını önemli ölçüde etkilediği bilinmektedir. Ancak Rawls'un teorisinde bu tür toplumsal gerçekliklerin dikkate alınmadığı görülmektedir.

Rawls'un başlangıç durumunun da insani koşullardan oldukça uzak olduğuna, başlangıç durumu ile daha baştan çoğulculuk, fikir beyan etme özgürlüğü ve yorum farklılıklarına kapıları kapattığına vurgu yapılarak eleştirilmektedir. Çünkü Rawls'un teorisi, bireylerin bir başlangıç durumunda ve bilgisizlik peçesi altında, ideal adalet ilkelerini kabul edecekleri varsayımına dayanır. Bu haliyle başlangıç durumu gerçek hayattaki koşullarla bağdaşmamaktadır. Gerçek dünyada bireylerin bu şekilde ideal adalet ilkelerine nasıl ulaşacakları ve hangi koşullarda bu ilkeleri kabul edebilecekleri belirsiz olduğundan teorinin uygulanabilirliği de mümkün görünmemektedir. Ayrıca

Bilgisizlik peçesi kavramı, bireylerin cinsiyet, ırk, sosyal sınıf gibi kişisel özelliklerinden bağımsız olarak adil bir toplum düzen üzerinde karar verecekleri varsayımına dayanır. Ancak, insanların gerçek hayatta bu tür kişisel özelliklerden ve deneyimlerden bağımsız olarak karar vermeleri mümkün görünmemektedir. Dolayısıyla, bilgisizlik peçesi altında alınan kararların gerçek hayatta ne kadar geçerli olabileceği de kuşkuludur.

Rawls'un doğal piyango'nun yarattığı eşitsizliği hafifletme adına ortaya koyduğu fark ilkesi de eşitliğin sağlanmaya çalışılması adına bireysel özgürlüğün feda edildiği eleştirilerine neden olmuştur. Çünkü bu durumda doğal olarak yetenekli olan bireyler dezavantajlı bireyler uğruna sömürülmekte ve zoraki bir eşitlik uğruna yetenekli bireyler özgürlüklerinden mahrum bırakılmaktadır. Onun fark ilkesi gereği dezavantajlı durumda olanlara avantajlılardan kaynak aktarılması düşüncesi eşitlik için özgürlüğün kısıtlanması olarak görülmektedir. Çünkü özgürlük adil eylemde bulunan bir bireye dışarıdan herhangi bir müdahalenin olmaması olarak değerlendirildiğinde Rawls'un adalet ilkelerinden fark ilkesi özgürlüğe bir müdahale olarak görülmektedir.

Genel olarak Rawls'un teorisi, ideal adalet ilkelerini belirleme konusunda güçlü bir çerçeve sunmaktadır. Ancak bu ilkelerin gerçek dünyada uygulanabilirliği oldukça düşüktür. Çünkü gerçek dünyada karmaşık politik süreçler ve çıkar gruplarıyla nasıl başa çıkılacağı, teorinin pratikte nasıl uygulanabileceği önemli bir sorun olarak görünmektedir. Ayrıca Rawls'un adalet teorisi genellikle statik bir yapıya sahiptir. Oysa gerçek hayat sürekli değişim ve gelişim içindedir. Bu değişim ve gelişimin adaletin sağlanması üzerinde etkisi olduğu dikkate alındığında Rawls'un adalet teorisinin bu dinamik sürece nasıl cevap verebileceği konusu da tartışmalı bir durumdur. Bu haliyle Rawls'un adalet teorisinin güçlü yanları olmakla birlikte, çeşitli açılardan sorgulanabilir olduğu ve pratik uygulanabilirlik açısından güçlendirilmesi gerektiğini de açıktaır.

Sonuç olarak her ne kadar Rawls'un adalet teorisi çeşitli açılardan sorgulanmış ve pratik uygulanabilirlik açısından eleştirilmişse de, çağdaş siyaset felsefesinde derin bir etki yaratmıştır. Onun faydacılığa alternatif olarak ortaya koyduğu ve geliştirdiği adalet teorisi, siyaset felsefesi tartışmalarına ve politik alanda yapılan birçok reforma ilham kaynağı olmuştur. 19.yüzyılın sosyal ve ekonomik meselelerine çözüm

üretmeyen faydacılığın aksine Rawls'un adalet ve eşitlik üzerine kurulu teorisi, bu konulara yeni bir perspektif sunarken; görüşleri ve literatüre kazandırdığı kavramlar, halen birçok siyasetçi, filozof ve aktivist tarafından ciddi anlamda önemsenmektedir. Teorisi, faydacılığın çözüm üretmediği özellikle toplumsal adalet, gelir eşitsizliği, sosyal haklar ve fırsat eşitliği gibi konulardaki tartışmalara bugün bile ışık tutmaktadır. Düşünceleri; uluslararası ilişkilerde ve küresel sorunlarda adaletin nasıl sağlanabileceği konusunda da önemli bir referans noktası oluşturmaktadır. Bu bağlamda Rawls'un adalet teorisi; modern dönemin sosyal ve siyasal meselelerine artık çözüm üretmeyen, sadece toplam faydayı maksimize etmeye odaklanan faydacılığın aksine çağdaş siyaset felsefesinde adalet, eşitlik ve özgürlük gibi kavramların anlaşılmasına katkıda bulunarak, bu kavramların modern toplumlarda uygulanmasına yönelik teorik bir çerçeve de sunmaktadır. Bu teorik çerçevede Rawls, adalet ilkelerine odaklanmakta, toplumun en dezavantajlı üyelerine öncelik vermekte ve adaleti sağlamak için birden fazla ölçüt kullanmaktadır. Oysa faydacı anlayış ise sadece toplumun genel refahını maksimize etmeye odaklanmakta, bireyler arasındaki eşitsizlikleri veya temel özgürlükleri görmezden gelmektedir. Her bireyin sahip olması gereken sosyal ve siyasal hakları ikincil haklar olarak görmekte ve genellikle sadece sonuca odaklanmaktadır. Temel özgürlüklerin korunması ve her bireyin eşit politik ve sosyal haklara sahip olması gerektiğini vurgulamakta olan Rawls ise adalet, eşitlik ve temel özgürlükler gibi değerlere önem vermektedir. Bu bağlamda Rawls'un adalet teorisinin kendi söylemiyle de ifade edildiği üzere, faydacılığa alternatif ve hatta ondan daha üstün bir teori olduğu sonucuna varılıp, Rawls'un adalet teorisi ayrıntılı bir şekilde incelenip değerlendirilmiştir.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1975). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aristoteles (2020). *Nikomakhos'a Etik*. (Çev. S.Babür). Ankara: Bilge Su Yayıncılık.
- Avşar, H. (2006). *John Rawls'un Adalet Teorisi*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Felsefe Anabilim Dalı, Ankara.
- Bayram, M. (2017). Amerika Siyaset Felsefesinde Adalet, Eşitlik ve Özgürlük Sorunu John Rawls ve Ronald Dworkin Modeli. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(13), 313-322.
- Bentham, J. (2017). *Ahlak ve Yasama İlkeleri*. (Çev. Ö. Saruhanoğlu ve U. K. Boyacı). Ankara: Litera Yayıncılık.
- Bentham, J. (2017). *Yasamanın ilkeleri*. (Çev. B. Asal). İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Butler, E. (2016). *Özgür Toplumun Temelleri*. (Çev. H. Şahin). Ankara: Liberte Yayınları.
- Cevizci A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevizci, A. (2000). *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Engin Yayıncılık.
- Çeçen, A. (2020). *Adalet Kavramları*. Ankara: Astana Yayınları.
- Çelik, S.(2010). *Bilgi Felsefesi/İlkçağdan Yeniçağa*. İstanbul: Doruk Yayınları.
- Demir, A. (2018). *John Rawls Eleştirel Bir Yaklaşım*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dürüşken, Ç. (2014). *Antikçağ Felsefesi: Homeros'tan Augustinus'a Bir Düşünce Serüveni*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Farabi (1955). *İlimlerin Sayımı (İhsa'-ül Ulûm)*. (Çev. A. Ateş), İstanbul: Maarif Basımevi.
- Gardner, E. C. (1992). John Locke: Justice And The Social Compact. *Journal Of Law And Religion*. 9 (2), 347-371.
- Gazali, İ. (2004). *Yöneticilere Altın Öğütler*. (Çev. H. Okur). İstanbul: Semerkand Yayınları.
- Gökberk, M. (2017). *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Güriz, A. (2001). *Adalet Kavramının Belirsizliği*. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayınları
- Güriz, A. (2019). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Habermas, J. (2009). *Aklın Kamusal ve Aleni Kullanım Yoluyla Uzlaşma: John Rawls'un Siyasal Liberalizm Üzerine Düşünceler*. (Der. M. Özbank). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Haldun, İ. (1989). *Mukaddime*. (Çev. T. Dursun). Ankara: Onur Yayınları.
- Hayek, F. (1995). *Kanun, Yasama Faaliyeti ve Özgürlük*. (Çev. M. Erdoğan). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Hobbes, T. (2018). *Leviathan*. (Çev. S.Lim). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- İbn Rüşd, (2011). *Siyasete Dair Temel Bilgiler*. (Çev. M. H. Özev). İstanbul: BS Yayınları.
- Kant, I. (2007). *Ethica, Etik Üzerine Dersler*. (Çev. O. Özügül). İstanbul: Pencere Yayınları.
- Kocaoğlu, M. (2014). *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramlar*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Kymlicka, W. (2016). *Çağdaş Siyaset Felsefesine Giriş*. (Çev. E. Kılınç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Locke, J. (1992). *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme*. (Çev. V. Hacıkadiroğlu). İstanbul: Ara Yayıncılık.
- Locke, J. (2018). *Yönetim Üzerine İkinci İnceleme*. (Çev. F. Bakırcı). Ankara: Eksi Kitaplar.
- Mill, J. S.(2017). *Faydacılık*. (Çev. S.Aktüyün). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nozick, R. (2015). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. (Çev. A. Oktay). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özkurt, H. (2013). *Jeremy Bentham'ın Faydacı Ahlak ve Hukuk Teorisi*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık.
- Platon (2021). *Devlet*. (Çev. S.Eyüpoğlu ve M.A. Cimcoz). İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm*. (Çev. M. F. Bilgin). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rawls, J. (2021). *Bir Adalet Teorisi*. (Çev. V. A. Coşar). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Rousseau, J. (2018). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. V. Günyol). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sandel, M. J. (2006). *Usuli Cumhuriyet ve Yükümsüz Ben: Liberaller ve Cemaatçiler*. (Çev. E. Özkaya). (Der. A. Berten, P. D. Silveira ve H. Pourtois). Ankara: Dost Yayınevi.
- Sandel, M. J. (2014). *Liberalizm ve Adaletin Sınırları*. (Çev. E. Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitapevi Yayınları.
- Sandel, M. J. (2018). *Adalet: Yapılması Gereken Doğru Şey Nedir?* (Çev. M. Kocaoğlu). Ankara: Eksi Kitaplar.
- Şahin C. Ş. (2014). Gelecek Nesillerin Haklarına Gewirth Formülü: Bireyden Topluma Doğru. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*. 72 (1), 293-307.
- Şahin, C. Ş. (2012). Nesiller Arası Adalete Faydacı Bir Yaklaşım. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*. 61 (2), 749-771.
- TDK (Türk Dil Kurumu). (2024). *Genel Açıklamalı Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları.
- Tekin, O. (2008). *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Topakkaya, A. (2006). Bir Söylem Olarak Sosyal Adalet Kavramı. *Erciyes Üniversitesi Hukuk Fak.Dergisi*, 1(2), 97-111.
- Tunçel, A. ve Gülenç, K. (2017). *Siyaset Felsefesi Tarihi İçinde*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.
- Yazıcı, S.(2014). *Felsefeye Giriş*. İstanbul: Yeni İnsan Yayınevi.
- Yücel, M. (2005). *Hukuk Felsefesi*. Ankara: Başkent Klişe Matbaası.